Översyn av RÄTTEGÅNGSBALKEN 3

Expertmedverkan och specialisering

Ref

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2014

KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

Delbetänkande av rättegångsutredningen

SOU 1987:13

Översyn av RÄTTEGÅNGSBALKEN 3

Ref

Expertmedverkan och specialisering

Delbetänkande av rättegångsutredningen

SOU 1987:13

119

Statens offentliga utredningar
1987:13
Justitiedepartementet

Översyn av rättegångsbalken 3

Expertmedverkan och specialisering

Delbetänkande av rättegångsutredningen
Stockholm 1987

Omslag Förlagsateljén
ISBN 91-38-09805-9
ISSN 0375-250X
Svenskt Tryck Stockholm 1987 710657

Till statsrådet och chefen för
justitiedepartementet

Rättegångsutredningen tillsattes efter bemyndigande av regeringen i februari 1977. Utredningen har hittills avlämnat följande delbetänkanden

- i juli 1982 Översyn av rättegångsbalken 1 Processen i tingsrätt (SOU 1982:25-26)
- i februari 1983 Processen i överrätt Några delreformer (Ds Ju 1983:1)
- i januari 1984 Domstolarna och deras sammansättning i mål om ekonomisk brottslighet (Ds Ju 1984:1)
- i januari 1986 Översyn av rättegångsbalken 2 Högsta domstolen och rättsbildningen (SOU 1986:1)
- i januari 1987 Några frågor om de särskilda rättsmedlen (Ds Ju 1986:9).

Utredningen får härmed överlämna delbetänkandet (SOU 1987:13) Översyn av rättegångsbalken 3 Expertmedverkan och specialisering.

I arbetet med detta delbetänkande har deltagit f.d. landshövdingen Ingvar Gullnäs, ordförande, f.d. chefsrådmannen Ella Ericsson Köhler, överåklagaren Sten Styring, advokaten Lars Laurin, kuratorn John Thörngren och lantmästaren Lennart Sandberg, ledamöter, lagmannen Lennart Wasteson,

kammarrättspresidenten Nils Olof Wentz, hovrättslagmannen Trygve Hellners, f.d. justitierådet Ulf K. Nordenson och generaldirektören Lars Åhlén, sakkunniga, professorn Per Henrik Lindblom, departementsrådet Lars Eklycke samt hovrättsassessorerna Håkan Julius och Peter Fitger, experter, samt hovrättsassessorerna Richard Ljungqvist och Bengt Rosqvist, sekreterare.

Till betänkandet fogas en reservation av Lars Laurin beträffande rätten att föra särskild talan mot domstols beslut angående expertmedverkan.

Utredningsarbetet fortsätter. Ett slutbetänkande kommer att lämnas sommaren 1987.

Stockholm den 25 februari 1987

Ingvar Gullnäs

Ella Ericsson Köhler Sten Styring Lars Laurin

John Thörngren Lennart Sandberg

Richard Ljungqvist

Bengt Rosqvist

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRFATTNINGSFÖRSLAG 9

1. Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken 9
2. Förslag till lag om ändring i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden 12
3. Förslag till lag om ändring i giftermålsbalken 13
4. Förslag till lag om ändring i föräldrabalken 15

SAMMANFATTNING 17

1 INLEDNING 27

2 ÖVERSIKT ÖVER NUVARANDE FORMER FÖR SPECIALISERING AV DÖMANDE VERKSAMHET M.M. 31

2.1 Olika former för specialisering inom domstolsväsendet m.m. 31

2.1.1 Specialisering genom koncentration av mål inom de allmänna domstolarna 32

2.1.2 Specialisering genom särskilda domstolar 35

2.1.3 Specialisering genom vissa domstolsliknande nämnder 44

2.2 Bevisning genom sakkunnig 51

3 EXPERTMEDVERKAN I DOMSTOLARNA I DE ÖVRIGA NORDISKA LÄNDERNA 55

4 ÖVERVÄGANDEN RÖRANDE EXPERTMEDVERKAN I DE ALLMÄNNA DOMSTOLARNA 59

4.1 För- och nackdelar med en specialisering av dömande verksamhet 59
4.2 Expertmedverkan i de allmänna domstolarna 80
4.3 Experternas uppgifter och kvalifikationer 87
4.4 Förordnande av experter 89
4.5 Jävsfrågor 97
4.6 Antalet experter i rätten m.m. 98
4.7 Expertmedverkan i del av mål 103
4.8 Kostnaderna för reformen 108

5 SÄRSKILDA DOMSTOLAR I FASTIGHETSMÅL? 111
5.1 Bakgrund 111
5.1.1 Fastighetsdomstolarnas inrättande m.m. 111
5.1.2 Vissa processuella frågor 115
5.2 Överväganden 122
5.2.1 Alternativa lösningar av de processuella problemen 122
5.2.2 Andra problem med koncentration av fastighetsmål 135
5.2.3 Vissa sammansättningsfrågor m.m. 143
5.2.4 Slutsatser och sammanfattning 148

6 SÄRSKILDA NÄMNDER FÖR HYRES- OCH ARRENDE-TVISTER? 153
6.1 Bakgrund 153
6.1.1 Hyres- och arrendenämndernas inrättande m.m. 153
6.1.2 Översikt över hyres- och arrende-nämndernas uppgifter m.m. 161
6.1.3 Vissa frågor beträffande intresse-ledamöter 166
6.1.4 Önskemål om reformer samt utrednings-förslag med anledning därav 171
6.2 Överväganden 173
6.2.1 Fortsatt specialisering av hyres- och arrendemål? 173

6.2.2 Kan intresseledamöter delta i handläggningen av hyres- och arrendemål vid tingsrätt? 179
6.2.3 Förfarandet i hyres- och arrendemål vid tingsrätt 187
6.2.4 Instans- och fullföljdsfrågor i hyres- och arrendemål 202
6.2.5 Domstolarnas sammansättning i hyres- och arrendemål 207
6.2.6 Medlings- och skiljedomsärenden m.m. 213
6.2.7 Slutsatser och sammanfattning 216

7 KONCENTRATION AV EKO-MÅL? 221
7.1 Bakgrund 221
7.2 Överväganden 225

8 FORTSATT SPECIALISERING INOM DOMSTOLSVÄSENDET? 229

9 SPECIALMOTIVERING 237
9.1 Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken 237
9.2 Förslaget till lag om ändring i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden 246
9.3 Förslaget till lag om ändring i giftermålsbalken 247
9.4 Förslaget till lag om ändring i föräldrabalken 248

RESERVATION 249

Bilaga 1 Tingsrätter som är fastighetsdomstol; domsområden och målantal 251

Bilaga 2 Avgjorda ärenden i hyres- och arrendenämnderna år 1986 253

FÖRFATTNINGSFÖRSLAG

1. Förslag till
Lag om ändring i rättegångsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om rättegångsbalken
dels att 1 kap. 7 och 8 §§[1] skall upphöra att gälla,
dels att 2 kap. 4 a § och 4 kap. 10 a § skall ha nedan angivna lydelse,
dels att i balken skall införas en ny paragraf, 1 kap. 3 a §, av nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse	Föreslagen lydelse
	1 kap.
	3 a §
	En särskild ledamot med ekonomisk, medicinsk, teknisk eller annan särskild fackkunskap (expert) får ingå i tingsrätten, om prövningen av ett mål därigenom väsentligt främjas. Rör målet skilda fackområden får ytterligare en expert ingå i rätten.
	Deltar en expert vid huvudförhandling i brottmål, gäller i fråga om antalet nämndemän 3 § andra stycket andra och tredje meningarna.
	Om särskild sammansättning av tingsrätt vid behandling av vissa mål gäller i övrigt vad därom är stadgat.

[1] Senaste lydelse av 7 och 8 §§ 1985:415.

Nuvarande lydelse	Föreslagen lydelse
	2 kap. 4 a §[2]
Utöver vad som följer av 4 § får i hovrätten som särskilda ledamöter ingå, var för sig eller tillsammans, 1. en person som förordnats som ekonomisk expert enligt 4 kap. 10 a §, om det finns behov av särskild fackkunskap inom hovrätten i fråga om ekonomiska förhållanden, 2. en person som är eller har varit lagfaren domare i allmän förvaltningsdomstol, om det finns behov av särskild fackkunskap inom hovrätten i fråga om skatterättsliga förhållanden.	En särskild ledamot med ekonomisk, medicinsk, teknisk eller annan särskild fackkunskap (expert) får ingå i hovrätten, om prövningen av ett mål därigenom väsentligt främjas. Rör målet skilda fackområden får ytterligare en expert ingå i rätten.

[2] Senaste lydelse 1985:415.

Nuvarande lydelse	Föreslagen lydelse
	4 kap.
	10 a §[3]
Regeringen förordnar för tre år i sänder dem som skall tjänstgöra som ekonomiska experter enligt 1 kap. 8 § och 2 kap. 4 a §. Under treårsperioden får vid behov ytterligare personer förordnas för återstående del av perioden. Inträffar medan en ekonomisk expert deltar i behandlingen av ett mål en omständighet som medför att förordnandet skall upphöra att gälla, skall förordnandet oberoende därav anses ha fortsatt giltighet såvitt avser det pågående målet.	Den som skall tjänstgöra som expert enligt 1 kap. 3 a § eller 2 kap. 4 a § skall genom utbildning eller yrkeserfarenhet ha förvärvat särskild fackkunskap i ämnet samt vara skickad att tjänstgöra såsom särskild ledamot i tingsrätt eller hovrätt.
	En expert förordnas av rätten för visst mål.
Den som skall tjänstgöra som ekonomisk expert skall vara svensk medborgare och får ej vara omyndig eller i konkurstillstånd.	Den som skall tjänstgöra som expert skall vara svensk medborgare och får inte vara omyndig eller i konkurstillstånd.

1. Denna lag träder i kraft den

2. Mål som avses i 1 kap. 7 § och som anhängiggjorts före ikraftträdandet skall handläggas enligt äldre föreskrifter.

[3] Senaste lydelse 1985:415.

2. Förslag till

Lag om ändring i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden att i lagen skall införas en ny paragraf, 7 §, av nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse	Föreslagen lydelse
	7 §[1]
	Vid handläggning av ärende gäller vad som i 1 kap. 3 a § första stycket rättegångsbalken är föreskrivet angående expertmedverkan.

Denna lag träder i kraft den

---

[1]Förutvarande 7 § upphävd genom 1971:1214.

3. Förslag till Lag om ändring i giftermålsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om giftermålsbalken
dels att 15 kap. 30 § skall ha nedan angivna lydelse,
dels att i balken skall införas två nya paragrafer, 15 kap. 29 a och 30 b §§,
av nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse	Föreslagen lydelse
	15 kap.
	29 a §
	Vid handläggning i tingsrätt av mål som avses i 29 § gäller vad som i 1 kap. 3 a § första stycket rättegångsbalken är föreskrivet om expertmedverkan.
	30 §[1]
När nämndemän skall ingå i tingsrätten skall följande avvikelser gälla från vad som annars är föreskrivet om överläggning och omröstning i tvistemål.	
Ordföranden skall vid överläggningen framställa saken och vad lag stadgar därom.	
Vid omröstning skall först ordföranden och därefter nämndemännen säga sin mening.	Vid omröstning skall nämndemännen säga sin mening sist.

[1] Senaste lydelse 1983:371

Nuvarande lydelse	Föreslagen lydelse
	30 b §
	Vid handläggning i hovrätt av mål som avses i 29 § gäller vad som i 2 kap. 4 a § rättegångsbalken är föreskrivet om expertmedverkan.

Denna lag träder i kraft den

4. Förslag till
Lag om ändring i föräldrabalken

Härigenom föreskrivs att 20 kap. 1 § föräldrabalken[1] skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse	Föreslagen lydelse
	20 kap.
	1 §
I mål om faderskap, vårdnad, umgängesrätt, underhåll och omyndighetsförklaring eller dess hävande äga 15 kap. 29, 30 och 30 a §§ giftermålsbalken motsvarande tillämpning.	I mål om faderskap, vårdnad, umgängesrätt, underhåll och omyndighetsförklaring eller dess hävande gäller 15 kap. 29, 29 a, 30, 30 a och 30 b §§ giftermålsbalken.

Denna lag träder i kraft den

[1] Balken omtryckt 1983:485.

SAMMANFATTNING

I detta betänkande behandlar vi två frågor som har nära samband med varandra, nämligen specialisering av dömande verksamhet och expertmedverkan i de allmänna domstolarna. Med utgångspunkt från vårt förslag i den sistnämnda frågan diskuterar vi också formerna för handläggning av fastighetsmål, hyres- och arrendemål samt mål om ekonomisk brottslighet (eko-mål).

Som ett första led i våra överväganden diskuterar vi för- och nackdelar med en specialisering av dömande verksamhet på de allmänna domstolarnas område. Med specialisering avser vi koncentration av en målkategori till vissa allmänna domstolar, överförande av en grupp mål till särskilda domstolar och handläggning av mål vid domstolsliknande nämnder. Vi konstaterar därvid att en specialisering som tillåts omfatta många och viktiga måltyper på flera olika sätt kan leda till en utarmning av de allmänna domstolarna. Samtidigt har den specialisering som hittills skett ofta inneburit ökade garantier för en effektiv process och materiellt riktiga avgöranden. Som vi ser det är dock dessa vinster inte i främsta rummet knutna till själva specialiseringen utan till att experter på det aktuella området kan medverka som ledamöter utöver de lagfarna ledamöter och nämndemän som normalt tjänstgör i de allmänna domstolarna. Vi anser att man kan uppnå i huvudsak samma vinster genom att i stället låta experter medverka i de allmänna domstolarna. Härigenom kan man undvika många av de nackdelar som är förenade med en specialisering av dömande verksamhet.

Vi menar att utvecklingen beträffande specialisering av domstolsväsendet nu har gått så långt att det gäller att välja väg, antingen en fortsatt utarmning av de allmänna domstolarna eller en återgång till ett mera enhetligt domstolsväsende. Enligt vår uppfattning talar starka skäl för att man bör välja den senare vägen.

Expertmedverkan i de allmänna domstolarna

Mot den angivna bakgrunden lägger vi fram ett förslag som gör det möjligt för de allmänna domstolarna att öka sin kompetens i mål där det behövs ekonomisk, medicinsk, teknisk eller annan särskild fackkunskap. Behov av förstärkningsåtgärder kan enligt vår bedömning uppkomma inte bara i eko-mål, där denna möjlighet står vissa domstolar till buds redan nu, utan också i andra målkategorier, exempelvis mål angående fel i fastighet enligt 4 kap. 19 § jordabalken (JB), mål inom ADB- och miljöområdena, mål om skadestånd som rör medicinska förhållanden samt mål om entreprenad, och undantagsvis även i domstolsärenden. Enligt förslaget skall den ökade kompetensen åstadkommas genom att tingsrätterna och hovrätterna ges en generell möjlighet att anlita experter i mål och ärenden som i dag kan tas upp av allmän domstol och där prövas av enbart lagfarna domare eller av lagfarna domare och nämndemän. Som förutsättning för att domstolarna skall få anlita experthjälp skall gälla att prövningen av ett mål eller ett ärende väsentligt främjas genom att en expert ingår i rätten.

Med en reform av angivet slag ökar möjligheterna att lägga processens tyngdpunkt i första instans och att utforma överrättsprocessen på ett rationellt sätt. Det kan också tänkas att en möjlighet för de allmänna domstolarna att anlita experter kan göra dem attraktiva för vissa civilrättsliga tvister som i dag överlämnas till skiljemän för avgörande. Reformen bör öka tilltron till de allmänna domstolarnas förmåga att fullgöra sina rättskipningsuppgifter i det moderna samhället.

Med uttrycket expert avser vi enbart en person med särskild fackkunskap i annat än juridiska ämnen. Formerna för medverkan i allmän domstol av personer som är eller har varit lagfarna domare i allmän förvaltningsdomstol kommer vi att behandla i vårt slutbetänkande.

Uppgiften för en expert är i första hand att hjälpa rättens övriga ledamöter att sätta sig in i och förstå det av parterna presenterade processmaterialet. Han skall inte tillföra målet något sådant material. Sakkunniginstitutet som bevismedel berörs inte av vårt förslag.

Den som skall tjänstgöra som expert skall genom utbildning eller yrkeserfarenhet ha förvärvat särskild fackkunskap i det ämne som är aktuellt i det enskilda målet samt vara lämplig att tjänstgöra som särskild ledamot i tingsrätt eller hovrätt. Som exempel på personer som kan komma i fråga för expertuppdrag kan nämnas revisorer, ingenjörer och läkare.

Vi har diskuterat att bygga vidare på det system som tillämpas beträffande ekonomiska experter i eko-mål, dvs. att låta regeringen förordna experter på ett antal klart angivna fackområden. Om man begränsar möjligheterna att anlita experter till vissa fackområden kommer man emellertid inte att kunna täcka mer än en del av expertbehovet. Vi föreslår i stället att domstolarna själva skall få förordna experter.

Särskild talan mot rättens beslut angående expertmedverkan får för närvarande i princip inte föras. Med den av oss föreslagna utvidgningen av möjligheterna till expertmedverkan får man dock räkna med att parterna och rätten i ökad utsträckning kommer att ha skilda uppfattningar i fråga om behovet av expertmedverkan och/eller om rättens val av expert. Vi har därför diskuterat införandet av en regel som ger parterna möjlighet att föra särskild talan mot rättens beslut angående expertmedverkan. Vi har dock inte funnit anledning att lägga fram något förslag härom.

Behovet av särskild fackkunskap inom rätten torde i nästan alla fall bli tillgodosett genom att rätten anlitar en expert. I mål som rör skilda fackområden kan det dock tänkas uppkomma behov av expertis på mer än ett område. För sådana fall föreslår vi att rätten skall kunna anlita ytterligare en expert.

En expert skall ingå i rätten såsom särskild ledamot. Han skall inte ersätta någon av rättens övriga ledamöter.

Expertmedverkan bör komma i fråga endast i fall då behovet av sådan medverkan avser en väsentlig del av ett mål och experten skall delta i hela avgörandet. I den mån förutsättningarna för deldom eller mellandom är uppfyllda finns det dock inget som hindrar att experten deltar i en sådan dom men därefter inte längre ingår i rätten. Att på annat sätt begränsa expertens medverkan till viss del av ett mål anser vi vara förenat med flera nackdelar än fördelar.

En expertmedverkan i enlighet med förslaget medför vissa kostnader, främst avseende ersättning till experterna. Expertmedverkan bör emellertid också medföra besparingar i form av effektivare handläggning och ökade garantier för materiellt riktiga avgöranden. Besparingarna uppväger enligt vår mening mer än väl de förhållandevis marginella merkostnader som kan uppstå.

Med utgångspunkt från förslaget om expertmedverkan i de allmänna domstolarna har vi undersökt om inte många av de problem som är förenade med den nuvarande konstruktionen med särskilda domstolar för handläggning av fastighetsmål skulle kunna undvikas om man i stället lät prövningen av fastighetsmålen ankomma på samtliga tingsrätter. Vidare har vi tagit upp tanken på att överföra också hyres- och arrendenämndernas uppgifter till tingsrätterna. Våra överväganden i dessa delar har fått formen av en modell för hur man skulle kunna integrera de nämnda rättskipningsuppgifterna i de allmänna domstolarnas verksamhet. Vi lägger alltså inte fram något fullständigt förslag i dessa frågor. Avslutningsvis har vi behandlat handläggningen av eko-mål samt anlagt några synpunkter i fråga om reformmöjligheterna för vissa andra målgrupper.

Handläggningen av fastighetsmål

Fastighetsmål handläggs i dag vid särskilda fastighetsdomstolar, vilka är knutna till vissa tingsrätter. I fastighetsdomstolarna ingår, utöver lagfarna domare, både tekniska ledamöter (fastighetsråd) och nämndemän. Erfarenheterna av fastighetsdomstolarnas sätt att sköta sina uppgifter är goda. Detta torde till stor del bero på den tekniska expertis som tillförts fastighetsdomstolarna genom fastighetsråden. Gränsdragningen mellan mål som skall tas upp av fastighetsdomstol och mål som skall tas upp av tingsrätt såsom allmän domstol har emellertid vållat problem. Enligt vår uppfattning innebär specialiseringen av dömandet i fastighetsmål även i övrigt åtskilliga nackdelar.

Efter en genomgång av olika möjligheter att komma till rätta med de processuella problemen har vi kommit fram till att den i detta hänseende mest ändamålsenliga lösningen är att avskaffa begreppet fastighetsdomstol och att låta fastighetsmålen handläggas vid samtliga tingsrätter enligt vanliga forumregler.

Enligt vår mening finns det flera skäl till att man i dag har anledning att se behovet av att koncentrera fastighetsmålen till vissa domstolar på ett annat sätt än man gjorde när fastighetsdomstolarna inrättades. Ett skäl är att den materiella lagstiftningen i fråga om bl.a. fastighetsbildning har blivit enklare och mera lättillämpad för domstolarna under den tid som fastighetsdomstolarna har varit verksamma. Också den fr.o.m. 1971 gällande tingsrättsorganisationen har ändrat förutsättningarna. Ett annat skäl är att det nuvarande systemet endast i begränsad utsträckning ger några garantier för att de lagfarna domarna vid fastighetsdomstolarna får erfarenhet av att handlägga kvalificerade fastighetsmål.

Som vi ser det kan fastighetsmålen på ett fullt kompetent sätt handläggas vid samtliga tingsrätter. Såvitt gäller de

kvalificerade fastighetsmålen bör de nuvarande reglerna om rättens sammansättning i huvudsak bestå. Vi har dock diskuterat om reglerna om fastighetsrådens medverkan i dessa mål kan ersättas av de av oss föreslagna generella reglerna om expertmedverkan. Dessa regler är emellertid inte avsedda att tillämpas i målkategorier där det föreligger ett permanent behov av expertmedverkan och passar därför inte helt för de nu åsyftade målen. I de typer av fastighetsmål som typiskt sett är av enkel beskaffenhet, exempelvis hyresmål, bör däremot expertreglerna kunna tillämpas. Rättens sammansättning i sådana mål bör bestämmas först sedan det står klart om även de tvister angående hyra m.m. som i dag handläggs vid hyres- och arrendenämnderna kan överföras till tingsrätterna.

En handläggning av kvalificerade fastighetsmål vid samtliga tingsrätter kan under en övergångsperiod tänkas medföra svårigheter för de lagfarna domare som inte tidigare haft tillfälle att syssla med sådana mål. Vi är därför inte främmande för att det under en sådan period kan vara lämpligt att vidta särskilda åtgärder för att underlätta handläggningen av dessa mål.

Handläggningen av hyres- och arrendetvister

Prövningen av hyres- och arrendetvister i första instans sker i dag främst vid hyres- och arrendenämnderna men också vid fastighetsdomstolarna och vid de allmänna underrätterna. För överprövning av hyresnämndernas avgöranden har inrättats en särskild domstol, bostadsdomstolen. I såväl hyres- och arrendenämnderna som bostadsdomstolen ingår, utöver lagfarna domare, s.k. intresseledamöter, dvs. ledamöter som utsetts efter förslag från sådana riksorganisationer som företräder intressegrupper, vilka berörs av rättskipningen på de berörda områdena. För handläggningen vid nämnderna och i bostadsdomstolen gäller särskilda regler.

Det är enligt vår mening uppenbart att det splittrade prövningssystemet är förenat med åtskilliga nackdelar. Ett sätt att göra systemet mera enhetligt är att, som föreslagits av hyresrättsutredningen (se SOU 1981:77) och arrendelagskommittén (se SOU 1981:80), överföra prövningen av de tvister angående hyra m.m. som i dag handläggs vid fastighetsdomstolarna till hyres- och arrendenämnderna. Som vi ser det skulle dock en sådan åtgärd medföra en rad negativa konsekvenser för domstolsväsendet i dess helhet. Vi har i stället undersökt möjligheterna att överföra hyres- och arrendenämndernas uppgifter till de allmänna underrätterna.

När det gäller medverkan av intresseledamöter i rättskipningen på de berörda områdena har vi utgått från den inställning i frågan som lagstiftaren vid ett flertal tillfällen har uttryckt, nämligen att intresseledamöter skall medverka vid avgörandet av de mål eller ärenden som i dag handläggs vid hyres- och arrendenämnderna samt bostadsdomstolen. Vi har dock funnit att intresseledamöternas anknytning till organisationerna i vissa fall aktualiserar jävsfrågor, vilka enligt vår uppfattning inte kan lösas på ett tillfredsställande sätt inom ramen för det nuvarande systemet. Problemen är emellertid koncentrerade till bl.a. vissa ärenden enligt hyresförhandlingslagen (1978:304), vilka på ett påtagligt sätt berör organisationernas intressen. Vid tingsrätterna kan dessa ärenden handläggas i en sammansättning där intresseledamöter inte ingår. I övriga fall föreligger det enligt vår mening inte något hinder från principiell synpunkt mot att låta intresseledamöter delta i handläggningen av hyres- och arrendemål vid tingsrätterna.

När det gäller förfarandet menar vi att en mycket stor del av nämndärendena, främst de som till övervägande del handläggs utan muntlig förhandling, skulle kunna handläggas vid tingsrätterna enligt reglerna i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden (ärendelagen). Andra nämndärenden har utpräglad tvistemålskaraktär. Dessa ärenden bör utan egentliga

svårigheter kunna handläggas enligt rättegångsbalkens (RB) regler om förfarandet i tvistemål, särskilt sedan dessa regler ändrats enligt ett nu föreliggande förslag om ett reformerat tingsrättsförfarande.

Det är enligt vår uppfattning också möjligt att inom ramen för RB:s system utforma en instans- och fullföljdsordning som passar för samtliga hyres- och arrendetvister. Därvid kan man också i allt väsentligt tillgodose önskemål som framförts från de berörda intresseorganisationerna om ett tvåinstanssystem, där prövningen i överinstansen äger rum under medverkan av intresseledamöter. Som vi ser det finns det sålunda inte något hinder från principiell synpunkt mot att låta intresseledamöter delta i handläggningen av flertalet hyres- och arrendemål i hovrätterna. Om både tingsrätterna och hovrätterna tillförs sakkunskap genom intresseledamöter bör det vara möjligt att i princip låta hovrätterna bli slutinstanser i samtliga hyres- och arrendemål. Det bör dock öppnas en möjlighet för hovrätt att i vissa fall tillåta en part att överklaga till högsta domstolen (HD). Detta innebär att bostadsdomstolens uppgifter kan övertas av hovrätterna och HD.

Vid handläggning av hyres- och arrendemål bör domstolarna som huvudregel bestå av lagfarna domare och intresseledamöter. I de speciella måltyper, vilka enligt vår uppfattning bör handläggas i en sammansättning där intresseledamöter inte ingår, bör domstolarna bestå av lagfarna domare och nämndemän. I HD bör intresseledamöter inte medverka.

Vid hyres- och arrendenämnderna handläggs vissa ärenden i former som saknar direkt motsvarighet vid de allmänna domstolarna, nämligen ärenden angående medling och skiljedom i hyres- och arrendetvister. Vi kan inte se något hinder mot att låta tingsrätterna ta upp också medlingsärenden. Bestämmelser härom bör utan svårighet kunna tas in i ärendelagen. En motsvarighet till skiljemannaförfarandet vid nämnderna kan erhållas genom att parterna i ett hyres- eller arrendeför-

hållande utfäster sig att inte föra talan mot tingsrätts dom i en tvist med anledning av det nämnda förhållandet. I vårt delbetänkande (SOU 1986:1) HD och rättsbildningen har vi föreslagit att en sådan utfästelse, i motsats till vad som gäller i dag, skall gälla även om den gjorts innan tvist uppkommit mellan parterna.

Enligt vår bedömning är det fullt möjligt att i enlighet med det av oss skisserade systemet överföra hyres- och arrendenämndernas uppgifter till tingsrätterna och bostadsdomstolens uppgifter till hovrätterna och HD. En sådan åtgärd skulle som vi ser det ge flera fördelar framför den nuvarande ordningen och framför de förslag till en reform av hyres- och arrendeprocessen som har lagts fram tidigare. Bl.a. skulle man slippa ifrån de olägenheter som är förenade med att en stor del av den dömande verksamheten sker vid sidan av de allmänna domstolarna. Åtgärden måste också medföra administrativa vinster och direkta ekonomiska besparingar.

Handläggningen av eko-mål

De nuvarande bestämmelserna om handläggning av kvalificerade eko-mål har nu varit i kraft i drygt ett och ett halvt år. Även om någon utvärdering av reformen ännu inte har skett står det klart att tillämpning av bestämmelserna har aktualiserats endast i ett fåtal fall och då vid olika domstolar. Tillgängliga uppgifter om utvecklingen på området tyder inte på någon egentlig ökning av antalet kvalificerade eko-mål under överskådlig tid. Man kan följaktligen konstatera, att de förutsättningar som ligger till grund för bestämmelserna om koncentration av dessa mål till vissa tingsrätter inte infriats. Enligt vår mening bör målen kunna handläggas vid samtliga tingsrätter med tillämpning av de av oss föreslagna generella reglerna om expertmedverkan i de allmänna domstolarna.

Fortsatta reformmöjligheter

Det ingår visserligen inte i vårt uppdrag att gå in på alla förekommande typer av specialisering av dömande verksamhet. Mot bakgrund av våra tidigare överväganden har vi dock anlagt några synpunkter på handläggningen av sjörättsmål, tryckfrihetsmål och andra yttrandefrihetsmål, vissa mål rörande upphovsrätt samt va-mål. I dessa måltyper finns det enligt vår uppfattning goda skäl att fortsätta på den väg vi förordat i fråga om bl.a. fastighetsmålen.

1 INLEDNING

I enlighet med våra ursprungliga direktiv inriktade vi till en början vårt arbete på att se över förfarandet vid de allmänna domstolarna och då främst processen i första instans. Detta ämne behandlade vi utförligt i delbetänkandet (SOU 1982:25-26) Översyn av rättegångsbalken 1 Processen i tingsrätt.

Genom tilläggsdirektiv (Dir. 1981:47) fick vi i uppdrag att - utöver bl.a. en granskning av överrättsprocessen - förutsättningslöst se över tingsrätternas och hovrätternas sammansättning. I det sammanhanget påpekade departementschefen att utredningen inte borde gå in på frågor som gällde processen i vatten-, tryckfrihets- och patentmål. Däremot fanns det anledning att överväga om man kunde skapa en mer flexibel ordning för mål som i dag handläggs vid fastighetsdomstol. Han fortsatte:

> Som framhålls i utredningens ursprungliga direktiv vållar gränsdragningen mellan mål som skall handläggas i fastighetsdomstol och mål som skall handläggas av tingsrätt i vanlig sammansättning vissa problem. Enligt vad jag inhämtat har utredningen övervägt vad som kan göras för att åstadkomma bättre förhållanden men - bortsett från vissa detaljer - funnit att frågorna är svårlösta. Utredningen bör därför ha möjlighet att överväga mer radikala lösningar än sådana som ryms inom de ursprungliga direktiven. En tänkbar möjlighet är att avskaffa begreppet fastighetsdomstol och i stället införa regler enligt vilka vissa typer av mål skall handläggas av vissa tingsrätter i särskild sammansättning.

Frågan om hovrätternas sammansättning tog vi upp i delbetänkandet (Ds Ju 1983:1) Processen i överrätt Några delreformer. Vi föreslog där den ändringen av reglerna om hovrätts domför-

het att hovrätten, utom i brottmål där nämndemän skall medverka, skall vara domför med tre lagfarna domare. Såväl detta förslag som vissa av de ändringar vi förordat i 1982 års betänkande ledde till lagändring år 1984. Övriga förslag i 1982 års delbetänkande har legat till grund för ett förslag om ett reformerat tingsrättsförfarande, över vilket lagrådet efter remiss nyligen har yttrat sig (jfr under 2.1.2 och 6.2.3).

När vi övervägt de problem som den nuvarande konstruktionen med fastighetsdomstolar ger upphov till har vi kommit in på den allmänna frågan hur domstolarna skall tillföras sakkunskap på ämnesområden där det behövs. Nära samband därmed har frågan i vad mån det är lämpligt att koncentrera den dömande verksamheten i särskilda typer av mål till ett mindre antal domstolar. Som ett första led i våra överväganden lade vi fram delbetänkandet (Ds Ju 1984:1) Domstolarna och deras sammansättning i mål om ekonomisk brottslighet. På grundval av detta förslag och ett samtidigt av kommissionen mot ekonomisk brottslighet framlagt förslag infördes år 1985 en möjlighet för vissa tingsrätter och för hovrätterna att anlita bl.a. en ekonomisk expert som särskild ledamot i kvalificerade ekomål.

Vid vårt fortsatta arbete med sammansättningsfrågorna har vi funnit att det finns ett allmänt behov av att i mål av komplicerad beskaffenhet öka de allmänna domstolarnas kompetens på andra områden än det juridiska. Den lösning som ligger närmast till hands är att utvidga möjligheterna för domstolarna att anlita experter som ledamöter. Inför man en regel som ger tingsrätter och hovrätter möjlighet att anlita experter när det behövs för att rätten på ett bättre sätt skall kunna bedöma processmaterialet i ett mål med invecklade sakförhållanden, öppnar det nya vägar för att komma till rätta med nackdelarna av den hittillsvarande utvecklingen mot ökad specialisering inom domstolsväsendet. En regel av antytt slag kan få betydelse både för mål som för närvarande särbehandlas inom ramen för det allmänna domstolsväsendet och för mål som i dag prövas av särskilda domstolar eller domstolsliknande nämnder, t.ex. hyres- och arrendenämnder.

En viktig fråga i sammanhanget är hur man skall ställa sig till den kompetensfördelning som finns i dag mellan fastighetsdomstolarna samt hyres- och arrendenämnderna. Enligt förslag från hyresrättsutredningen (se SOU 1981:77) och arrendelagskommittén (se SOU 1981:80) bör grunderna för denna kompetensfördelning ganska radikalt ändras genom att i princip samtliga de hyres- och arrendetvister som handläggs vid fastighetsdomstolarna förs över till nämnderna. Vid remissbehandlingen av hyresrättsutredningens förslag förordade emellertid flera remissinstanser att hyresnämnderna i stället skulle föras samman med fastighetsdomstolarna. För egen del menade vi att flertalet hyrestvister borde kunna handläggas enligt en reformerad rättegångsbalk och av de allmänna domstolarna. Kritiken ledde till att den nuvarande ordningen för prövning av hyres- och arrendetvister tills vidare ansågs böra behållas (se närmare härom i avsnitt 6.1.4).

Våra överväganden rörande experter i de allmänna domstolarna och rörande handläggningen av fastighetsmål har föranlett oss att - efter kontakter med företrädare för justitie- och bostadsdepartementen - på nytt ta upp tanken på att överföra hyres- och arrendenämndernas uppgifter till de allmänna domstolarna. Vi har också funnit oss böra undersöka vilka följder en generell rätt för de allmänna domstolarna att anlita en expert kan få för eko-mål. Härutöver har vi funnit det lämpligt att mot bakgrund av våra överväganden i de avseenden som tidigare nämnts anlägga några synpunkter i fråga om reformmöjligheterna för vissa andra målgrupper.

De berörda frågorna har alla på sitt sätt samband med det övergripande spörsmålet i vad mån det vid sidan av de allmänna domstolarna bör finnas särskilda domstolar eller andra specialorgan för rättskipningsuppgifter som i och för sig faller inom de allmänna domstolarnas område. Som ett första led i våra överväganden rörande behovet av expertmedverkan i allmän domstol har vi funnit det lämpligt att i detta delbetänkande diskutera för- och nackdelar med specialisering av den dömande verksamheten.

Med utgångspunkt från en ny ordning där allmän domstol i alla kategorier av mål ges möjlighet att i komplicerade fall anlita experter har vi undersökt om inte många av de problem som är förenade med nuvarande specialisering av fastighetsmål samt hyres- och arrendetvister skulle kunna undvikas om man i stället lät prövningen av sådana mål och tvister ankomma på de allmänna domstolarna som sådana. Vi visar i detta delbetänkande hur en sådan reform skulle kunna genomföras. Vi är medvetna om att det råder delade meningar om det befogade i en så genomgripande förändring av det nuvarande systemet på detta område. Reformer av dessa slag måste också föregås av ett grundligt studium av framför allt konsekvenserna beträffande organisation och lagregler. Det förutsätter att fördjupade undersökningar på respektive område företas. Våra överväganden har inte minst av detta skäl fått formen av en modell för hur man skulle kunna integrera de nämnda rättskipningsuppgifterna i de allmänna domstolarnas verksamhet. Av särskilt intresse har här varit att undersöka förutsättningarna för att beträffande hyres- och arrendetvister införa en ordning där - vid sidan av de lagfarna ledamöterna - i tingsrätter och hovrätter ingår särskilda ledamöter av den typ som de nuvarande s.k. intresseledamöterna i hyres- och arrendenämnd representerar.

Våra överväganden i nu nämnda delar har naturligtvis beröring också med frågor hur de allmänna domstolarna i övrigt skall vara sammansatta. Vi har emellertid inte funnit det lämpligt att i detta delbetänkande gå närmare in på sådana frågor. De kommer i stället att behandlas i vårt slutbetänkande sommaren 1987.

2 ÖVERSIKT ÖVER NUVARANDE FORMER FÖR SPECIALISERING AV DÖMANDE VERKSAMHET M.M.

2.1 Olika former för specialisering inom domstolsväsendet m.m.

I Sverige har sedan länge förekommit olika former för specialisering inom det judiciella området. För de allmänna domstolarnas del har det bl.a. skett på det viset att man koncentrerat handläggningen av en viss grupp av mål till en eller flera tingsrätter, vilka därjämte ofta tillförts behövlig expertkunskap. Denna typ av specialisering, som senast tillämpats i fråga om eko-målen år 1985, behandlar vi i avsnitt 2.1.1. Minst lika vanligt har varit att förlägga prövningen av vissa målkategorier till särskilda domstolar. Sådana domstolar är arbetsdomstolen, marknadsdomstolen och bostadsdomstolen. Till samma kategori får också hänföras fastighets- och vattendomstolarna. Denna typ av specialisering behandlar vi i avsnitt 2.1.2. Det finns i förevarande sammanhang också skäl att gå in på ytterligare en typ av specialisering, nämligen den verksamhet som förlagts till särskilda, domstolsliknande nämnder. Vårt intresse knyts här främst till hyres- och arrendenämndernas områden (avsnitt 2.1.3).

Som framhållits i inledningen till detta betänkande ingår det inte i vårt uppdrag att ta ställning till alla förekommande typer av specialisering. Beskrivningen av nuvarande ordning omfattar likväl för fullständighetens skull alla domstolar med särskilda uppgifter (utom de särskilda domstolarna inom förvaltningsrättskipningen).

Syftet med vår redogörelse för olika former av specialisering inom domstolsväsendet m.m. är väsentligen att ge en bild av hur rättskipningsuppgifterna fördelats mellan de allmänna domstolarna och andra domstolar eller domstolsliknande organ. Tonvikten har lagts vid hur kravet på särskild expertis har tillgodosetts. Också de särregler om förfarandet som ansetts

behövliga vid sidan av RB har berörts. Vi har inte ansett det lämpligt att i detta kapitel gå in på skälen för att lagstiftaren stannat för den ena eller andra typen av specialisering. I fråga om bakgrunden till den gällande ordningen för handläggning av fastighetsmål, hyres- och arrendetvister samt eko-mål hänvisar vi till kapitel 5-7.

En översikt över nuvarande former för specialisering bör kompletteras med en redogörelse för reglerna om hur de allmänna domstolarna tillförs sakkunskap i form av upptagande av bevis genom sakkunnig. Redogörelsen har tagits in i avsnitt 2.2.

2.1.1 Specialisering genom koncentration av mål inom de allmänna domstolarna

De allmänna domstolarna - 97 tingsrätter, sex hovrätter och HD - är behöriga att handlägga alla typer av mål och ärenden som inte uttryckligen undantagits från deras kompetens. Den dömande verksamheten vid de allmänna domstolarna utövas av enbart lagfarna domare eller av lagfarna domare och nämndemän. Vilken domstol som skall ta upp ett mål eller ett ärende bestäms normalt av forumreglerna i 10 respektive 19 kap. RB. För vissa typer av mål gäller emellertid särskilda forumregler och ibland även särskilda regler om domstolarnas sammansättning.

Sjörättsmål handläggs vid sju särskilt utsedda tingsrätter, benämnda sjörättsdomstolar. Om ett sjörättsmål uteslutande rör en båt, som inte hålls i drift yrkesmässigt eller eljest i förvärvssyfte, får målet dock tas upp även av tingsrätt som är behörig enligt vanliga forumregler. I sjörättsliga tvistemål och brottmål har sjörättsdomstolarna samma sammansättning som övriga tingsrätter. Därutöver handlägger sjörättsdomstolarna mål om klander av dispasch och ärenden om sjöförklaring. I dispaschmål är en sjörättsdomstol domför med tre eller högst fyra lagfarna domare jämte tre särskilda ledamöter. De särskilda ledamöterna skall vara kunniga i handel

och sjöfart samt skickade att tjänstgöra som särskilda ledamöter i dispaschmål. Vid sammanträde för sjöförklaring skall rätten bestå av en lagfaren domare samt två personer som är kunniga och erfarna i sjöväsendet. Åtminstone en av de särskilda ledamöterna bör ha grundlig erfarenhet från tjänst som fartygs- eller maskinbefäl på handelsfartyg och nyligen ha utövat sådan tjänst. De särskilda ledamöterna i dispaschmål och sjöförklaringar utses av rätten från förteckningar som årligen upprättas av sjöfartsverket. Om i dispaschmål, på grund av förfall eller annat hinder, föreskrivet antal särskilda ledamöter inte kan utses från upprättad förteckning, kan rätten utse annan lämplig person att vara särskild ledamot. Om vid sjöförklaring biträde av person med särskild sakkunskap i visst fall är ändamålsenligt, får rätten tillkalla sådan person att inträda såsom ytterligare ledamot i rätten, även om han inte är upptagen i förteckning. Överklagade sjörättsmål handläggs av samtliga hovrätter i vanlig sammansättning.

I ett nyligen framlagt förslag till ändring i bl.a. sjölagen (1891:35 s. 1) har, i fråga om de ledamöter vid sjöförklaring som skall ha erfarenhet av tjänst som fartygs- eller maskinbefäl på handelsfartyg, kravet på att denna tjänst skall vara nyligen utövad tagits bort. Förslaget berör också institutet sjöförklaring som sådant (jfr därom kapitel 8).

Patentmål handläggs vid Stockholms tingsrätt. I sådana mål är tingsrätten som huvudregel domför med fyra ledamöter, av vilka två skall vara lagfarna och två tekniskt sakkunniga. Fler än tre lagfarna och tre tekniskt sakkunniga ledamöter får inte sitta i rätten. Tingsrättens avgöranden i patentmål kan överklagas till Svea hovrätt. När en tekniskt sakkunnig ledamot har deltagit i tingsrättens avgörande är hovrätten normalt domför med tre lagfarna och två tekniskt sakkunniga ledamöter. Fler än fem lagfarna och tre tekniskt sakkunniga ledamöter får inte sitta i rätten. Om hovrätten finner att medverkan av tekniskt sakkunniga ledamöter uppenbarligen inte behövs, är hovrätten domför utan sådana ledamöter.

Regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer förordnar för tre år i sänder minst tjugofem personer att tjänstgöra som tekniskt sakkunniga ledamöter i tingsrätten och hovrätten. Bland de sålunda förordnade utser rättens ordförande, med hänsyn till önskvärd teknisk sakkunskap och övriga förhållanden, för varje särskilt mål dem som skall inträda i rätten.

Patent- och registreringsverkets beslut i patentärenden kan överklagas till en särskild förvaltningsdomstol, patentbesvärsrätten, och därifrån till regeringsrätten.

Bestämmelserna om tingsrättens och hovrättens sammansättning i patentmål ändrades genom lagstiftning som trädde i kraft den 1 juli 1986. Ändringen innebar främst att antalet ledamöter i domstolarna minskades.

Också vissa mål rörande upphovsrätt skall tas upp av Stockholms tingsrätt som första instans. Detta gäller bl.a. mål om ljudradio- eller televisionsutsändning i strid mot lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk och mål om televisionsutsändning i strid mot lagen (1960:730) om rätt till fotografisk bild. I mål av dessa slag har tingsrätten vanlig sammansättning.

Eko-mål kan i likhet med övriga brottmål handläggas vid samtliga tingsrätter. Kvalificerade eko-mål skall emellertid företrädesvis prövas av tretton särskilt utsedda tingsrätter (eko-domstolar). Vid eko-domstolarna får i kvalificerade eko-mål såsom särskilda ledamöter i rätten ingå, var för sig eller tillsammans, en person som förordnats som ekonomisk expert och en person som är eller har varit lagfaren domare i allmän förvaltningsdomstol (den sistnämnde fortsättningsvis kallad förvaltningsdomare). Särskilda ledamöter av angivet slag får medverka också i hovrätterna. Ekonomiska experter förordnas av regeringen för tre år i sänder. Deltar särskild ledamot vid huvudförhandlingen skall antalet deltagande nämndemän alltid vara minst fem.

Tryckfrihetsmål handläggs vid de tingsrätter inom vilkas domkretsar länsstyrelser har sitt säte samt vid fyra andra tingsrätter. Frågan om en skrifts brottslighet skall prövas av en jury om nio medlemmar, såvida inte parterna har enats om att hänskjuta frågan direkt till rättens prövning. I varje län utses 24 jurymän genom val. Valet förrättas av landstinget i respektive län eller, om i länet finns kommun som inte ingår i landstingskommun, av landstinget och kommunfullmäktige. I Gotlands län förrättas valet av kommunfullmäktige i Gotlands kommun. I varje enskilt mål bildas juryn av parterna och rätten genom ett uteslutnings- och lottningsförfarande. Vid huvudförhandling inför jury skall rätten bestå av tre eller fyra lagfarna domare.

Bestämmelserna om rättegången i tryckfrihetsmål tillämpas också i bl.a. mål om yttrandefrihetsbrott enligt radioansvarighetslagen (1966:756). Sådana mål skall dock i första hand tas upp av Stockholms tingsrätt. En liknande ordning gäller för talan enligt lagen (1985:1057) om ansvarighet för lokala kabelsändningar.

2.1.2 Specialisering genom särskilda domstolar

För prövningen av vissa måltyper av mera speciell karaktär har man valt att inrätta från de allmänna domstolarna mer eller mindre fristående särskilda domstolar. Till de typer av mål som har ansetts kräva sådan behandling hör fastighetsmålen. Dessa mål skall handläggas vid särskilda fastighetsdomstolar, vilka dock har knutits till tingsrättsorganisationen på det sättet att vissa tingsrätter har utsetts att vara fastighetsdomstolar. I dessa domstolar ingår, utöver lagfarna domare, både tekniska ledamöter och nämndemän. En motsvarande ordning gäller för vattenmål, vilka handläggs vid tingsrätter som utsetts att vara vattendomstolar.

Trots den organisatoriska anknytningen till tingsrätterna har fastighetsdomstolarna, då fråga är om tillämpning av behörig-

hetsreglerna i 10 kap. 17 § första stycket 1 och 19 § RB, ansetts vara särskilda domstolar. Konsekvenserna härav kommer vi att redogöra för i kapitel 5. I analogi med vad som ansetts gälla för fastighetsdomstolarna torde även vattendomstolarna i det nu aktuella hänseendet vara att anse som särskilda domstolar.

Helt fristående från de allmänna domstolarna är arbetsdomstolen, marknadsdomstolen och bostadsdomstolen. I dessa domstolar medverkar experter med en delvis annan ställning än den som experterna i fastighets- och vattendomstolarna har.

Fastighetsdomstolarna

Fastighetsdomstolarna tillskapades genom lagen (1969:246) om domstolar i fastighetsmål (FDL), vilken trädde i kraft den 1 juli 1969. Dessa domstolar har övertagit de uppgifter som tidigare fullgjordes av ägodelningsrätter och expropriationsdomstolar. De handlägger därjämte hyres-, arrende- och miljöskademål samt andra mål med anknytning till fast egendom. En fastighetsdomstol skall ta upp mål eller ärende enligt vad som föreskrivs i särskild lag eller annan författning. Sådant mål eller ärende benämns i FDL fastighetsmål. Bestämmelser om att mål eller ärende skall tas upp av fastighetsdomstol finns för närvarande i mer än 30 författningar.

Det skall finnas en fastighetsdomstol i varje län. Regeringen kan dock föreskriva att annat område än län skall utgöra domkrets eller att flera fastighetsdomstolar skall finnas för samma område. Den tingsrätt som regeringen bestämmer skall vara fastighetsdomstol. Om flera fastighetsdomstolar skall finnas för samma område, bestämmer regeringen hur skilda slag av fastighetsmål skall fördelas mellan domstolarna.

För närvarande finns det två fastighetsdomstolar i vart och ett av tre län och en fastighetsdomstol i vart och ett av övriga län. I de förstnämnda länen har fastighetsmålen för-

delats mellan fastighetsdomstolarna på det sättet att den ena domstolen skall handlägga mål eller ärende angående arrende, hyra, bostadsrätt eller tvångsförvaltning av bostadsfastighet och den andra övriga mål eller ärenden (se bilaga 1).

En fastighetsdomstol består av två lagfarna ledamöter, en teknisk ledamot (fastighetsråd) och två nämndemän. Om särskilda skäl föreligger kan efter ordförandens bestämmande ytterligare en teknisk ledamot ingå i domstolen. I mål eller ärende angående arrende, hyra, bostadsrätt eller tvångsförvaltning av bostadsfastighet består domstolen dock av två lagfarna ledamöter och tre nämndemän. Teknisk ledamot får efter ordförandens bestämmande ingå i domstolen i stället för en av nämndemännen om målets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder det.

En av de lagfarna ledamöterna skall vara ordförande i fastighetsdomstolen. Denne utses bland de lagfarna domarna i tingsrätten. Annan lagfaren ledamot skall vara lagfaren domare i tingsrätten eller i annan tingsrätt. De tekniska ledamöterna, vilka är fast anställda inom domstolsväsendet, skall ha teknisk utbildning och erfarenhet av fastighetsbildning eller fastighetsvärdering. Nämndemännen bör vara allmänt betrodda och väl förtrogna med sin orts förhållanden.

När ett mål enligt särskilda bestämmelser efter prövning av själva saken avgörs utan huvudförhandling är fastighetsdomstolen domför utan nämndemännen. I övrigt är fastighetsdomstolen vid handläggning av mål domför med en lagfaren ledamot i samma utsträckning som föreskrivs för tingsrätt.

Regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer utser ordföranden samt utnämner eller förordnar teknisk ledamot i fastighetsdomstolen. Nämndeman i fastighetsdomstolen utses genom val. Sådant val förrättas av samma valkorporationer som utser jurymän (se under 2.1.1).

Nämndeman i fastighetsdomstolen skall vara kyrkobokförd i länet. I övrigt gäller för valbarhet m.m. samma bestämmelser som för nämndeman i tingsrätt. Nämndeman tjänstgör efter kallelse av fastighetsdomstolens ordförande. Till tjänstgöring bör företrädesvis kallas nämndemän från den del av domkretsen till vilken målet närmast har anknytning.

Fastighetsdomstolens avgöranden får överklagas till hovrätten. I fastighetsmål som rör bl.a. hyra får efter hovrättens bestämmande en teknisk ledamot ingå i hovrätten vid sidan av de lagfarna ledamöterna, om målets beskaffenhet eller något annat särskilt skäl föranleder det. I övriga typer av fastighetsmål skall en teknisk ledamot ingå i hovrätten, såvida inte hovrätten finner att medverkan av en sådan ledamot uppenbart inte är behövlig. Om särskilda skäl föreligger, kan efter hovrättens bestämmande två tekniska ledamöter ingå i hovrätten.

Teknisk ledamot i hovrätt utnämns eller förordnas av regeringen. Sådan ledamot skall ha samma utbildning och erfarenhet som teknisk ledamot i fastighetsdomstolen.

Sista instans i fastighetsmål är HD.

Om domstol i fastighetsmål och rättegången i sådant mål gäller i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om allmän domstol, i den mån ej annat följer av FDL eller annan författning. I fråga om förfarandet innehåller FDL endast ett fåtal bestämmelser. Omfattande föreskrifter i detta hänseende finns däremot i fastighetsbildningslagen (1970:988) och expropriationslagen (1972:719). Genom hänvisningar i flera av de författningar som fastighetsdomstolarna har att tillämpa gäller dessa föreskrifter helt eller delvis för åtskilliga andra typer av fastighetsmål.

Förslag om ändringar i FDL har lagts fram dels i betänkandet (SOU 1986:29) Fastighetsbildning 4 Förrättningsförfarande och

boendeinflytande m.m., dels i det tidigare nämnda förslaget om ett reformerat tingsrättsförfarande. Det förstnämnda förslaget innebär en utökning av möjligheterna för fastighetsdomstol att avgöra fastighetsbildningsmål utan huvudförhandling och att avgöra sådana mål vid huvudförhandling eller på handlingarna med en lagfaren domare. Enligt det sistnämnda förslaget skall hyres- och bostadsrättsmål som rör värden om högst ett halvt basbelopp följa de särregler i RB som föreslås gälla för dispositiva tvistemål om mindre värden. Detta innebär bl.a. att fastighetsdomstol i hyres- och bostadsrättsmål som nu sagts skall bestå av en lagfaren domare, att parterna inte kan få ersättning för ombudsarvode och egen tidsspillan och att talan mot fastighetsdomstols dom eller beslut inte får prövas av hovrätt om inte hovrätten meddelat prövningstillstånd.

Vattendomstolarna

Bestämmelser om prövningen av vattenmål finns i 13 kap. vattenlagen (1983:291). Enligt dessa bestämmelser kallas första domstol i vattenmål vattendomstol. De tingsrätter som regeringen bestämmer skall vara vattendomstolar. Överrätt i vattenmål (vattenöverdomstol) är Svea hovrätt. Som sista domstol i vattenmål dömer HD. Enligt kungörelsen (1971:550) om vattendomstol har sex tingsrätter utsetts att vara vattendomstolar.

En vattendomstol består av en ordförande, en teknisk ledamot (fastighetsråd) samt två nämndemän. Ytterligare en teknisk ledamot får efter ordförandens bestämmande ingå i domstolen. Ordföranden skall vara lagfaren domare i tingsrätten. De tekniska ledamöterna, vilka är fast anställda inom domstolsväsendet, skall ha teknisk utbildning och erfarenhet av vattenfrågors behandling. Nämndemännen skall vara nämndemän i fastighetsdomstol inom vattendomstolens domsområde.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer utser ordförande i vattendomstol samt utnämner eller förordnar teknisk ledamot i vattendomstol. För fullgörande av Svea hovrätts uppgifter som vattenöverdomstol skall det, förutom lagfarna ledamöter, finnas vattenrättsråd. Dessa skall ha teknisk utbildning och erfarenhet av vattenfrågors behandling. Tjänst som vattenrättsråd tillsätts av regeringen.

Vattenöverdomstolen är domför med fyra ledamöter, av vilka minst tre skall vara lagfarna. Fler än fem ledamöter får inte delta.

Arbetsdomstolen

Arbetsdomstolen inrättades år 1929 för prövning av främst mål rörande kollektivavtal men skall numera pröva också andra tvister rörande förhållanden mellan arbetsgivare och arbetstagare. Enligt lagen (1974:371) om rättegången i arbetstvister skall arbetsdomstolen som första domstol ta upp och avgöra tvist som väcks av arbetsgivar- eller arbetstagarorganisation eller av arbetsgivare som själv slutit kollektivavtal, under förutsättning att målet gäller vissa i lagen angivna förhållanden. Övriga arbetstvister skall tas upp och avgöras av tingsrätt. I sådana mål är arbetsdomstolen överrätt. Arbetsdomstolens domar eller beslut får inte överklagas.

Arbetsdomstolen består av högst tre ordförande, högst tre vice ordförande samt sexton andra ledamöter. Samtliga ledamöter förordnas av regeringen för tre år. Ordförande, vice ordförande och tre andra ledamöter utses bland personer som inte kan anses företräda arbetsgivar- eller arbetstagarintressen. Ordförande och vice ordförande skall vara lagkunniga och erfarna i domarvärv. De tre andra ledamöterna skall ha särskild insikt i förhållandena på arbetsmarknaden. Av övriga ledamöter skall en utses som representant för staten som arbetsgivare och tolv efter förslag av olika sammanslutningar av arbetsgivare respektive arbetstagare.

Normalt är arbetsdomstolen i sin dömande verksamhet sammansatt av sju ledamöter, nämligen ordförande, vice ordförande och en tredje ledamot samt två från arbetsgivarsidan och två från arbetstagarsidan.

Marknadsdomstolen

Marknadsdomstolen har sin grund i marknadsrådet, som tillkom år 1971. Domstolen handlägger ärenden enligt konkurrenslagen (1982:729), marknadsföringslagen (1975:1418), lagen (1971:112) om avtalsvillkor i konsumentförhållanden och lagen (1984:292) om avtalsvillkor mellan näringsidkare. Verksamheten i domstolen regleras av lagen (1970:417) om marknadsdomstol m.m.

Marknadsdomstolen består av en ordförande, en vice ordförande och tio andra ledamöter, av vilka fyra är särskilda ledamöter för vissa typer av ärenden. Samtliga ledamöter utses av regeringen. Ordföranden, vice ordföranden och en av de särskilda ledamöterna skall vara lagkunniga och erfarna i domarvärv. De andra särskilda ledamöterna skall ha särskild insikt i näringslivets förhållanden eller i konsumentfrågor. Av övriga ledamöter skall tre utses bland företrädare för företagarintressen och tre bland företrädare för konsument- och löntagarintressen. Ordföranden, vice ordföranden och de särskilda ledamöterna får däremot inte utses bland personer som kan anses företräda sådana intressen.

Marknadsdomstolen är beslutsför när ordföranden och fyra andra ledamöter är närvarande. I beslut skall lika antal ledamöter som företräder företagarintressen samt konsument- och löntagarintressen delta. Domstolens beslut får inte överklagas.

Bestämmelserna i 4 kap. RB om jäv mot domare gäller också för ledamot i marknadsdomstolen.

Bostadsdomstolen

Bostadsdomstolen inrättades den 1 juli 1975 som central överinstans till hyresnämnderna. Enligt lagen (1974:1082) om bostadsdomstol skall bostadsdomstolen ta upp besvär mot beslut av hyresnämnd enligt vad som föreskrivs i lag eller annan författning. Bostadsdomstolens avgöranden får inte överklagas.

Bostadsdomstolen består av minst tre lagfarna ledamöter, en ledamot med teknisk utbildning och erfarenhet av värderings- eller byggnadsteknik (teknisk ledamot) samt högst tolv ledamöter med särskild sakkunskap om förhållandena på bostadsmarknaden (intresseledamöter). Regeringen förordnar ledamöterna i domstolen för tre år. För annan ledamot än lagfaren ledamot förordnar regeringen också en eller flera ersättare. Bestämmelserna om ledamot gäller även ersättare. Lagfaren ledamot och teknisk ledamot får inte förordnas bland personer som kan anses företräda fastighetsägares, hyresgästers eller bostadsrättshavares intressen. Innan intresseledamot förordnas skall sådan riksorganisation av fastighetsägare, bostadsrättsföreningar, hyresgäster, bostadsrättshavare eller näringsidkare som med hänsyn till medlemsantal, verksamhet och övriga omständigheter kan anses väl företräda den intressegrupp som det är fråga om beredas tillfälle att avge förslag.

Bestämmelserna i 4 kap. RB om jäv mot domare gäller också för ledamot i bostadsdomstolen.

Bostadsdomstolen är domför med sju ledamöter (stor sammansättning). Den är också domför med fyra ledamöter (liten sammansättning) om inte någon av ledamöterna påkallar att målet prövas av domstolen i stor sammansättning. När domstolen sammanträder med sju ledamöter skall tre av dem vara lagfarna och fyra av dem vara intresseledamöter. Av de senare skall, beroende på vad för slags fastighet tvisten rör, på fastighetsägaresidan delta två företrädare för enskilda

fastighetsägare, allmännyttiga bostadsföretag eller bostadsrättsföreningar. De övriga två intresseledamöterna skall vara väl förtrogna med bostadshyresgästers förhållanden eller, beroende på ärendets art, näringsidkande hyresgästers eller bostadsrättshavares förhållanden. I den lilla sammansättningen skall två av ledamöterna vara lagfarna och två vara intresseledamöter. I denna sammansättning skall den ene av intresseledamöterna företräda fastighetsägareintressen och den andre bostadsrättshavares eller hyresgästers intressen. Den tekniske ledamoten skall delta i stället för lagfaren ledamot, om målets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder det.

Förfarandet vid bostadsdomstolen är skriftligt. Muntlig förhandling får dock under vissa förutsättningar hållas beträffande viss fråga eller målet i dess helhet.

Bostadsdomstolens avgörande sker genom beslut. Det skall grundas på vad handlingarna innehåller och vad i övrigt förekommit i målet. Omröstning till beslut sker i den ordning som domstolen bestämmer.

Flertalet av bostadsdomstolens beslut äger rättskraft. Detta gäller dock inte beslut som innebär avslag på vissa typer av ansökningar, t.ex. en ansökan om åtgärdsföreläggande enligt 16 § andra stycket i 12 kap. JB (hyreslagen).

De allmänna bestämmelserna i RB om domstol gäller i tillämpliga delar även bostadsdomstolen, i den mån annat inte följer av lagen om bostadsdomstol eller annan författning. Under samma förutsättningar gäller i tillämpliga delar vissa bestämmelser i RB om besvär i hovrätt samt vad som i RB är föreskrivet om tvistemål.

Bestämmelser om fördelning av rättegångskostnader saknas i lagen om bostadsdomstol men förekommer i viss utsträckning i hyreslagen och i andra författningar som bostadsdomstolen har

att tillämpa. I de fall sådana bestämmelser saknas gäller på grund av den tidigare nämnda hänvisningen bestämmelserna i 18 kap. RB om rättegångskostnad.

2.1.3 Specialisering genom vissa domstolsliknande nämnder

På några rättsområden har lagstiftaren valt att förlägga prövningen av uppkommande tvister till särskilda nämnder. Nämnderna är inte domstolar i egentlig mening utan förvaltningsmyndigheter men prövar i betydande utsträckning frågor av ren tvistemålskaraktär. Nämnder av detta slag är hyresnämnderna, arrendenämnderna och statens va-nämnd. I detta sammanhang bör också nämnas allmänna reklamationsnämnden, som i praktiken löser ett stort antal konsumenttvister, och koncessionsnämnden för miljöskydd, vars främsta uppgift är att pröva frågor om tillstånd att utöva miljöfarlig verksamhet. Vissa andra nämnder med domstolsliknande uppgifter, exempelvis övervakningsnämnderna, lämnar vi åt sidan i denna översikt.

Hyresnämnderna

De nuvarande statliga hyresnämnderna inrättades år 1969 i samband med en genomgripande reform av hyreslagstiftningen. Bestämmelser om hyresnämnderna finns i dag främst i hyreslagen och i lagen (1973:188) om arrendenämnder och hyresnämnder (nämndlagen). I den mån bestämmelser saknas i nämndlagen eller i annan författning som nämnderna har att tillämpa gäller förvaltningslagen (1986:223).

Enligt hyreslagen skall det finnas en hyresnämnd i varje län. Regeringen får dock bestämma att annat område än ett län skall utgöra verksamhetsområde för hyresnämnden. Antalet hyresnämnder är för närvarande tolv. Flertalet av dessa sysselsätter endast en ordförande jämte kanslipersonal.

En hyresnämnd har till uppgift att medla i hyres- och bostadsrättstvister samt att pröva frågor som enligt hyreslagen, bostadsrättslagen och ett flertal andra lagar på hyresrättens område ankommer på nämnden. Nämnden kan också vara skiljenämnd i hyres- eller bostadsrättstvister. Hyrestvister som inte skall prövas av hyresnämnden och inte heller rör kollektivavtal skall tas upp av fastighetsdomstol. Hyrestvister som skall prövas enligt lagsökningslagen (1946:808) eller handräckningslagen (1981:847) tas upp av allmän domstol. Detsamma gäller vissa parkeringstvister (71 § första och andra stycket hyreslagen).

Enligt nämndlagen består en hyresnämnd av en lagfaren ordförande (hyresråd) och två andra ledamöter, s.k. intresseledamöter. Av de senare skall den ene vara väl förtrogen med förvaltning av hyresfastighet eller, när ärendet rör bostadsrättsfastighet, med förvaltning av sådan fastighet. Den andre skall vara väl förtrogen med bostadshyresgästers förhållanden eller, när ärendet rör annan lägenhet än bostadslägenhet eller vissa frågor om bostadsrätt, med näringsidkande hyresgästers eller bostadsrättshavares förhållanden. Åtskilliga frågor kan prövas av ordföranden ensam. För ledamot i nämnden skall finnas en eller flera ersättare.

Hyresnämnden får anlita expert att biträda nämnden, om ärendets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder det. Experten får närvara vid nämndens överläggning och delta i utformningen av dess beslut men är inte ledamot i nämnden och har därför inte rösträtt. Experterna har inte något generellt förordnande utan utses särskilt för varje ärende.

För varje hyresnämnd förordnar regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer ordförande och lämpligt antal andra ledamöter. Behörigheten att förordna andra ledamöter än ordföranden har delegerats till domstolsverket.

Innan annan ledamot än ordförande förordnas skall sådan riksorganisation av fastighetsägare, hyresgäster, bostadsrätts-

havare eller näringsidkare som med hänsyn till medlemsantal, verksamhet och övriga omständigheter kan anses väl företräda den intressegrupp som det är fråga om beredas tillfälle att avge förslag.

Bestämmelserna i 4 kap. RB om jäv mot domare gäller också för ledamot i hyresnämnd.

Vissa beslut av hyresnämnd får överklagas. Överklagande tas upp av arbetsdomstolen om saken rör kollektivavtal. I annat fall tas överklagande upp av bostadsdomstolen. Arbetsdomstolens och bostadsdomstolens avgöranden får inte överklagas.

Arrendenämnderna

Genom tillkomsten av JB år 1972 omgestaltades också förfarandet i arrendetvister. Efter förebild av förfarandet i hyrestvister inrättades då de nuvarande statliga arrendenämnderna med representanter för partsorganisationerna. Arrendenämnderna har samma verksamhetsområden som hyresnämnderna. Nämnderna har också gemensamma kanslier. Arrendenämndernas uppgifter och verksamhet regleras i första hand av 8 kap. JB och nämndlagen.

En arrendenämnd har till uppgift att medla i arrendetvister och att pröva frågor som enligt JB och vissa andra författningar ankommer på nämnden. Nämnden kan också vara skiljenämnd i arrendetvister.

Arrendetvister som inte skall prövas av arrendenämnden skall tas upp av fastighetsdomstol. Vissa arrendetvister skall dock, enligt motsvarande regler som gäller för hyrestvister, tas upp av allmän domstol.

En arrendenämnd består av en lagfaren ordförande och två andra ledamöter, s.k. intresseledamöter. Av de senare ledamöterna skall den ene såsom ägare av jordbruksfastighet eller

på liknande sätt ha förvärvat erfarenhet av arrendeförhållanden och den andre vara jordbruksarrendator eller, när ärendet rör bostadsarrende, bostadsarrendator. För ledamot skall finnas en eller flera ersättare.

Innan annan ledamot i arrendenämnd än ordförande förordnas skall sådan riksorganisation av jordägare eller arrendatorer som med hänsyn till medlemsantal, verksamhet och övriga omständigheter kan anses väl företräda den intressegrupp som det är fråga om beredas tillfälle att avge förslag. Förordnande sker i övrigt enligt motsvarande regler som gäller för ledamöter i hyresnämnd.

Bestämmelserna i 4 kap. RB om jäv mot domare gäller också för ledamot i arrendenämnd.

En arrendenämnd får inte anlita expert. Inte heller har någon motsvarighet till bostadsdomstolen inrättats på arrenderättens område. Om en part inte godtar nämndens avgörande får han i stället klandra beslutet genom att väcka talan mot den andra parten vid fastighetsdomstol. Vissa av nämndens beslut får dock inte klandras. Fastighetsdomstolens avgöranden får i viss utsträckning överklagas till hovrätt.

I sådana arrendetvister där fastighetsdomstol eller allmän domstol är första instans gäller samma regler för överklagande som i annan rättegång.

Mot vissa processuella beslut av arrendenämnd får talan föras särskilt genom besvär hos fastighetsdomstol. Flertalet fastighetsdomstolsbeslut i besvärsmålen får inte överklagas.

Statens va-nämnd

Statens va-nämnd inrättades år 1970 för att som en central första instans pröva frågor enligt den samtidigt införda

lagen (1970:244) om allmänna vatten- och avloppsanläggningar. Va-nämnden övertog därvid uppgifter som tidigare ankommit på de allmänna domstolarna.

Bestämmelser om nämnden finns numera främst i lagen (1976:839) om statens va-nämnd. Enligt den lagen skall nämnden pröva mål enligt dels lagen om allmänna vatten- och avloppsanläggningar, dels lagen (1981:1354) om allmänna värmesystem. Va-rättsliga frågor som inte regleras i de angivna lagarna skall tas upp av allmän domstol. Sådana frågor kan exempelvis röra rättsförhållandet mellan huvudmannen för en va-anläggning som inte är allmän och brukarna av en sådan anläggning.

Det åligger också va-nämnden att på begäran av domstol, statens industriverk eller länsstyrelse avge yttrande i mål eller ärende om vattenförsörjning, avlopp eller fjärrvärme [3 § andra stycket instruktionen (1970:350) för statens va-nämnd].

Va-nämnden består av en ordförande och fem andra ledamöter. Ordföranden skall vara lagfaren och erfaren i domarvärv. Av de övriga ledamöterna skall en ha sakkunskap och erfarenhet i tekniska frågor avseende vatten och avlopp, fjärrvärme eller naturgas. Två ledamöter skall vara väl förtrogna med förvaltning och skötsel av allmän va-anläggning eller med frågor avseende leverans av fjärrvärme eller naturgas. En ledamot skall vara väl förtrogen med bostadsfastigheters va-förhållanden eller värmeförsörjning. En ledamot skall vara väl förtrogen med va-förhållanden eller värmeförsörjning för annan bebyggelse än bostäder. För ledamöterna skall finnas ersättare i den mån det behövs. Regeringen förordnar ordförande, övriga ledamöter och ersättare i va-nämnden för viss tid.

Bestämmelserna i 4 kap. RB om jäv mot domare gäller också för ledamot i va-nämnden.

Va-nämndens beslut får verkställas som domstols dom. Besluten kan överklagas till Svea hovrätt. Va-mål prövas av hovrätten i dess sammansättning som vattenöverdomstol. Sista instans i va-mål är HD.

Allmänna reklamationsnämnden

Allmänna reklamationsnämnden, som inrättades år 1968, har enligt förordningen (1980:872) med instruktion för nämnden bl.a. till uppgift att pröva tvister mellan konsumenter och näringsidkare rörande varor, tjänster eller andra nyttigheter som näringsidkaren har tillhandahållit i sin yrkesmässiga verksamhet och som är avsedda huvudsakligen för konsumentens enskilda bruk. Åtskilliga tvister av angivet slag har dock undantagits från nämndens prövning. Det åligger vidare nämnden att avge yttrande till domstol enligt 7 § lagen (1974:8) om rättegången i tvistemål om mindre värden (småmålslagen).

Nämnden skiljer sig från de nyss behandlade nämnderna bl.a. därigenom att dess beslut inte är exigibla utan endast har formen av en rekommendation till parterna om hur tvisten bör lösas. Flera viktiga näringslivsorganisationer har emellertid gjort direkta åtaganden att deras medlemmar skall följa nämndens rekommendationer.

Nämnden är uppdelad på avdelningar för olika sakområden. Den består av en ordförande, en vice ordförande samt avdelningsordförande och övriga ledamöter till det antal som regeringen bestämmer. För de sistnämnda ledamöterna skall det finnas en eller flera ersättare. Nämndens ledamöter förordnas av regeringen eller nämnden.

Ordföranden, vice ordföranden och avdelningsordförandena skall vara lagkunniga och erfarna i domarvärv. De övriga ledamöterna skall vara företrädare för företagarintressen samt konsumentintressen. En avdelning inom nämnden är normalt beslutsför med en ordförande och fyra andra ledamöter. Av de ledamöter som företräder företagarintressen samt konsumentintressen skall lika många delta för vardera sidan.

Koncessionsnämnden för miljöskydd

Koncessionsnämnden för miljöskydd, som inrättades år 1969, handhar uppgifter som tillkommer nämnden enligt miljöskyddslagen (1969:387), nämligen prövning av frågor om tillstånd att utöva miljöfarlig verksamhet, om förbud mot sådan verksamhet eller föreskrifter om försiktighetsmått samt om miljöskyddsavgift. Nämnden skall också bereda och avge yttrande till regeringen i sådant ärende angående tillkomsten och lokaliseringen av industriell och liknande verksamhet som avses i 136 a § byggnadslagen (1947:385).

Koncessionsnämnden består normalt av ordförande och tre andra ledamöter. Ordföranden skall vara lagfaren och erfaren i domarvärv. En ledamot skall ha sakkunskap och erfarenhet i tekniska frågor. En ledamot skall ha erfarenhet av frågor som faller inom verksamhetsområdet för statens naturvårdsverk. Den fjärde ledamoten skall ha erfarenhet av industriell verksamhet. Om ärendet enligt ordförandens bedömande i huvudsak avser kommunala förhållanden, skall som fjärde ledamot i stället ingå en person med erfarenhet av kommunal verksamhet. I nämnden finns fyra avdelningar.

Regeringen förordnar ordförande, övriga ledamöter och, i den utsträckning det behövs, ersättare för dem. Bestämmelserna om ledamot gäller även ersättare.

Bestämmelserna i 4 kap. RB om jäv mot domare gäller med vissa undantag också för ledamot i koncessionsnämnden.

Koncessionsnämndens beslut enligt miljöskyddslagen får överklagas genom besvär hos regeringen. Beslut om ersättning för vissa kostnader i ärende vid nämnden överklagas dock hos kammarrätten. Vidare överklagas nämndens beslut i mål om miljöskyddsavgift hos Svea hovrätt. Sådant mål skall prövas av hovrätten i dess sammansättning som vattenöverdomstol.

2.2 Bevisning genom sakkunnig

Även i andra måltyper än de, vilka nämnts i det föregående, förekommer inte sällan frågor, vilkas rätta bedömande kräver kunskaper av ett slag som rättens ledamöter saknar. I dessa fall finns för närvarande ingen annan möjlighet att tillgodose behovet av specialkunnande än att bevisning genom sakkunnig förebringas i rättegången. Bestämmelser härom finns i 40 kap. RB. Enligt dessa bestämmelser får en allmän domstol anlita sakkunnig om det behövs för prövning av fråga, vars bedömande kräver särskild fackkunskap. Detta sker genom att domstolen begär yttrande över frågan av myndighet, tjänsteman eller annan, som är satt att tillhandagå med yttrande i det ämne frågan rör. Domstolen kan också uppdra "åt en eller flera för redbarhet och för skicklighet i ämnet kända personer" att avge yttrande. Innan domstolen utser sakkunnig bör tillfälle lämnas parterna att yttra sig i frågan. Enar sig parterna om viss person skall denne i regel anlitas. Rätten får dock jämte honom utse annan sakkunnig. En sakkunnig som utlåtit sig skriftligen skall i vissa fall också höras muntligen vid förhör inför domstolen. Sakkunnigbevisning kan åberopas även av parterna. För sakkunnig som förordnats av rätten gäller andra ersättningsregler än för sakkunnig som anlitats av part.

Anlitande av sakkunnig är i RB anordnat som ett särskilt bevismedel. Bevisning genom sakkunnig skiljer sig från bevisning genom vittne bl.a. på det sättet, att ett vittne skall berätta om sina iakttagelser rörande en tilldragelse eller ett händelseförlopp medan en sakkunnig skall uttala sig angående erfarenhetssatser och omdömen, som förutsätter särskild erfarenhet eller utbildning. Erfarenhetssatser och omdömen som ligger inom området för domarens allmänna erfarenhet och kunskaper, även rättstillämpningsfrågor, ingår dock i domarens uppgift (Gärde, N. m.fl.: Nya rättegångsbalken jämte lagen om dess införande med kommentar, Stockholm 1949 - fortsättningsvis citerad Gärde - s. 543).

Först genom lagen (1934:268) om bevisning genom sakkunnig gjordes sakkunnigbeviset till föremål för en mer allmän reglering i svensk lagstiftning. Förslag till en sådan reglering hade dock dessförinnan lagts fram vid flera tillfällen. Bl.a. hade processkommissionen i sitt betänkande angående rättegångsväsendets ombildning (1926) givit sakkunnigbeviset en fullständig reglering, både beträffande brottmål (andra delen, 21 kap.) och tvistemål (tredje delen, 18 kap.). I fråga om utformningen av bestämmelserna m.m. anförde kommissionen följande (andra delen s. 291):

> Sakkunnigbevisets uppgift är att bidraga till utredning av fråga, som ej kan bedömas utan insikt i viss vetenskap, konst eller hantering. Att närmare angiva de förutsättningar, som böra vara för handen för att rätten skall äga förordna om sakkunnigutredning låter sig med hänsyn till förhållandenas skiftande art icke göra och vore ej heller lämpligt. Rätten bör i detta avseende ej vara bunden av föreskrifter i lagen. Det kan anförtros åt rättens eget omdöme att avgöra, när sakkunnig behöver tillkallas.
>
> Ej heller bör det föreskrivas rätten av vem den bör inhämta de erforderliga upplysningarna. Rätten bör äga vända sig till den sakkunnige, som med hänsyn till förhållandena i det särskilda fallet är lämpligast. Då avgivande av utlåtandet faller under någon offentlig myndighets kompetens eller då någon eljest är satt att tillhandagå med yttrande i ämnet, lär väl rätten oftast finna det ändamålsenligast och mest betryggande att begagna den sålunda givna möjligheten för frågans utredande, men rätten bör ej tillförbindas att i främsta rummet anlita sådan sakkunnig.
>
> - - -
>
> Under det att vid vittnesbeviset domstolarna för sakför-

> hållandets upplysning äro hänvisade till dem, som iakttagit de omständigheter, vilka äro av betydelse i målet, föreligger beträffande sakkunnigbeviset möjligheten att träffa ett val bland en större eller mindre krets av personer i besittning av den erforderliga sakkunskapen. Rätten kan därför undvika att till sakkunnig utse någon, vilkens opartiskhet kan av någon anledning betvivlas. Så mycket angelägnare är detta, som rättens saknad av insikt i frågor, varom den sakkunnige yttrar sig, stundom kan göra det svårt för rätten att kritiskt pröva värdet av hans uttalanden.

1934 års lag om bevisning genom sakkunnig kom i allt väsentligt att utformas i enlighet med de riktlinjer som dragits upp av processkommissionen. De nu gällande bestämmelserna om sakkunnig har i sin tur tämligen oförändrade överförts till RB från 1934 års lag. Lagstiftaren har sålunda lämnat domstolarna stor frihet att avgöra när en sakkunnig behöver tillkallas och vem som i sådant fall skall anlitas.

3 EXPERTMEDVERKAN I DOMSTOLARNA I DE ÖVRIGA NORDISKA LÄNDERNA

Liksom i Sverige har man i de övriga nordiska länderna inrättat särskilda domstolar med experter för handläggning av vissa måltyper. I samtliga dessa länder finns sålunda en motsvarighet till den svenska arbetsdomstolen. Andra exempel på särskilda domstolar med experter är jordskifterettene i Norge samt jorddomstolarna och vattendomstolarna i Finland.

Av särskilt intresse i nu förevarande sammanhang är den expertmedverkan som förekommer i de allmänna domstolarna. I några fall är denna medverkan begränsad till vissa domstolar och till vissa målgrupper. I andra fall kan experter tillkallas när rättens ordförande eller parterna anser att det finns behov av särskild fackkunskap inom rätten. Regler av sistnämnda slag förekommer främst i Island och i Norge.

I Island avskaffade man för några år sedan de särskilda domstolarna för sjö- och handelsmål samt fastighetsmål och överförde prövningen av dessa målgrupper till de allmänna underrätterna. Samtidigt utvidgades en tidigare bestämmelse om expertmedverkan på det sättet att en domare i underrätt nu har en allmän möjlighet att i tvistemål utse två sakkunniga ledamöter om han anser att det behövs sakkunskap inom rätten. Denna möjlighet utnyttjas i stor utsträckning. Också i brottmål kan en underrättsdomare utse sakkunniga ledamöter, vilket dock inte förekommer lika ofta som i tvistemål. I princip är alla som uppfyller i lagen angivna förutsättningar skyldiga att åta sig uppdrag som sakkunnigledamot.

I Norge hör till varje underrätt ett antal kommunalt valda meddomare. Vid huvudförhandling i brottmål och i vissa tvistemål skall två meddomare delta. I en del kommuner skall det utöver vanliga meddomare finnas ett "saerskilt utvalg" av meddomare som har särskilda kunskaper i handel, sjöväsen,

fiske, industri, hantverk och byggnadsväsen. I brottmål skall meddomarna hämtas från det särskilda utvalget dels i särskilt angivna typer av mål, dels i andra mål om rättens ordförande anser att det finns behov av fackkunniga meddomare. I sistnämnda fall kan ordföranden utse andra meddomare än sådana som ingår i det särskilda utvalget. I tvistemål skall meddomarna hämtas från det särskilda utvalget om någon av parterna begär det eller rätten finner det önskvärt. Om det är nödvändigt kan rätten utse andra fackkunniga meddomare. I tvistemål kan meddomare delta också vid huvudförhandling i andra instans, lagmansretten.

Prövningen av hyresmål sker normalt vid de allmänna underrätterna. I vissa kommuner behandlas mål av detta slag i stället vid en särskild husleierett, bestående av en underrättsdomare som ordförande och två meddomare. Av meddomarna skall den ene representera hyresvärdsintressen och den andre hyresgästintressen. Meddomarna väljs av kommunen för viss tid efter förslag av partsorganisationerna på hyresmarknaden. Husleierettens avgöranden överklagas till lagmansretten.

I vissa större kommuner gäller hyresreglering. I dessa kommuner skall för behandling av frågor som rör hyresregleringen väljas kommunala husleienemnder, bestående av tre ledamöter. Av ledamöterna skall en representera hyresvärdsintressen och en hyresgästintressen. Överprövning av husleienemndernas beslut sker inom organisationen för statlig pristillsyn.

I Danmark skall sjö- och handelsmål, vari talan skall väckas i Köpenhamn, tas upp av den där belägna Sø- og Handelsretten. Mål av detta slag från andra delar av landet kan också tas upp av denna domstol om parterna är ense om det. I domstolen medverkar ett stort antal sakkunniga ledamöter, vilka utses av domstolens president för viss tid. Vid handläggning av mål består domstolen av presidenten eller vice presidenten, vilka är lagfarna domare, och två eller fyra sakkunniga ledamöter. Trots sammansättningen och de begränsade arbetsuppgifterna betecknas domstolen i Retsplejeloven som en allmän domstol.

Utanför Köpenhamn handläggs sjö- och handelsmål vid de allmänna underrätterna, byretterna. I sjömål medverkar två sakkunniga ledamöter. I handelsmål kan rättens ordförande bestämma att två sakkunniga ledamöter skall ingå i rätten. Motsvarande regler gäller i andra instans, landsret. De sakkunniga ledamöterna i byret och landsret förordnas av presidenten i landsretten för viss tid.

I hela landet handläggs hyresmål vid särskilda boligretter, vilka utgörs av byretterna i särskild sammansättning. Två lekmannadomare - representerande hyresmarknadens parter - skall ingå i boligretten om någon av parterna begär det eller rätten så bestämmer. Lekmannadomarna förordnas av presidenten i vederbörande landsret för viss tid efter samråd med partsorganisationerna. Boligrettens avgöranden överklagas till landsretten, som avgör hyresmål i vanlig sammansättning.

Liksom i Norge gäller i vissa större kommuner hyresreglering. I dessa kommuner skall för behandling av frågor som rör hyresregleringen finnas huslejenaevne, uppbyggda på samma sätt som de norska motsvarigheterna. Nämndernas beslut kan överklagas till den lokala boligretten. I Köpenhamn skall dock ett överklagande först gå till en särskild besvärsnämnd.

I Finland handläggs hyresmål normalt vid de allmänna underrätterna i vanlig sammansättning. Vid vissa underrätter, inom vilkas domkrets hyresförhållanden förekommer i betydande omfattning, har dock inrättats en särskild avdelning för hyresmål. Sådan avdelning kallas bostadsdomstol. En bostadsdomstol består av en lagfaren underrättsdomare som ordförande och två ledamöter från varje kommun inom domstolens domkrets. Ledamöterna utses av kommunfullmäktige, den ene efter förslag från hyresvärdsförening och den andre efter förslag från hyresgästförening. Domstolen är domför med ordföranden samt ledamöterna från den kommun, där den berörda hyreslägenheten finns. Underrätts avgörande i hyresmål överklagas till hov-

rätt. När hovrätten avgör hyresmål skall två sakkunnigledamöter, företrädande parterna på hyresmarknaden, delta vid sidan av hovrättens lagfarna ledamöter. Sakkunnigledamöter i hovrätt förordnas av republikens president på viss tid efter samråd med partsorganisationerna.

4 ÖVERVÄGANDEN RÖRANDE EXPERTMEDVERKAN I DE ALLMÄNNA DOMSTOLARNA

4.1 För- och nackdelar med en specialisering av dömande verksamhet

Vårt allmänna domstolsväsende var under mycket lång tid präglat av en skillnad mellan dömande i stad och dömande på landet. Länge dömde i städerna rådhusrätter och på landet häradsrätter. Rådhusrätterna var som regel juristkollegialt sammansatta. I häradsrätt dömde en jurist i förening med nämnd. Genom tingsrättsreformen år 1971 (prop. 1969:44) fick vi för första gången i historien en för hela riket i princip enhetlig allmän underrättsorganisation. I samband med denna reform antogs även nya principer för domkretsindelningen. Syftet härmed var att skapa ändamålsenliga och effektiva tingsrätter.

Redan långt före tingsrättsreformen hade en rad särskilda domstolar och andra specialorgan kommit att inrättas vid sidan av de allmänna domstolarna för handläggning av bl.a. speciella typer av tvistemål och brottmål. Det räcker att erinra om vattendomstolarna, ägodelningsrätterna och krigsdomstolarna (se vidare SOU 1926:31 s. 77). Vissa av dessa specialorgan har numera avskaffats men i stället har nya tillkommit. Det svenska domstolsväsendet är därför numera trots tingsrättsreformen delvis ganska tillkrånglat och svårt att överblicka.

Grundprincipen är alltjämt att ett mål i första instans skall prövas av någon av våra 97 tingsrätter, om det inte särskilt har undandragits tingsrättens kompetens. I tingsrätt dömer normalt lagfarna ledamöter. Gäller det ett brottmål eller ett familjemål, kan utöver den lagfarne ledamoten medverka nämndemän. Undantagen från grundprincipen är dock många, och de specialorgan som nu är verksamma är också av flera olika slag.

Som vi har närmare utvecklat i avsnitt 2.1 kan man urskilja tre former för specialisering på det judiciella området, nämligen koncentration av en grupp mål till viss eller vissa tingsrätter, överförande av en måltyp till särskilda domstolar och förläggning av vissa rättskipningsuppgifter till domstolsliknande nämnder. Exempel på den förstnämnda och minst ingripande formen för specialisering lämnar de sjörättsliga mål som handläggs av sju tingsrätter som sjörättsdomstolar samt kvalificerade eko-mål, vilka prövas vid 13 särskilt utsedda tingsrätter, eko-domstolar. Till den andra huvudkategorin, de särskilda domstolarna, hör arbetsdomstolen, marknadsdomstolen, bostadsdomstolen, fastighetsdomstolarna och vattendomstolarna. Bland de domstolsliknande nämnderna märks främst hyres- och arrendenämnderna.

På det förmögenhetsrättsliga området är även att beakta att en betydande andel av tvisterna avgörs genom privata skiljenämnder. De allra flesta tvisterna mellan konsument och näringsidkare får sin lösning genom förmedling av allmänna reklamationsnämnden. Inom en del näringslivsbranscher, t.ex. försäkringsbranschen, handläggs många uppkomna tvister i särskilda nämnder. En prövning i annan nämnd än skiljenämnd utesluter dock i princip inte en senare domstolsprövning.

Till det nu sagda kommer att i många större tingsrätter en specialisering av den dömande verksamheten kan förekomma också i den formen att enligt arbetsordningen för tingsrätten en avdelning inom denna permanent sysslar endast med vissa måltyper eller så att mål av vissa typer alltid skall tilldelas en särskild rotel. Det bör i anslutning till det nu sagda anmärkas att parterna i förmögenhetsrättsliga tvister kan träffa avtal om visst forum - något som utnyttjas framför allt i sjörättsliga förhållanden - och att även detta erbjuder möjligheter till en sorts specialisering inom domstolsväsendet.

De särskilda domstolarna inom förvaltningsrättskipningen

lämnar vi utanför våra överväganden (se beträffande dessa domstolar t.ex. JuU 1985/86:28 s. 6 och 15).

I särskilda domstolar och andra specialorgan utövas beslutanderätten i normala fall inte bara av jurister och nämndemän som i de allmänna domstolarna utan också av experter och/eller personer med särskild erfarenhet av frågor inom det rättsområde det gäller. Detta gäller bl.a. fastighetsdomstolarna, vattendomstolarna samt hyres- och arrendenämnderna.

Trots att stora målgrupper har frångått de allmänna domstolarna i gemen genom den specialisering av den dömande verksamheten som har skett, har de allmänna domstolarna under senare decennier fått en ökad arbetsbörda genom en större måltillströmning. Målen hänför sig emellertid till en allt mindre sektor av samhällslivet. De tyngsta målgrupperna inom denna sektor utgörs av de allmänna brottmålen, av de familjerättsliga målen (39 % av till tingsrätterna inkomna tvistemål år 1986) samt av mål där ett betalningsanspråk först har prövats i summarisk process och där det kanske oftast rör sig endast om en betalningsoförmåga eller betalningstredska (24,6 % av tvistemålen år 1986).

Det kan i detta sammanhang nämnas att man under det senaste decenniet har övervägt att specialisera den dömande verksamheten också när det gäller bl.a. olika typer av familjerättsliga mål. Om man nu går vidare med den typen av lösningar kan man i fråga om tvistemål åstadkomma det resultatet att de allmänna domstolarna handlägger i huvudsak endast mål passande för summarisk process samt sådana mål som till sin typ inte är tillräckligt vanligt förekommande för att kunna bära upp en specialorganisation av något slag.

Utvecklingen har givetvis inte ägt rum utan anledning och det är flera olika skäl som har bidragit till att man i skilda lagstiftningssammanhang har valt metoden att specialisera den

dömande verksamheten på vissa rättsområden. Huvudskälet för specialiseringen har givetvis varit att man för den berörda måltypen eftersträvat ett specialkunnande inom rätten. Genom att öka kompetensen hos prövningsorganet har man sökt uppnå att prövningen av förekommande mål och ärenden kan genomföras snabbare och billigare. Samtidigt har man sökt uppnå bättre garantier för att avgörandena blir materiellt riktiga.

Andra skäl för en specialisering har gjort sig gällande med skiftande styrka beträffande olika måltyper och det är svårt att få en översiktlig bild av vilka av dessa skäl som egentligen har styrt utvecklingen. Att man inte heller så lätt kan ange vilka fördelar och nackdelar som en specialisering har beror bl.a. på att beträffande varje måltyp som har specialiserats målen skiftar i antal och karaktär, vilket har påverkat metoderna för specialiseringen. Fördelarna och nackdelarna med en specialisering varierar från fall till fall alltefter vilken metod man har valt för denna.

Härtill skall läggas att en specialisering av dömande verksamhet, som redan antytts, nästan alltid har två huvudinslag. Samtidigt som man för att uppnå ett specialkunnande inom rätten koncentrerar den dömande verksamheten beträffande en viss måltyp till ett mindre antal tingsrätter eller skapar nya prövningsorgan tillför man prövningsorganen experter och/eller personer med särskild erfarenhet av frågor inom det berörda rättsområdet. Att man avviker från den allmänna domstolsorganisationen kan ha sina för- och nackdelar, att man tillför experter och andra till prövningsorganet kan ha sina.

När man talar om fördelar och nackdelar med en specialisering måste man vidare vara medveten om att fördelarna kommer endast en del av de berörda målen till godo medan nackdelarna i allmänhet har avseende på alla målen. I de mål där man når fördelar genom en specialisering är det inte heller alla

frågor i målet som motiverar en specialisering.[1]

Om man ser till huvudskälet för specialisering, dvs. strävan efter ett specialkunnande inom rätten, är det nog i allmänhet inte bara tekniska frågor som har föresvävat lagstiftaren utan också juridiska. En lagfaren domare skall visserligen, som det brukar uttryckas, känna lagen. Ingen kan emellertid längre begära av alla juristdomare vid de allmänna domstolarna att de utan vidare skall behärska de juridiska frågorna på alla förekommande rättsområden tillräckligt väl för att kunna fullgöra sina uppgifter i rättegången på ett effektivt sätt. En jurist som arbetar inom ett begränsat område av det juridiska fältet tillägnar sig med tiden ett specialkunnande inom detta rättsområde. I första hand gäller det mera allmänna och förhållandevis enkla frågor som t.ex. hur lagstiftningen inom området är uppbyggd och var rättskällorna återfinns. Det kan även gälla invecklade juridiska frågor. Generellt förhåller det sig så att ju större erfarenhet en lagfaren domare har av dömande verksamhet inom ett visst rättsområde, desto större är sannolikheten för att han, när han i ett visst mål träffar på ett juridiskt problem, haft anledning att ta ställning till samma eller ett likartat problem i ett tidigare mål. Domarens erfarenhet av dömande på det specialområde det gäller kan i enlighet med det nu sagda leda till att han ganska lätt kan lösa en juridisk fråga som en annan domare skulle uppfatta som invecklad.

---

1 Många av de synpunkter som kan anföras för och emot specialisering av dömande verksamhet har vi redan diskuterat i 1984 års delbetänkande (Ds Ju 1984:1). Varken remissutfallet beträffande det betänkandet eller någon annan omständighet har föranlett oss att i något väsentligt hänseende frångå vår tidigare uppfattning på det nu berörda området. Den följande framställningen bygger därför i stor utsträckning på vad vi anfört i 1984 års delbetänkande (främst s. 51-68).

En specialisering av domstolsverksamheten ger emellertid i sig inte några som helst garantier för ett kunnande när det gäller de för det berörda rättsområdet säregna juridiska frågorna. I det faktum att en juridisk fråga är verkligt invecklad ligger i allmänhet att den är förhållandevis ovanlig. Den måltyp det gäller kan vara så sällan förekommande i domstolen att det inte ens under de mest gynnsamma betingelser kan sägas uppkomma något juridiskt specialkunnande, och för att man skall kunna nå några egentliga specialiseringsvinster måste man därför beträffande den måltyp det gäller ofta ha en ganska långtgående koncentration till ett mindre antal prövningsorgan. Här skiljer det sig för olika delar av riket. Specialiseringsvinster som lätt kan uppnås inom Stockholms tingsrätt kanske för t.ex. Norrlands del inte kan uppnås ens om man koncentrerar samtliga mål där till en enda tingsrätt. Att man inte genom en specialisering kan garantera några vinster beror även på att den domare som handlägger det mål det gäller kan vara nyligen förordnad att arbeta med mål inom det berörda rättsområdet.

Ju större den speciella organisationen är och ju fler lagfarna domare som arbetar på samma enhet, desto större möjligheter ger dock specialiseringen i nu berört hänseende. Det är nämligen inte bara den enskilde juristdomarens kompetens beträffande juridiska frågor det gäller utan vad man skulle kunna beteckna som organisationens kompetens. Om det sålunda finns flera lagfarna domare som sysslar med samma målgrupp kan man genom möjligheten till informella diskussioner räkna med att även sådana lagfarna domare, som utan föregående erfarenhet skall börja syssla med den målgrupp det gäller, något lättare kan tillgodogöra sig det specialkunnande som går att uppnå. För att man skall kunna föra ett resonemang om specialiseringens fördelar måste man i övrigt förutsätta att de lagfarna domarna i den specialiserade domstolen inte byts ut alltför ofta.

Att man i enlighet med vad som har sagts nu även i de fall

där genom lag har föreskrivits att den dömande verksamheten skall vara specialiserad faktiskt kan ibland avstå från ett specialkunnande hänger samman med att de förekommande juridiska specialfrågorna till sin typ är desamma som de juridiska frågor som förekommer på det allmänna domstolsområdet. De juridiska frågorna inom skilda specialområden är alltså generellt sett varken artskilda från de frågor som förekommer inom andra områden eller till sin typ svårare att lösa än dessa. Det är i princip samma juridiska metoder som skall komma till användning i alla mål när det gäller t.ex. tolkning av lagregler och rättspraxis och när det gäller hur rättsnormerna skall tillämpas på det föreliggande processmaterialet.

En skiljelinje, som är diffus men ändå högst betydelsefull, finns visserligen mellan olika måltyper när det gäller grundläggande juridiska frågor om domstolens roll i processen och dess skyldighet att sörja för att utredningen i målet blir komplett. Denna skiljelinje går mellan dömande i förlikningsbara (dispositiva) mål, å ena sidan, och dömande i icke förlikningsbara (indispositiva) mål, å andra sidan. I de dispositiva målen är det nämligen till allra största delen parternas sak att bestämma processen och processmaterialet, medan i de indispositiva rätten har en större eller mindre officialprövningsskyldighet. För domaren kan det krävas en omställning att gå från den ena typen av mål till den andra, och detta kan ha varit en bidragande orsak till att man i en del tingsrätter låtit brottmål, familjerättsliga mål och allmänna tvistemål hanteras på olika avdelningar. För det stora flertalet tingsrätter anser man sig emellertid numera kunna avstå från en sådan specialisering, och uppdelningen av målen mellan olika domstolstyper har knappast i något sammanhang tagit sikte på skillnaden mellan dispositiva och indispositiva mål.

Såvitt gäller de juridiska frågorna förhåller det sig alltså så att varje jurist, som är kompetent att lösa sådana frågor

i ett allmänt tvistemål, också borde anses vara i och för sig kompetent att lösa sådana frågor på ett specialområde av juridiken. Vad man i det nu berörda hänseendet vinner genom en specialisering är i första hand att domaren i många fall kan arbeta snabbare och att man i motsvarande mån kan nå praktiska och ekonomiska vinster i den dömande verksamheten. Vinsterna blir större ju mer avgränsad och svårtillgänglig juridiken inom det berörda rättsområdet är, och det är betecknande att eko-domstolarna t.o.m. har möjlighet att anlita hjälp av en förvaltningsdomare, om det finns behov av särskild fackkunskap inom rätten i fråga om skatterättsliga förhållanden.

Inte heller när det gäller frågor utanför det juridiska området uppnår man genom en specialisering några garantier för att den lagfarne domaren har ett specialkunnande som han kan utnyttja. I och för sig finns det antagligen för varje måltyp, där den dömande verksamheten nu är specialiserad, gemensamma moment för de olika målen, men detta gäller i första hand förhållandevis enkla frågor av mera allmän natur. Framför allt får en specialiserad domare stor vana vid att hantera sådant material som brukar presenteras i den speciella typ av mål det gäller. När det emellertid rör sig om verkligt invecklade frågor måste man räkna med att det oftast är slumpen som medför att en lagfaren domare kan utnyttja de särskilda kunskaper han tidigare har förvärvat.

Ett specialkunnande kan givetvis förvärvas genom utbildning och om den dömande verksamheten är koncentrerad till ett mindre antal domstolar är det enklare och mer ekonomiskt än annars att ge de lagfarna domarna en särskild utbildning på berörda områden. När det gäller att tillgodose ett behov av ett mera djupgående kunnande inom rätten rörande frågor som ligger utanför det juridiska fältet är det dock betydligt mera fördelaktigt att satsa på andra lösningar.

Den primära frågan är dock givetvis vad det egentligen finns

för behov av ett sådant kunnande. Denna fråga måste ses mot bakgrund av att det i första hand är parternas sak att tillföra målet den erforderliga utredningen och den erforderliga expertisen rörande sådana frågor. Av betydelse är att en part som vill tillföra målet utredning angående en fråga vars bedömande kräver särskild fackkunskap kan åberopa en utomstående sakkunnig som bevisning. Också rätten har möjlighet att anlita en utomstående sakkunnig. I båda fallen ges regler om sakkunnig i 40 kap. RB.

Det är en mycket viktig princip inom processrätten att rättens ledamöter inte själva med hjälp av en eventuell egen fackkunskap skall tillföra målen nya omständigheter och bevis, och det kan därför förefalla som om det över huvud taget inte skulle behövas någon särskild fackkunskap inom rätten utan räcka med sakkunnigbevisen. Det är emellertid flera skäl som gör att sakkunnigbeviset inte alltid utgör ett tillräckligt instrument för att åstadkomma att rätten har tillräckliga fackkunskaper när ett mål skall avgöras. Dessa skäl förklarar också varför man i de allra flesta fall där dömande verksamhet har specialiserats har valt att låta beslutanderätten utövas också av experter eller andra med särskilda kunskaper inom det berörda sakområdet.

Den sakkunnige medverkar inte i rätten utan skall avge ett yttrande i målet och/eller höras muntligen inför rätten. Yttrandet eller utlåtandet, som blir processmaterial, kan givetvis ge domarna i den allmänna domstolen betydligt förbättrade förutsättningar att förstå och tillägna sig en invecklad materia. Åtminstone gäller detta i de fall det i målet inte finns flera sakkunniga, av vilka några hävdar en uppfattning, några en annan. Vad som emellertid kan göra värdet av sakkunniginstitutet otillräckligt för en effektiv process är att det bygger på en momentan och begränsad medverkan av den sakkunnige. Den sakkunnige gör sina insatser i princip endast genom ett utlåtande eller genom en utsaga vid en huvudförhandling, även om man med en glidning av rätts-

institutet numera ibland låter den sakkunnige medverka under det förberedande skedet i målet och under hela huvudförhandlingen.

Det är inte alltid den mest effektiva formen för samverkan mellan en lagfaren domare och en expert att den senare avger ett skriftligt yttrande eller en muntlig utsaga inför rätten. Om i rätten hela tiden finns behövlig fackkunskap, kan i åtskilliga rättegångar en del moment göras enklare. Inte minst kan man, om parterna har förtroende för rättens sakkunskap, minska omfattningen av sådan sakkunnigbevisning som åberopas endast i syfte att underlätta bedömningen av annat processmaterial. Processen kan i motsvarande mån bli snabbare och billigare. I detta sammanhang spelar också arbetspsykologiska faktorer in. Om ett mål framstår som mycket invecklat kan det lätt bli eftersatt i handläggningshänseende.

Man måste också beakta den betydelse som fackkunskap i en del fall kan ha för domstolarnas roll under processen. Enligt RB skall rätten kunna ta aktiv del i processen genom att utöva materiell processledning och på annat sätt. Det förutsätts t.o.m. att rätten i brottmål skall kunna ta initiativ till komplettering av förundersökning m.m. Det säger sig självt att rätten i de verkligt invecklade fallen kan ha svårt att fullgöra de nu berörda uppgifterna, om det inte finns expertis inom rätten.

Det i kapitel 1 omnämnda förslaget om ett reformerat tingsrättsförfarande ställer ökade krav på domarna i fråga om den materiella processledningen. Enligt vår mening ökar därmed också behovet av fackkunskap inom rätten. Med de behövliga specialkunskaperna inom rätten själv får man självfallet större garantier för att de rätta frågorna ställs. Man undviker alltså onödiga frågor och får ökade garantier för att inte en viktig fråga försummas. Vi anser oss inte behöva räkna med risken för att en lagfaren domare som har en expert vid sin sida litar på dennes kunnande och därför underlåter

att ställa en viktig fråga som han utan expertmedverkan skulle ha ställt.

När rätten skall bedöma processmaterialet och avgöra målet har den sakkunnige redan gjort sin insats i målet. Detta utgör i många fall en brist. Det brukar visserligen ofta sägas att domaren uteslutande skall bedöma vad som har förekommit i processen och att det endast gäller att passa in detta material i det juridiska normsystemet. I detta hänseende brukar ibland uppställas en fiktion om att lagstiftaren har tänkt på alla situationer och att det för domaren endast gäller att utröna vad lagstiftaren har menat.

Om det vore så att lagstiftaren (eller de andra organ som skapar rättsnormer) hade tänkt på varje konkret situation, skulle det kanske inte så ofta behövas någon ytterligare sakkunskap i målet utöver den som en jurist normalt har, eftersom det ingår som ett viktigt moment i den juridiska tekniken att finna och tolka rättskällorna.

Emellertid måste man nog konstatera att så inte är fallet. I många situationer måste sålunda rätten göra ganska fria bedömningar för att passa in processmaterialet i det juridiska normsystemet. Det råder delade meningar inom rättsvetenskapen om hur denna inpassning rent teoretiskt går till, men så mycket är klart att det inte ens för en tolkning av lagbestämmelser alltid är tillräckligt att domaren är väl hemmastadd i det juridiska källmaterialet och behärskar principerna för rättstillämpningen. De senaste decenniernas erfarenhet visar att på allt fler områden den dömande verksamheten mera kan behöva ses som ett lagarbete, där olika yrkeskategoriers erfarenheter och åsikter får komplettera varandra, än som en uppgift för uteslutande jurister. Med erforderlig kunskap inom de av målet berörda fackområdena representerad inom rätten kan man sålunda vinna ökade garantier för att rättens avgöranden håller tillräckligt hög klass. I betydande utsträckning handlar det om att få en riktig balans mellan ofta

ytterst sakkunniga parter, å ena sidan, och rätten, å andra sidan. Att parterna är särskilt sakkunniga eller åberopar sakkunnigbevisning är alltså omständigheter som inte behöver utesluta ett behov av sakkunskap inom rätten utan ibland kan vara ett tecken på att sådant behov föreligger. Givetvis är även frågor om balansen inom rätten mellan jurister och experter av mycket stor betydelse när det gäller att åstadkomma en effektiv rättskipning.

För parterna innebär en medverkan av en expert inom rätten den ytterligare fördelen att de inte i samma utsträckning som i andra fall har anledning att spekulera över hur långt rättens kunnande på ett fackområde sträcker sig utan kan processa på grundval av den öppna redovisning av förekomsten av ett specialkunnande inom rätten som en expertmedverkan innebär. Även detta leder till en effektivare process.

Sammanfattningsvis gäller att man i många av de fall där dömande verksamhet har specialiserats har ökade garantier för att rätten kan driva processen effektivt och komma fram till materiellt riktiga avgöranden. De vinster man i nu angivna hänseenden gör är dock inte i främsta rummet knutna till själva specialiseringen utan till att vid en sådan experter och andra som har särskild erfarenhet av det rättsområde det gäller kan medverka som ledamöter utöver de lagfarna ledamöter och nämndemän som tjänstgör i de vanliga domstolarna.

En stor och viktig fråga är därför, om man inte skulle kunna uppnå i huvudsak samma vinster genom att i stället låta experter och andra medverka i de vanliga domstolarna, såsom sker i t.ex. Norge och Island. I Sverige tillåts för närvarande en medverkan av experter och andra endast i fråga om måltyper där den dömande verksamheten är förlagd till ett specialorgan eller koncentrerad till ett mindre antal tingsrätter. Med en möjlighet till sådan medverkan i de allmänna domstolarna i gemen skulle man kunna undvika många typer av nackdelar som uppstår när man specialiserar dömande verksam-

het. Huruvida sådana reformer är möjliga och lämpliga att genomföra kommer vi att diskutera senare i detta kapitel. I det sammanhanget skall vi också beröra en del frågor om riskerna med att experter och andra tillåts medverka i rätten. Redan nu vill vi dock nämna att man knappast kan välja någon annan metod än att låta experter ingå i de allmänna domstolarna, om man vill tillgodose behovet av specialkunnande inom rätten beträffande sådana mål vilka till sin typ inte är så vanliga att de kan motivera en särskild domstolsorganisation. Behovet av specialkunnande kan vara särskilt stort i sådana mål på grund av att målen är av ovanligt slag.

En bedömning av vilka fördelar som - utöver vad som redan har redovisats - ligger i själva specialiseringen underlättas av att man ser närmare på några av de skäl som föranlett att man i tidigare sammanhang har låtit den dömande verksamheten beträffande så många måltyper frångå de allmänna domstolarna.

En starkt bidragande orsak till denna utveckling torde ha varit att vi tidigare inte hade någon enhetlig och stark underrättsorganisation. Många häradsrätter och rådhusrätter var mycket små. Några små tingsrätter kommer visserligen att finnas kvar trots 1971 års domstolsreform. Efter denna reform bör dock enligt vår uppfattning frågor om personalresurserna vid olika tingsrätter inte längre tillmätas någon avgörande betydelse i frågan huruvida specialisering bör ske eller inte. Att vissa mindre tingsrätter kan vara särskilt känsliga för den belastning som ett mycket omfattande och invecklat mål kan innebära, bör sålunda inte ses som ett skäl för att sådana mål måste handläggas av ett antal stora tingsrätter. Den tillfälliga personalförstärkning som en mindre tingsrätt kan behöva i anledning av ett mycket omfattande mål kan i stället tillgodoses genom tillfälliga omdispositioner av personalresurserna enligt principer som redan nu tillämpas.

Även förfaranderegler har spelat in när man i tidigare sammanhang har valt att specialisera dömande verksamhet

beträffande en viss måltyp. Ofta har man i olika reformsammanhang ansett RB:s regler angående handläggning av tvistemål i tingsrätt (42-44 kap.) vara alltför stela för den måltyp som varit aktuell. Behovet av delvis andra förfaranderegler har därför ibland kommit att utgöra ett av flera skäl för att prövningen beträffande den berörda måltypen förlagts till ett specialorgan. I och för sig är det emellertid ingenting som hindrar att man för en viss måltyp låter tingsrätt tillämpa särskilda procedurregler, även om sådana i de allra flesta fall enligt vårt förmenande är obehövliga. För en tingsrätt gäller nämligen redan nu inte bara RB:s förfaranderegler utan för speciella fall även många andra processordningar. Efter den reform av tingsrättsförfarandet som nu är förestående (jfr kapitel 1 och avsnitt 6.2.3) skulle dock enligt vår bedömning RB:s regler kunna tillämpas för handläggning av de allra flesta måltyper. Eventuella särbestämmelser torde i allmänhet kunna tas in i de lagar som i övrigt reglerar frågor angående den berörda måltypen.

Ibland brukar som en fördel med specialisering också framhållas att den leder till ökad enhetlighet i rättstillämpningen. Otvivelaktigt är detta riktigt, om man väljer en extrem metod för specialisering där man för den måltyp det gäller åstadkommer ett enhetligt rikstäckande eninstanssystem. En sådan form för specialisering kan i vissa fall innebära fördelar, t.ex. om man beträffande en viss måltyp vill åstadkomma en mycket snabb och ändå kvalificerad prövning. Metoden kan dock samtidigt medföra särskilt stora olägenheter i andra hänseenden.

Mera tveksamt är om andra specialiseringsformer kan sägas erbjuda några mera påtagliga fördelar när det gäller att åstadkomma en ökad enhetlighet i rättstillämpningen. Antalet praktiskt möjliga uppfattningar är i de allra flesta frågor ytterligt begränsat, och redan om man har ett tiotal dömande organ är därför problemen med en bristande enhetlighet i

rättstillämpningen i huvudsak desamma som om man har många. Om verksamheten är specialiserad på det sättet att ett annat organ än HD är sista instans tillkommer risken att det uppstår en bristande enhetlighet mellan detta organ och HD. Risken för att man i ett specialorgan som sista instans i en viss fråga har en annan rättstillämpning än i HD kan sålunda inte helt elimineras ens om man i detta organ söker vara följsam till rättstillämpningen i HD.

När man inrättar specialorgan för dömande verksamhet brukar vidare som en fördel med en sådan lösning ibland framskymta att den karaktär av "egna prövningsorgan", som dessa specialorgan får, bidrar till förtroendet för dem (jfr betänkandet SOU 1981:77 Hyresrätt 3 Bruksvärde, hyresprocess m.m., s. 305). Givetvis får det emellertid inte tillåtas råda sådana förhållanden att förtroendet för rättskipningen blir i något hänseende större, uteslutande beroende på den omständigheten att rättskipningen får ankomma på ett specialorgan. Förtroendet för den rättskipning som förekommer i de vanliga domstolarna måste i en rättsstat vara det allra bästa, låt vara att man av annan särskild anledning - t.ex. ett behov av expertmedverkan som man anser inte kunna tillgodoses inom den allmänna domstolsorganisationen - kan finna skäl att specialisera prövningen beträffande en viss måltyp.

Att parter emellertid kan få ett särskilt förtroende för rättskipningen i ett specialorgan av något slag kan lätt förklaras. Det är sålunda fullt naturligt att till specialiserade domstolsorgan som sysslar mycket med t.ex. tekniska frågor i första hand söker sig lagfarna domare och andra som har ett tekniskt intresse och att till t.ex. fastighetsdomstolar i första hand söker sig personer med intresse för fastighetsrätt. Detta kan till viss del ses som något mycket positivt. En jurist med ett specialintresse kan t.ex. förutsättas ha lättare att tillgodogöra sig det av parterna presenterade processmaterialet.

Om det inte inom en viss tingsrätt genom arbetsordningen har skett en specialisering av den dömande verksamheten beträffande en viss måltyp till särskild avdelning eller rotel är möjligheterna små att i de vanliga domstolarna, dvs. i samband med lottningen av mål, beakta olika domares växlande fallenhet och intresseinriktning.

Det finns emellertid också en annan sida av det nu sagda att ta hänsyn till. En specialiserad domare kan lätt tappa överblicken över det juridiska fältet med det resultatet att hans bedömningar allt mera avlägsnar sig från den allmänna rättsutvecklingen. Det finns också risker för att det på ett specialområde utvecklas värderingar som avviker från gängse uppfattningar i samhället. Att varje domare har en bred kunskap och en allmän överblick över olika typer av juridiska frågor är av stor betydelse för att den hittillsvarande höga standarden i dömandet skall kunna behållas.

Olika kategorier av domare blir vid en specialisering av den dömande verksamheten i allmänhet inte i tillfälle att ge varandra den stimulans i det dagliga arbetet som skillnader i intressen och arbetsuppgifter kan innebära. Några vattentäta skott föreligger visserligen inte mellan olika typer av domstolar. Det förekommer också självfallet personliga kontakter mellan enskilda domare över domstolsgränserna. En avgörande förutsättning för att man inte skall riskera att specialiserade domare blir isolerade är dock att en effektiv personalcirkulation är möjlig. En cirkulation mellan olika domartjänster som sker alltför långsamt måste på sikt alltid antas leda till bristande gemenskap mellan de olika domarkategorierna. Vissa domare kommer att gå miste om värdefulla erfarenheter som en specialmålstyp kan ge för mera allmänna mål.

Domaruppgiften kan vidare i de olika typerna av domstolar, alltså i såväl den allmänna domstolen som den specialiserade, så småningom bli enahanda för den enskilde domaren och häri

ligger givetvis stora risker. Om domstolsväsendet är splittrat kan man också få svårt att rekrytera eller att på domarbanan behålla unga jurister som är särskilt lämpade att bli domare. Man kan nämligen inte bortse från risken för att sådana jurister får lära känna bara vissa delar av vad som kan utgöra arbetsfältet för en lagfaren domare och därav kommer till den uppfattningen att arbetsuppgifterna (eller de arbetsuppgifter de själva kan påräkna) inte är tillräckligt intressanta.

En specialisering som tillåts omfatta många och viktiga måltyper kan alltså på många olika sätt leda till en utarmning av de allmänna domstolarna så att dessa får svårare att på ett fullgott sätt utföra sin uppgift beträffande de i dessa domstolar kvarvarande invecklade målen.

Ett uttryck för önskemålen att undgå negativa effekter av de nu berörda slagen är att domare i våra större tingsrätter numera cirkulerar mellan avdelningarna i större omfattning än tidigare. Olägenheterna av en specialisering ökar givetvis, om man inrättar ett specialorgan och för detta bygger upp en särskild domarkarriär med speciell utbildning.

Till det nu sagda skall läggas att de specialiserade tjänsterna i vissa fall är eftersträvade av många, och om man till ett visst organ utser endast särskilt kvalificerade domare kommer det att brista i likställighet beträffande rättskipningen inom olika delar av samhället. Om en tjänstgöring vid ett visst specialorgan i stället anses vara mindre attraktiv, kan det vara svårt att rekrytera lämplig juristpersonal.

Även när en specialisering sker inom tingsrättsorganisationen så att den dömande verksamheten beträffande viss måltyp koncentreras till ett mindre antal tingsrätter utarmas de vanliga domstolarna. Tingsrätterna delas upp i A-domstolar och B-domstolar. Detta gäller särskilt som lagstiftaren ofta valt att koncentrera olika måltyper till samma tingsrätter. Så är

fallet beträffande t.ex. tryckfrihetsmålen och fastighetsmålen. Även i fråga om t.ex. vattenmålen och sjörättsmålen kan man finna samma tendens. Kritiken skulle i många fall kunna avvärjas genom en spridning av olika måltyper på olika domstolar inom ett län. Man skulle på så sätt få en inomregional differentiering och effektivitetsförlusterna härav skulle ofta bli små. I många fall skulle emellertid organisatoriska och andra skäl hindra en lösning enligt denna modell.

Olägenheterna av att man genom olika speciallösningar av domstolsorganisatoriska frågor söndrar det allmänna domstolsväsendet drabbar den rättssökande allmänheten på många olika sätt. Varje söndring leder sålunda till ökade svårigheter för den enskilde att orientera sig i rättssystemet med åtföljande risker för rättsförluster. Härvid är det inte bara specialiseringen i sig som leder till problem utan också det faktum att man för specialprocess ofta har infört en mängd processuella särregler av skilda slag. Sådana särregler kan visserligen i undantagsfall vara behövliga med hänsyn till speciella förhållanden beträffande den måltyp det gäller. Många gånger innebär emellertid reglerna ett onödigt avsteg från principen att lika fall skall behandlas lika, och i andra fall innebär reglerna inte annat än en upprepning av en grundläggande RB-bestämmelse. Att man för en viss typ av specialprocess samlar de viktigaste handläggningsreglerna i en särskild förfarandelag kan visserligen ha fördelar för dem som arbetar uteslutande inom det speciella rättsområde det gäller, men för allmänpraktiserande jurister och för den rättssökande allmänheten kan det uppstå stora nackdelar och minskad förutsebarhet när det gäller processens förlopp. Man uppammar helt enkelt en icke önskvärd byråkrati.

Kompetenskonflikter mellan de vanliga domstolarna och specialorgan tillhör de problem som lättast blir uppmärksammade i det praktiska rättslivet. Sådana konflikter är svåra att undvika, eftersom det inte finns någon måltyp som i processuellt hänseende är helt fristående från alla andra.

I första hand är det de exakta gränserna för de olika organens kompetens som kan behöva bestämmas i rättstillämpningen. I vissa fall kan man inte med säkerhet avgöra vart ett mål hör förrän efter det att processen har inletts. Fall som är snarlika hamnar på skilda sidor av gränsen. Om ett misstag begås när det gäller tillämpningen av kompetensreglerna, kan en högre rätt tvingas att uteslutande av formella skäl undanröja den lägre rättens avgörande och antingen avvisa ett käromål eller återförvisa målet till en lägre rätt.

Man kan också i många situationer få problem med sådana fall vilka delvis skall prövas av ett organ, delvis av ett annat. Detta kan bero antingen på att två olika käromål eller åtal bör handläggas i samma rättegång eller på att samma sak kan ses ur två olika synvinklar. Möjligheterna att förena mål, åberopa alternativa grunder eller kvittningsvis göra gällande en motfordran beskärs ofta genom en specialisering. Särskilt förhållandet mellan tingsrätt som allmän domstol och tingsrätt som fastighetsdomstol har vållat ett otal problem vilka belyser riktigheten i det nu sagda. Såväl den allmänna domstolen som fastighetsdomstolen har nämligen exklusiva kompetensområden.

En reform varigenom den dömande verksamheten beträffande viss måltyp specialiserats brukar ofta följas av en andra reformetapp där man stödd på praktiska erfarenheter försöker lösa kompetensproblemen genom att utvidga det speciella organets behörighet. I allmänhet brukar sådana lösningar gå ut på att det speciella organet skall ha rätt att ta upp en fråga som hör till den allmänna domstolen, om det förekommer något samband med en fråga som hör till det speciella organet. Den vanliga domstolen har dock hitintills aldrig givits någon möjlighet att ta upp frågor som hör till det speciella organet varför problemen kvarstår för de fall där part väckt talan i den vanliga domstolen.

En annan betydande nackdel som kan uppstå genom att mål

koncentreras till vissa tingsrätter eller genom att specialorgan inrättas är att den dömande verksamheten i de berörda målen kommer att tappa en del av sin lokala förankring. Den lokala folkliga förankringen brukar betecknas som en viktig grund för allmänhetens förtroende för vårt domstolsväsende. En förutsättning för den lokala folkliga förankringen är naturligen att rättskipningen är starkt decentraliserad. Inom det allmänna domstolsväsendet får så anses vara fallet i mycket hög grad för närvarande och det skulle nog gälla även om antalet tingsrätter nedbringades till det lägre tal som från domstolsadministrativa och samhällsekonomiska synpunkter vore rationellt. Möjligen kan invändas att den lokala förankringen i det moderna samhället med dess goda kommunikationer kan bibehållas även om rättskipningen koncentreras till ett färre antal domstolar.

Vad som åsyftas är emellertid någonting utöver att man lätt kan förflytta sig till tingsstället. Det är rättskipningens faktiska utövande på eller i rimlig närhet till den egna orten under medverkan av människor bosatta där som anses väsentlig.

Betydelsen av en sådan ordning gör sig starkare gällande vid hanteringen av vissa måltyper, kanske främst brottmål och fastighetsmål, än vid andra. Normer för bedömning av bevisfrågor, uppfattningar om olika gärningars straffvärde m.m. blir med detta synsätt inte en fråga enbart för lagstiftaren och prejudikatinstanser. De växer fram så att säga underifrån och i nära kontakt med rättsuppfattningen hos gemene man.

Svårigheterna att förena behovet av en specialisering med behovet av att ha en lokal förankring av den dömande verksamheten har i särskilt hög grad avseende på de mera glesbebyggda delarna av riket. För Stockholms del föreligger i allmänhet inga svårigheter att uppnå en ganska hög grad av specialisering utan att man behöver göra några avsteg från vad som nu gäller i fråga om lokal förankring.

Ett ytterligare skäl mot en specialisering av den dömande verksamheten är att en sådan kan orsaka kostnader för samhället. Många av de fall där en specialisering skett inom domstolsväsendet har - även när de specialiserade organen knutits nära an till det allmänna domstolsväsendet - fört med sig att vissa nya tjänster har behövt inrättas. Det har alltså inte räckt med att viss personal flyttats från en enhet till en annan. Särskilt kostnadskrävande har de reformer varit genom vilka särskilda domstolar eller andra nya prövningsorgan har inrättats. I allmänhet är det svårt att fullt ut utnyttja mindre enheters kapacitet, och sådana enheter är även administrativt sårbara. Det är t.ex. svårt att anpassa organisationen till variationer i arbetsbördan och sjukdomsfall och ledigheter av olika slag kan skapa besvärliga situationer. Vidare kan genom specialiseringen personalens användbarhet komma att minska till hinder för ett effektivt resursutnyttjande. Det nu sagda medför att de effektivitetsvinster, som man kan göra genom en specialisering, helt eller delvis kan komma att ätas upp.

Avslutningsvis vill vi konstatera att en specialisering av dömande verksamhet kan ha sina fördelar, framför allt när det gäller att åstadkomma en effektiv rättskipning. Utvecklingen beträffande det svenska domstolsväsendet har emellertid enligt vår bedömning nu gått så långt att det gäller att välja väg, antingen en fortsatt utarmning av de vanliga allmänna domstolarna - med de nackdelar detta skulle innebära - eller en återgång till ett mera enhetligt domstolsväsende. Olägenheterna av de nuvarande formerna för specialisering uppträder i många skepnader och varje ny reform på området vilken följer det hittillsvarande mönstret kan förväntas ha större nackdelar med sig än de föregående, eftersom målurvalet vid nya reformer måste bli alltmera konstlat och diskutabelt. Samtidigt gäller att man med de hittillsvarande metoderna för specialisering inte kan sörja för att rätten har tillräckliga specialkunskaper i fråga om mera udda mål, vilka inte är så

frekventa att de motiverar en särskild domstolsorganisation. Behovet av expertis kan vara minst lika framträdande i ett sådant mål. Med hittillsvarande reformer har man sökt gynna handläggningen av vissa mål på bekostnad av andra, något som kan sägas ha medfört en obalans inom vårt rättsväsende.

4.2 Expertmedverkan i de allmänna domstolarna

I det föregående har vi konstaterat att utvecklingen under de senaste årtiondena lett till att åtskilliga viktiga målkategorier antingen förts bort från de allmänna domstolarna till särskilda domstolar eller andra specialorgan eller koncentrerats till ett fåtal allmänna domstolar. Vi har också funnit att den fortgående specialiseringen på längre sikt kan innebära stora nackdelar för det allmänna domstolsväsendet. Med denna vår utgångspunkt blir spörsmålet i första hand vilka metoder som bör väljas för att man skall komma till rätta med nackdelarna av den alltför långt drivna särbehandlingen av olika målkategorier.

Ett utmärkande drag i utvecklingen har varit att man för skilda måltyper på olika sätt sökt sörja för ett ökat specialkunnande inom rätten. Detta har till stor del skett så att man inrättat nya och specialiserade domstolar eller domstolsliknande organ. Flera nya förslag i denna riktning har också lagts fram. Vi tänker därvid främst på förslagen om att prövningen av de hyres- och arrendemål som nu handläggs vid fastighetsdomstolarna skulle övertas av hyres- och arrendenämnderna, vilka i samband därmed skulle ges ställning som domstolar. Ett annat sådant förslag är patentprocessutredningens förslag om inrättandet av en särskild patentdomstol (se SOU 1983:35). Inget av de nu nämnda förslagen har dock föranlett lagstiftning. Frågan om en reform av hyres- och arrendeprocessen hålls emellertid öppen i avvaktan på vad som blir resultatet av vårt arbete med att reformera förfarandet vid de allmänna domstolarna (prop. 1983/84:136 s. 36 och prop. 1983/84:137 s. 67). Utöver vad nu sagts har det i den

allmänna debatten vid skilda tillfällen ställts krav på inrättandet av särskilda ungdomsdomstolar, familjedomstolar, trafikdomstolar och narkotikadomstolar m.m.

Trots att stora målgrupper har förts bort från de allmänna domstolarna har dessa fortfarande ett omfattande arbetsområde och handlägger mål av vitt skilda slag. För dessa mål gäller, med ett fåtal undantag, att de kan tas upp av samtliga tingsrätter och att endast lagfarna domare eller lagfarna domare och nämndemän deltar i prövningen av målen. Enligt vår uppfattning har samhällets utveckling, inte minst på det tekniska området, medfört att målen vid de allmänna domstolarna i ökad utsträckning avser förhållanden, vilka är svåra att sätta sig in i och förstå för personer som inte har särskilda kunskaper på det område som berörs. I lagstiftningsärendet rörande handläggning av eko-mål vitsordade de allra flesta remissinstanserna att det fanns ett behov av att öka de allmänna domstolarnas kompetens i vissa komplicerade mål av angivet slag. Vidare anförde några remissinstanser att ett behov av förstärkningsåtgärder ibland kunde föreligga även inom andra målkategorier. Som exempel nämndes mål angående fel i fastighet enligt 4 kap. 19 § JB, mål inom ADB- och miljöområdena samt mål om skadestånd som rör medicinska förhållanden. En annan sådan kategori är enligt vår mening mål som rör entreprenad. Även om man sålunda kan peka ut vissa målkategorier, i vilka det tämligen ofta kan uppkomma behov av särskild fackkunskap, kan sådant behov utan tvivel någon gång uppkomma även i mål av vanligtvis okomplicerad beskaffenhet.

Det finns således ett behov för de allmänna domstolarna att också i andra mål än eko-mål kunna öka sin kompetens. Vi tänker därvid inte på den juridiska kompetensen, även om kraven på de lagfarna domarna har skärpts genom lagstiftningens ökade omfång och måhända även svårighetsgrad samt genom den allt vanligare användningen av ramlagstiftning och generalklausuler. Enligt vår mening får nämligen varje lagfaren

domare anses kompetent att tillämpa de rättsregler som är aktuella i målen. Lagstiftaren förutsätter också att en lagfaren domare skall känna till innehållet i gällande rätt, i vart fall svensk rätt (jfr Gärde s. 543 och 35 kap. 2 § andra stycket RB). Behovet av ökad kompetens avser i stället kunskaper på andra områden än det juridiska.

Det bör understrykas att vad som sagts nu avser andra mål än eko-mål. I eko-mål kan det finnas behov av specialkunnande inom rätten också på ett juridiskt specialområde, nämligen skatterätt. Den nuvarande möjligheten för eko-domstolarna och för hovrätterna att i kvalificerade eko-mål låta en förvaltningsdomare ingå i rätten som särskild ledamot bör således bestå. Det kan dock ifrågasättas om handläggningen av kvalificerade eko-mål i första instans även i fortsättningen bör vara koncentrerad till vissa tingsrätter. Denna fråga behandlar vi i kapitel 7.

En annan fråga är om de allmänna domstolarna bör kunna anlita en förvaltningsdomare inte bara i eko-mål utan i alla mål där bedömningen av skatterättsliga förhållanden har väsentlig betydelse och måhända också i mål där förvaltningsdomarens kunskaper på något annat juridiskt specialområde kan ha betydelse för bedömningen av de rättsfrågor som är aktuella i målet. Dessa frågor anser vi ha sådant samband med frågor som rör de allmänna domstolarnas sammansättning i allmänhet att vi kommer att behandla dem först i vårt slutbetänkande. När vi i förevarande betänkande talar om experter avser vi därför, om inte annat sägs, enbart personer med särskild fackkunskap i annat än juridiska ämnen.

Den möjlighet som i dag står de allmänna domstolarna till buds när de ställs inför uppgiften att pröva en fråga vars bedömande kräver särskild fackkunskap, är att anlita sakkunnig enligt bestämmelserna i 40 kap. RB. Sakkunniginstitutet har emellertid, som vi påvisat i avsnitt 4.1, vissa svagheter. Rätten har t.ex. normalt inte tillgång till den

sakkunniges kunskaper i processens inledningsskede. Rättens ledamöter - de lagfarna domarna och nämndemännen, om sådana deltar - är vidare utlämnade åt sig själva under det skede då målet skall avgöras, dvs. vid överläggningen och vid utformningen av domen. Enligt vår uppfattning är det i själva verket ofta just vid bedömningen av det framlagda processmaterialet som behovet av särskild fackkunskap är allra störst.

Det behövs därför också en form av expertmedverkan där rätten kan tillgodogöra sig expertens kunskaper under hela målet, inte minst under avgörandeskedet. En möjlighet att åstadkomma detta skulle kunna vara att, efter förebild av vad som gäller för medverkan av experter i hyresnämnderna, låta experten biträda rätten även vid överläggningen och vid utformningen av domen utan att för den skull ingå i rätten. Detta menar vi emellertid inte vara någon lämplig ordning inom domstolsväsendet. Om experten på angivet sätt skall medverka i rättens avgörande bör han självfallet också ha samma ansvar som en ledamot av rätten har.

En ordning av det sist åsyftade slaget finns redan vid de allmänna domstolar där experter i särskilt angivna typer av mål skall eller får ingå i rätten som särskilda ledamöter. Enligt vår uppfattning talar redan det hittills anförda med styrka för att man bör vidga möjligheten att anlita experter till att gälla samtliga tingsrätter och hovrätter och alla mål där sakförhållandena är sådana att prövningen av målet väsentligt främjas, om domstolen har hjälp av en expert. Här kan påpekas att utredningen om barnens rätt, enligt vad vi erfarit, har övervägt att låta domstol få möjlighet att i mål om bl.a. vårdnad om barn låta en barnpsykologisk expert ingå i rätten som särskild ledamot. Utredningen har emellertid avstått från att lägga fram förslag i detta hänseende och därvid hänvisat till att vi kommer att föreslå en generell regel om expertmedverkan i de allmänna domstolarna. Vi delar

bedömningen att man inte bör genomföra ytterligare delreformer i fråga om sådan expertmedverkan utan i stället lösa frågan genom en generell regel.

Vi anser att ett system med experter i de allmänna domstolarnas rättskipning inte behöver ge upphov till några stora administrativa eller principiella problem. Som nyss sagts är det sålunda inte vår avsikt att man skall anlita experter annat än i verkligt invecklade fall. Det totala antalet mål där experter kan behövas blir sannolikt inte så stort.

En viktig fråga är hur en reform beträffande expertmedverkan i allmän domstol förhåller sig till den redan befintliga särregleringen beträffande olika typer av mål och tvister, såsom fastighetsmål, hyres- och arrendetvister samt eko-mål. Mot bakgrund av vad vi anfört i avsnitt 4.1 inställer sig också den vidare frågan hur man över huvud skall se på den nuvarande specialiseringen av rättskipningen i dessa och andra målkategorier. Dessa frågor tar vi emellertid upp först sedan vi i detta kapitel diskuterat expertmedverkan i de mål som i dag kan tas upp av allmän domstol och där prövas av enbart lagfarna domare eller av lagfarna domare och nämndemän.

Även om en ordning med experter i de allmänna domstolarna direkt berör endast ett begränsat antal mål har den emellertid verkningar som går utöver de enskilda målen. Att domstolarna i första instans får möjligheter att öka sin kompetens vid handläggning av särskilt komplicerade mål är sålunda viktigt för att man skall få processens tyngdpunkt att ligga i denna instans och för att överrättsprocessen skall kunna utformas på ett rationellt sätt. Det kan också tänkas att en möjlighet för de allmänna domstolarna att anlita experter i viss utsträckning kan göra dem attraktiva för vissa civilrättsliga tvister som i dag överlämnas till skiljemän för avgörande. Vi vill i sammanhanget erinra om

bestämmelsen i 49 kap. 1 § tredje stycket RB, vilken enligt sin nuvarande lydelse innebär att parter i ett dispositivt tvistemål kan utfästa sig att inte fullfölja talan mot tingsrättens dom i målet. För att en sådan utfästelse skall gälla fordras bl.a. att den gjorts efter det att tvisten uppkommit. I vårt delbetänkande 1986 om HD och rättsbildningen har vi föreslagit att denna begränsning tas bort. Parter i ett dispositivt avtalsförhållande bör således enligt vår mening redan vid avtalets ingående kunna med bindande verkan utfästa sig att inte fullfölja talan mot tingsrätts dom i en eventuell tvist med anledning av avtalet. Förenas en sådan utfästelse med ett avtal enligt 10 kap. 16 § RB om viss domstol skulle man, om också en expert utses, uppnå ett system som ligger nära skiljemannaförfarandet men har den fördelen att parterna slipper de höga kostnaderna för detta.

Ett system som gör det möjligt för tingsrätter och hovrätter att till sig knyta experter i mål där det behövs för att rätten på ett bättre sätt skall kunna bedöma processmaterialet löser en del men inte alla av de problem som är förenade med specialiseringen inom domstolsväsendet. Det är endast ett av flera tänkbara sätt att ta sig ur det dilemma som en fortsatt särbehandling av olika målgrupper för med sig. De skäl för en reform beträffande expertmedverkan i allmän domstol som nu anförts menar vi under alla omständigheter vara tillräckliga för att pröva en regel av antytt slag. Inför man en ordning varigenom de allmänna domstolarna tillförs bättre möjligheter än nu att på ett kompetent sätt handlägga också tekniskt eller på annat sätt svårbemästrade mål bör en god del av tyngden i argumenten för en fortsatt specialisering falla bort. En reform bör med andra ord öka tilltron till de allmänna domstolarnas förmåga att fullgöra sina rättskipningsuppgifter i det moderna samhället.

I det följande skall vi diskutera en rad frågor som inställer sig om man inför en generell reglering av de allmänna domstolarnas möjlighet att anlita experter, såsom experternas

uppgifter och kvalifikationer (4.3), sättet för att förordna dem (4.4), jäv (4.5), antalet experter i rätten (4.6), expertmedverkan i del av mål (4.7) och kostnaderna för reformen (4.8). Härutöver vill vi redan nu peka på ett par frågor rörande tillämpningsområdet för en regel om expertmedverkan i allmän domstol.

Vid tingsrätterna handläggs utöver tvistemål och brottmål även domstolsärenden, dvs. ärenden angående rättsvård, som allmän underrätt har att uppta självmant eller efter ansökan och som inte enligt lag eller författning skall handläggas i den för tvistemål eller brottmål stadgade ordningen, dock inte ärenden som angår straff eller annan med brott förenad påföljd (1 § ärendelagen). Ärenden av detta slag är ofta av enkel beskaffenhet. Det kan dock inte uteslutas att det i enstaka ärenden kan finnas behov av expertmedverkan. Möjligheterna för tingsrätt att anlita experter bör därför omfatta även ärenden.

På motsvarande sätt bör möjligheterna för hovrätt att anlita experter gälla inte bara i tvistemål och brottmål utan också i besvärsmål - mål som handläggs enligt reglerna i 52 kap. RB. Det bör påpekas att besvärsmålen är den största målkategorin i hovrätterna och innefattar mål som fullföljts från såväl allmän domstol som fastighetsdomstol och andra myndigheter, exempelvis kronofogdemyndighet.

Enligt 11 kap. 1 § regeringsformen får som ledamot i HD tjänstgöra endast den som har utnämnts till ordinarie domare i domstolen. Medverkan av experter i de allmänna domstolarna har därför hittills begränsats till tingsrätterna och hovrätterna. Den utvidgning av möjligheterna till expertmedverkan som vi föreslår ger oss inte anledning att överväga någon ändring i detta hänseende.

Det kan tilläggas att deltagandet av en expert i rätten på sätt vi nu förordar självfallet inte medför att för målet

blir tillämplig sådan särskild rättegångsform, som enligt 14 kap. 7 § RB hindrar att målet handläggs gemensamt med andra mål. Fasta regler om särskild sammansättning av rätten i vissa typer av mål utgör däremot hinder mot förening av sådana mål och mål där RB:s allmänna regler om rättens sammansättning gäller. I samband med att vi i det följande kapitlet behandlar handläggningen av fastighetsmål har vi anledning att gå närmare in på problem av detta slag.

4.3 Experternas uppgifter och kvalifikationer

Den viktigaste uppgiften för en expert i allmän domstol är att hjälpa rättens övriga ledamöter att tillägna sig det av parterna framlagda processmaterialet. Det gäller alla typer av utredning där det behövs ett fackkunnande för att riktigt bedöma materialet. Experten blir en "tolk" mellan parterna och rätten. Det innebär att experten kan underlätta rättens materiella processledning och därmed en tillfredsställande utredning av målet. Vidare kan han förbättra rättens möjligheter att bedöma invecklad teknisk bevisning. Härigenom kan han i sin mån medverka till att rätten lättare passar in processmaterialet i det juridiska normsystemet.

De nu beskrivna uppgifterna liknar de som ankommer på en av rätten förordnad sakkunnig. Skillnaden består dock - typiskt sett - i att denne i motsats till experten skall tillföra målet visst processmaterial. Något sådant får inte ankomma på experten. Han skall enbart hjälpa rätten att förstå det processmaterial som läggs fram av parterna.

Om det skulle förhålla sig så att rättens behov av särskild fackkunskap avser att berika processmaterialet måste man i stället förordna sakkunnig enligt 40 kap. RB. Införandet av en möjlighet för de allmänna domstolarna att anlita experter påverkar således inte sakkunniginstitutet som bevismedel.

Av betydelse för frågan om rätten skall anlita en expert

är också i hur stor del av målet som rätten behöver ha tillgång till den särskilda fackkunskapen. Om behovet av sådan kunskap gäller endast en mindre del måste det, inte minst av processekonomiska skäl, vara tillräckligt att anlita en sakkunnig. I detta hänseende har det emellertid också betydelse om en expert måste delta i hela avgörandet eller om man kan göra någon form av uppdelning. Vi återkommer senare till denna fråga.

För att kunna fullgöra sina uppgifter måste experten ha vissa kvalifikationer. Eftersom behovet av expertkunnande inom rätten kan uppkomma i snart sagt vilken typ av mål som helst går det inte att generellt ange vilka krav som måste ställas på expertens kompetens. Det får avgöras från område till område i vad mån t.ex. ett visst mått av dokumenterade förkunskaper i ämnet är oundgängligt. Med hänsyn till att vårt förslag om expertmedverkan tar sikte på svårbemästrade mål ligger det nära till hands att domstolen i första hand vänder sig till personer med god teoretisk utbildning. Även personer med en längre yrkeserfarenhet bör kunna komma i fråga för expertuppdrag. Självfallet bör de anlitade personerna även i personligt hänseende vara lämpliga för uppdraget.

Det är viktigt att framhålla att experter inte bör vara alltför specialiserade på det område målet rör. De skall besitta ett så gott allmänkunnande att de bl.a. kan "tolka" invecklade sakförhållanden och krångliga termer som förekommer i processmaterialet. De bör däremot inte vara så specialiserade på ett visst mindre område, att det uppstår svårigheter för dem att skilja mellan ledamotsfunktionen och sakkunnigfunktionen. Det är därför inte lämpligt att en expert har större kunskaper inom sitt ämnesområde än parterna och av dem åberopade sakkunniga. Det måste också råda en balans mellan juristledamöter och experter. Det kunskapsmässiga gapet får inte vara alltför stort.

För att åskådliggöra det sagda vill vi nämna några exempel:

1) När systemet med experter i eko-mål infördes år 1985 framstod det som naturligt att rekrytera experter på ekonomiska förhållanden bland (auktoriserade) revisorer. Denna kategori kan naturligen tillföra domstolen behövlig kunskap på det ekonomiska området också i andra mål än eko-mål.

2) I ett komplicerat mål om fel i fastighet bör behovet av särskild fackkunskap inom rätten kunna tillgodoses genom en erfaren byggnadsingenjör.

3) I ett mål om felbehandling inom sjukvården bör en anlitad läkare ha specialistkompetens och erfarenhet inom det medicinska område som berörs.

4.4 Förordnande av experter

Bland de målkategorier som i dag handläggs av de allmänna domstolarna i vanlig sammansättning kan man, som tidigare nämnts, peka ut vissa där det oftare än i andra målkategorier kan uppkomma behov av särskild fackkunskap inom rätten. Inte i någon av de åsyftade målkategorierna är emellertid behovet av expertmedverkan så frekvent att det, såsom inom fastighetsdomstolsorganisationen, finns tillräckligt underlag för att ha experter som är fast anställda inom domstolsväsendet. Vad som behövs är en ordning som ändå gör det möjligt för samtliga tingsrätter och hovrätter att på ett enkelt sätt anlita experter i fall då det enligt rättens bedömning är nödvändigt.

En tänkbar lösning är då att bygga vidare på det system som tillämpas i kvalificerade eko-mål. I dessa mål är möjligheterna att anlita experter - bortsett från anlitandet av förvaltningsdomare i mål där bedömningen av skatterättsliga förhållanden har väsentlig betydelse - begränsad till ett kunskapsområde, nämligen ekonomiska förhållanden. De ekonomiska experterna får utses av domstolarna från en förteckning över personer som i förväg har förordnats av regeringen för

tre år i sänder. Genom denna metod ville man bl.a. åstadkomma kontinuitet i tjänstgöringen för de ekonomiska experterna.

Den metod som används för att förordna ekonomiska experter i eko-mål skulle kunna utvidgas till ytterligare ett antal klart angivna kunskapsområden. Härigenom skulle man få ett fast system för hur experter skulle förordnas och utses.

Ett system med förteckningar över personer som i förväg har förordnats som experter inom vissa kunskapsområden kan ha flera fördelar. Det är t.ex. lätt för domstolarna att finna en expert med de fackkunskaper som behövs i det enskilda målet. Om behovet av expertmedverkan på ett kunskapsområde är stort kan det också förväntas att de i förteckningen upptagna personerna efter hand får en viss erfarenhet av att tjänstgöra i domstol. Man har vidare vissa garantier för att de förordnade experterna är lämpade för domarsysslan.

Det finns emellertid också nackdelar med ett system där man redan i lagtexten har begränsat möjligheterna att anlita experter till vissa kunskapsområden. Som vi tidigare antytt utgår vi från att behov av särskild fackkunskap inom rätten kan uppkomma i alla typer av mål eller ärenden som i dag handläggs av de allmänna domstolarna i vanlig sammansättning. Även om den behövliga fackkunskapen ofta är av teknisk art är det av naturliga skäl inte möjligt att på förhand förordna experter på alla de kunskapsområden som kan komma i fråga. Detta betyder inte att vi räknar med att det finns ett stort behov för domstolarna att anlita experter. Som tidigare nämnts menar vi tvärtom att det totala antalet mål där experter kan behövas sannolikt inte blir så stort. Det är snarare så att det kan behövas experter inom många olika kunskapsområden. Om man begränsar möjligheterna att anlita experter till vissa kunskapsområden kommer man därför inte att kunna täcka mer än en del av expertbehovet.

Vad som sagts nu innebär också att experterna i regel inte

kommer att få någon vana vid att tjänstgöra i domstol. Inte ens i kvalificerade eko-mål - en målkategori där behovet av expertmedverkan har bedömts som särskilt stort - har systemet med förteckningar över på förhand förordnade ekonomiska experter lett till någon kontinuitet i tjänstgöringen. Möjligheterna för domstolarna att anlita ekonomiska experter har nämligen hittills utnyttjats endast i ett fåtal fall. Det kan därför finnas anledning att ompröva behovet av specialisering av dömandet i eko-mål. Till denna fråga återkommer vi i kapitel 7.

Ett system där domstolarna är hänvisade till att anlita endast på förhand förordnade experter kan också föranleda onödiga kostnader. Rätten kan sålunda tvingas att utse en expert som bor långt från den aktuella domstolen trots att en för uppdraget lämplig person finns på betydligt närmare håll.

Mot den nu angivna bakgrunden menar vi att det förtjänar att övervägas att låta domstolarna själva förordna experter i de fall då det behövs särskild fackkunskap inom rätten.

Härvid uppkommer först frågan hur rätten skall finna en för expertuppdraget lämplig person. En liknande situation föreligger när det blir fråga om att förordna sakkunnig enligt 40 kap. RB. Enligt bestämmelserna i det kapitlet bör parterna lämnas tillfälle att yttra sig innan rätten förordnar sakkunnig. Enar sig parterna om en viss person skall denne i regel anlitas. Rätten får dock jämte honom utse annan sakkunnig. Parterna har således ett stort inflytande på valet av sakkunnig. I fall då parterna inte kan enas om vem som skall utses ankommer det dock på rätten att på egen hand finna en för sakkunniguppdraget lämplig person.

Också när rätten överväger att anlita en expert bör parterna beredas tillfälle att yttra sig i frågan. Parterna bör dock inte ha något bestämmande inflytande över rättens sammansättning. En annan sak är att rätten, framför allt i dispositiva

tvistemål, bör vara lyhörd för parternas inställning. Detta gäller enligt vår uppfattning både i fråga om behovet av expertmedverkan och valet av expert.

Arbetet med att finna personer som kan anlitas som experter underlättas av att rätten kan vända sig till olika myndigheter eller institutioner för att få förslag på personer som har de nödvändiga kunskaperna på det område som berörs och som i övrigt är lämpade att tjänstgöra som ledamöter i domstol. Som exempel på sådana myndigheter eller institutioner kan nämnas socialstyrelsen, kommerskollegium och handelskammare. Även branschorganisationer torde kunna lämna förslag på experter. Det bör tilläggas att domstolarna ofta använder denna metod när det gäller att finna personer som är lämpliga för sakkunniguppdrag. Likaväl som domstolarna kan få fram sakkunniga bör det vara möjligt att finna personer som är lämpliga för expertuppdrag.

Om man låter rätten förordna expert på egen hand kommer det inte att finnas någon annan offentlig auktorisation av experten än rättens beslut. I dag förekommer en sådan ordning bara i dispaschmål och i ärenden om sjöförklaring. Som framgår av redogörelsen i avsnitt 2.1.1 är det i ärenden om sjöförklaring fråga om att tillkalla en person att inträda som ytterligare ledamot i rätten utöver de två särskilda ledamöter som utsetts från sjöfartsverkets förteckning. I dispaschmål är möjligheten för rätten att till särskild ledamot utse någon som inte tagits upp i sjöfartsverkets förteckning begränsad till de fall då på grund av förfall eller annat hinder föreskrivet antal ledamöter inte kan utses från förteckningen.

En liknande situation föreligger i fråga om nämndemän. Enligt 4 kap. 10 § RB kan nämligen rättens ordförande i vissa situationer till tjänstgöring som nämndeman kalla någon som är valbar till nämndeman för domkretsen. Förutsättningarna härför är att en av de ordinarie nämndemännen visat sig vara jävig eller har uteblivit från rättens sammanträde och att

annan nämndeman inte utan tidsutdräkt kan infinna sig. Det rör sig således här om ett sätt att lösa en nödsituation, där man annars skulle bli tvungen att inställa sammanträdet.

Det kan tilläggas att en hovrätt enligt 62 § förordningen (1979:569) med hovrättsinstruktion till adjungerad ledamot får förordna - förutom personer som innehar eller har innehaft ordinarie domartjänst - bl.a. åklagare, advokater och lagfarna professorer eller docenter i något rättsvetenskapligt ämne. Detta innebär dock inte annat än att en av flera lagfarna ledamöter i hovrätten byts ut mot en annan lagfaren ledamot.

Vid en bedömning av om det kan accepteras att en expert inte förordnas av regeringen - eller av myndighet som regeringen bestämmer - måste avgörande betydelse tillmätas vilken prövning som ligger bakom ett sådant förordnande och vad det i övrigt innebär. Enligt vad vi erfarit sker det i praktiken ingen närmare prövning från regeringens sida av de personer som förordnas att tjänstgöra som särskilda ledamöter i vissa domstolar. Detsamma gäller i fråga om de personer som av domstolsverket förordnas till ledamöter eller ersättare för ledamöter i hyres- eller arrendenämnderna eller tas upp i de av sjöfartsverket upprättade förteckningarna över särskilda ledamöter i dispaschmål respektive ärenden angående sjöförklaring. Förordnanden som nu sagts grundas emellertid, i vissa fall enligt uttryckligt lagstadgande, på förslag från berörda myndigheter eller organisationer. Detta borgar för att de förordnade personerna likväl har lämpliga kunskaper och att de även i övrigt är skickade att tjänstgöra som särskilda ledamöter i domstolar och liknande organ. Även om förordnandet av experter i de fall som vi nu diskuterar anförtros åt rätten skulle dock förordnandet regelmässigt komma att föregås av förslag som nyss sagts. Rätten får därigenom ett tillräckligt underlag för att kunna bedöma om den föreslagna personen är lämplig att tjänstgöra som expert i det enskilda målet och att det inte föreligger några formella hinder härför.

Enligt vår mening framstår det därför som den lämpligaste lösningen att låta domstolarna själva förordna experter. Sådant förordnande bör självfallet avse enbart det mål där behovet av expertmedverkan föreligger.

För att man på centralt håll skall kunna följa tillämpningen av reglerna om expertmedverkan bör domstolarna i administrativ ordning åläggas att underrätta domstolsverket när en expert förordnats. Det kan också tänkas att underrättelsen kan lämnas i samband med den sedvanliga statistikrapportering som sker efter det att målet blivit avgjort. Om man låter underrättelsen omfatta uppgifter om såväl experten som det fackområde som avses uppnår man också den fördelen att en central förteckning över experter kan upprättas. En sådan förteckning skulle, särskilt på mera udda fackområden, underlätta för domstolarna att finna personer som är lämpliga för expertuppdrag.

Frågan om det behövs expertmedverkan i ett mål torde i praktiken alltid aktualiseras på förberedelsestadiet. På detta stadium är tingsrätt enligt 1 kap. 3 § femte stycket RB domför med en lagfaren domare. Det måste emellertid anses olämpligt att uppgiften att förordna expert anförtros domare med begränsad erfarenhet av tjänstgöring i domstol, främst tingsnotarier som har förordnats att utföra vissa domargöromål men även i viss mån tingsfiskaler. Det kan därför diskuteras om det behövs en särskild föreskrift om att uppgiften att förordna expert skall vara förbehållen vissa kategorier av domare, exempelvis ordinarie sådana. Förordningen (1979:572) med tingsrättsinstruktion innehåller emellertid bestämmelser som enligt vår mening gör en sådan föreskrift överflödig. Enligt 13 § andra stycket i instruktionen får sålunda arbetsuppgifter som kräver särskild erfarenhet inte tilldelas en tingsfiskal. Vidare får enligt 19 § andra stycket förordnande för en tingsnotarie att utföra domargöromål inte avse mål eller ärenden som är vidlyftiga eller svåra eller som av någon annan orsak kräver särskild erfarenhet. Mot bakgrund

härav förutsätter vi att en tingsnotarie inte tilldelas mål eller ärenden som är av sådan omfattning eller svårighetsgrad att det kan bli aktuellt med expertmedverkan. I regel torde inte heller en tingsfiskal böra tilldelas sådana mål eller ärenden.

Av praktiska skäl framstår det som lämpligt att beslut att förordna expert eller annat beslut angående expertmedverkan om möjligt fattas av den domare som skall vara ordförande vid det tillfälle då målet avgörs. I tveksamma fall kan beslutet fattas av fullsutten rätt.

Beslut under det förberedande stadiet av ett måls handläggning i hovrätt angående expertmedverkan torde enligt huvudregeln i 2 kap. 4 § RB normalt fattas av tre lagfarna domare.

Det förhållandet att en expert saknar erfarenhet av att tjänstgöra i domstol har såvitt känt inte vållat några problem i eko-målen. Enligt vår uppfattning bör därför rättens ordförande eller den domare som under den förberedande handläggningen har ansvaret för målet i varje enskilt fall kunna bibringa experten de nödvändiga kunskaperna om vad domarrollen kräver. Denna uppgift skulle givetvis underlättas om det fanns någon form av skriftlig information som kunde överlämnas till experten i samband med förordnandet. Sådan information skulle kunna utformas av domstolsverket efter förebild av den information till nämndemän som verket redan har givit ut.

Som nyss sagts förutsätter vi att expertmedverkan kommer till stånd först sedan parterna i målet fått tillfälle att yttra sig i frågan. Vi utgår vidare från att parterna och rätten i regel är överens både om behovet av särskild fackkunskap inom rätten och om vilken person som bör anlitas som expert. Med den av oss föreslagna utvidgningen av möjligheterna till expertmedverkan får man dock räkna med att parterna i en del

fall kommer att ifrågasätta tillämpningen av reglerna om expertmedverkan. Främst torde detta gälla rättens val av expert. Även i fråga om behovet av expertmedverkan kan det komma att råda delade meningar. Mot denna bakgrund kan det diskuteras om möjligheterna att föra talan mot rättens beslut angående expertmedverkan bör utvidgas i förhållande till vad som nu gäller.

Tillämpningen av de nuvarande reglerna om expertmedverkan i eko-mål kan i och för sig komma under högre rätts prövning. Särskild talan mot rättens beslut angående expertmedverkan i dessa mål får dock i princip inte föras. En part som menar att målet onödigt uppehålls genom beslut av tingsrätt får emellertid enligt 49 kap. 6 § RB föra särskild talan mot beslutet. Särskild talan kan också tillåtas mot beslut varigenom tingsrätt eller hovrätt ogillat en invändning om jäv mot en expert (49 kap. 3 § respektive 54 kap. 3 § RB).

Vad som närmast kan komma i fråga om man vill utvidga möjligheterna att föra talan mot rättens beslut angående expertmedverkan torde vara att införa en möjlighet för part att föra särskild talan mot beslutet såvitt avser valet av expert, behovet av expertmedverkan eller i båda dessa hänseenden. Som vi ser det bör det emellertid över huvud taget inte vara möjligt att i vidare mån än vad som följer av reglerna om domarjäv föra talan mot beslut som innebär att en viss person skall ingå i rätten. Inte heller bör det vara möjligt att föra särskild talan mot beslut som innebär att rätten skall vara sammansatt på visst sätt. Som jämförelse kan nämnas att en ordförande i fastighetsdomstol på flera sätt kan bestämma i fråga om domstolens sammansättning (jfr avsnitt 2.1.2). Särskild talan mot ordförandens beslut i dessa hänseenden får emellertid inte föras. Sammanfattningsvis finner vi inte anledning att föreslå någon utvidgning av möjligheterna att föra talan mot rättens beslut angående expertmedverkan.

4.5 Jävsfrågor

För experter gäller vanliga regler om domare, bl.a. reglerna i 4 kap. 13 § RB om domarjäv. I denna paragraf anges i nio punkter situationer där en domare skall anses jävig att handlägga mål. De åtta första punkterna beskriver situationer av ett slag som lämnar föga eller inget utrymme för tvekan om att jäv föreligger, t.ex. då domaren själv är part i målet eller då han är eller har varit gift med någon av parterna. Jäv föreligger också om han i annan rätt som domare eller befattningshavare fattat beslut, som rör saken, eller hos annan myndighet än domstol eller som skiljeman tagit befattning därmed; vidare om han i saken som rättegångsombud fört parts talan eller biträtt part eller vittnat eller varit sakkunnig.

Uppräkningen av olika jävssituationer avslutas i punkt nio med en generalklausul. Även om ingen av de situationer som anges i de föregående punkterna föreligger är enligt punkt nio en domare jävig att handlägga mål om det föreligger någon särskild omständighet som är ägnad att rubba förtroendet till domarens opartiskhet i målet. Denna punkt är av särskilt intresse när det gäller att ta ställning till frågan om en expert skall anses vara jävig i visst mål. Försiktigheten bjuder att bestämmelsen tillämpas med viss stränghet. Enligt ett uttalande av föredragande statsrådet i prop. 1984/85:178 (s. 48-49) torde redan den omständigheten att en ekonomisk expert är anställd i ett företag som har utfört en revisionsåtgärd eller lämnat råd beträffande den tilltalades eller honom närståendes ekonomiska förhållanden få anses jävsgrundande. Liknande situationer kan givetvis förekomma inom andra kategorier av experter.

En annan situation som enligt vår uppfattning bör falla under generalklausulen är den att man på förhand vet att tillgänglig expertis inom visst fackområde företräder skilda uppfattningar i den fråga som är kontroversiell i målet. I sådana

fall torde behovet av särskild fackkunskap bäst tillgodoses genom att domstolen förordnar en eller flera sakkunniga enligt 40 kap. RB.

Att experter i regel är yrkesverksamma utanför domstolarna och tillika på det område som är aktuellt i målet medför att jävsfrågan för deras del måste ägnas mycket stor uppmärksamhet. Frågan bör sålunda på ett tidigt stadium tas upp med parterna och med den person som kan komma i fråga som expert. Vidare måste en utsedd expert alltid före huvudförhandlingen få del av tillräckliga uppgifter om målet för att själv kunna bedöma jävsfrågan (a. prop. s. 49). I samband därmed bör domstolen framhålla vikten av att en sådan bedömning verkligen kommer till stånd.

4.6 Antalet experter i rätten m.m.

Vi har i det föregående i regel förutsatt att endast en expert skall ingå i rätten. I kvalificerade eko-mål kan emellertid två experter ingå i rätten samtidigt och vi måste nu ta ställning till vilken generell regel som bör gälla i detta hänseende. En annan fråga som bör tas upp i det sammanhanget är om en expert bör ersätta någon annan ledamot eller ingå i rätten vid sidan av de övriga ledamöterna. Ett av skälen mot att tillåta flera experter samtidigt i rätten är nämligen att dessa då kan få ett alltför dominerande inflytande, vilket blir särskilt markant om man samtidigt minskar antalet övriga ledamöter.

Vid huvudförhandling i brottmål består en tingsrätt normalt av en lagfaren domare och tre nämndemän. I mål om brott, för vilket är stadgat minst två års fängelse, skall dock fem nämndemän delta. Ytterligare en nämndeman får sitta i rätten om det behövs med hänsyn till målets omfattning eller någon annan särskild omständighet. Om huvudförhandlingen kan beräknas kräva minst fyra veckor, får två lagfarna domare sitta i rätten förutom nämndemännen. Tingsrätten är vidare domför

med enbart en lagfaren domare vid huvudförhandling och syn på stället i mål om brott, för vilket inte är stadgat svårare straff än böter eller fängelse i högst sex månader, under förutsättning att det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter och det i målet inte är fråga om företagsbot.

Vid huvudförhandling i allmänna tvistemål är tingsrätten domför med tre lagfarna domare. Flera än fyra lagfarna domare får inte sitta i rätten. Tingsrätten är domför med en lagfaren domare vid sådan huvudförhandling i tvistemål som hålls i förenklad form och vid annan huvudförhandling i tvistemål, när det är tillräckligt med hänsyn till målets beskaffenhet att målet avgörs av en enda domare och parterna samtycker till det. I tvistemål om mindre värden består tingsrätten alltid av en lagfaren domare. I familjemål skall tingsrätten vid handläggning, som enligt vad eljest är föreskrivet skall ske med minst tre lagfarna domare, bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. Om det behövs med hänsyn till målets omfattning eller någon annan särskild omständighet, får fyra nämndemän sitta i rätten.

En hovrätt är domför med tre lagfarna domare. I mål som överklagats från tingsrätt skall dock minst fyra lagfarna domare delta i hovrätten, om tingsrätten bestått av tre eller flera lagfarna domare. Flera än fem lagfarna domare får inte delta i hovrätten. I brottmål och i familjemål är hovrätten i stället domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. Flera än fyra lagfarna domare och tre nämndemän får inte delta. Också i mål av sistnämnda slag är hovrätten i vissa fall domför med tre eller fyra lagfarna domare.

Bestämmelserna om kvalificerade eko-mål innebär, som redan nämnts, att två experter kan ingå i rätten samtidigt. Detta medför inte någon inskränkning av antalet lagfarna domare från den allmänna domstolen eller av antalet nämndemän. När en expert deltar vid huvudförhandling i tingsrätt skall tvärtom antalet nämndemän alltid vara minst fem. Syftet med denna bestämmelse är att lekmannainflytandet inte skall bli alltför litet (prop. 1984/85:178 s. 32).

När två experter medverkar i ett kvalificerat eko-mål är emellertid den ene av dessa ledamöter alltid en förvaltningsdomare. En sådan är väl insatt i förfarandet vid en domstol och kan bedöma de rättsliga frågorna. Vad vi nu skall diskutera är i stället om flera experter av det slag som vi i detta betänkande har begränsat oss till - personer med särskild fackkunskap i annat än juridiska ämnen - bör kunna ingå i rätten samtidigt.

Enligt vår uppfattning torde det endast i undantagsfall bli aktuellt att rätten anser sig ha behov av mer än en expert i samma mål. Man kan dock tänka sig exempelvis skadeståndsmål, där det skulle vara till nytta att ha både teknisk och medicinsk expertis i rätten. Även ekonomisk och teknisk fackkunskap kan behövas i samma mål. Man torde därför inte alltid kunna hävda att det är endast ett kunskapsområde som är av övergripande betydelse i målet medan det eller de övriga områdena har begränsad betydelse.

I andra sammanhang har lagstiftaren tillåtit att flera experter ingår i rätten samtidigt, t.ex. i fastighetsdomstolarna. I vissa specialorgan, exempelvis statens va-nämnd, kan de sakkunniga ledamöterna vara i klar majoritet. I dessa fall har man emellertid i huvudsak att göra med klart definierade målkategorier och kan redan i lagtexten ange ramarna för antalet sakkunniga ledamöter. De tekniska ledamöterna i fastighetsdomstolarna är också fast anställda inom domstolsväsendet. De tekniskt sakkunniga ledamöterna i va-nämnden tjänstgör tämligen regelbundet och får därigenom vana vid verksamheten. Vid en generell möjlighet för de allmänna domstolarna att anlita experter är läget, som tidigare nämnts, helt annorlunda.

Hänsynen till kvaliteten i dömandet talar för att i rätten samtidigt skall kunna ingå experter på alla de områden där det behövs särskild fackkunskap. Redan av praktiska skäl kan man dock inte tänka sig ett obegränsat antal experter i ett

mål. Dessutom bör inte experterna vara så många att de får ett dominerande inflytande över övriga domarkategorier. Experterna saknar ju normalt erfarenhet av dömande samt kunskaper om rättsliga frågor. Detta behöver inte innebära att de alltid måste vara i minoritet. Redan i dag tillåts ju lekmännen dominera i antal över de lagfarna domarna trots att de förra inte har samma möjligheter som en lagfaren domare att göra rättsliga värderingar.

Redan medverkan av två experter innebär att dessa kan bli fler än de lagfarna domarna i det stora flertalet brottmål och i åtskilliga tvistemål vid tingsrätterna. Med hänsyn härtill och för att även när det gäller nämndemännen undvika att expertledamöternas inflytande blir alltför stort måste enligt vår mening huvudregeln vara att endast en expert får ingå i rätten.

Om det i ett mål behövs särskild fackkunskap på mer än ett kunskapsområde bör dock ytterligare en expert kunna ingå i rätten. En förutsättning härför är självfallet att rätten behöver ha tillgång till också denne ledamots specialkunnande i väsentliga delar av målet (jfr avsnitt 4.3). Som nyss nämnts räknar vi inte med att en sådan situation kommer att föreligga annat än i undantagsfall.

Något behov av att låta flera än två experter ingå i rätten samtidigt anser vi inte föreligga. Tre eller flera experter i rätten skulle också innebära en alltför kraftig dominans för dessa ledamöter.

När det gäller frågan om en expert skall ersätta någon av de ledamöter som krävs för att rätten skall vara domför eller om han skall ingå i rätten vid sidan av dessa ledamöter är det till en början inte tänkbart att låta experten ersätta en lagfaren domare i de fall då domstolen består enbart av en sådan domare. I dessa fall måste experten sålunda ingå i rätten vid sidan av den lagfarne domaren. Vi har dock svårt

att se att det i de nu åsyftade målen skulle finnas behov av expertmedverkan. En förutsättning för att domstolen vid huvudförhandling skall vara domför med en lagfaren domare är ju regelmässigt att målet är av enkel beskaffenhet.

Experten kan inte heller ersätta en lagfaren domare i de brottmål där - förutom nämndemän - två lagfarna domare sitter i rätten därför att huvudförhandlingen beräknas bli långvarig. Den lagfarne domare som inte är ordförande i rätten deltar i dessa fall närmast som reserv vid förfall för ordföranden.

I de mål där domstolarna består av tre eller fyra lagfarna domare skulle det däremot kunna tänkas att låta experten ersätta en av de lagfarna domarna. Det ingår emellertid i den del av vårt uppdrag som avser sammansättningsfrågor att pröva i vad mån det fortfarande är befogat att kräva medverkan av tre lagfarna domare vid avgörandet av tvistemål vid tingsrätt och fyra lagfarna domare i vissa mål i hovrätt. Dessa frågor bör enligt vår mening inte lösas separat för mål där expertmedverkan förekommer. Vi är därför inte beredda att nu förorda en minskning av antalet lagfarna domare i de nu angivna fallen med anledning av att en expert skall ingå i rätten. Detsamma gäller de fall då hovrätt är domför med tre lagfarna domare.

När det gäller frågan om en expert kan ersätta en nämndeman är att märka att experten har en annan funktion i rättegången än nämndemän. Det är visserligen så att även experten är lekman i den meningen att han inte är lagfaren domare. Expertens uppgift är emellertid att öka rättens kompetens inom sitt fackområde. I motsats därtill är det lekmannainflytande som utövas av nämndemännen först och främst avsett att utgöra en garanti för att domstolarnas avgöranden ligger i linje med allmänna rättsuppfattningar i samhället, särskilt när det gäller bedömningsfrågor, t.ex. angående påföljdsval och bevisvärdering. Vidare tillgodoser nämndemännen medborgarnas

intresse av insyn i domstolarnas verksamhet (prop. 1982/83:126 s. 18). Mot denna bakgrund anser vi att en expert över huvud taget inte bör ersätta en nämndeman.

Vi menar således att en expert inte bör ersätta någon av de ledamöter som krävs för att rätten skall vara domför utan ingå i rätten som särskild ledamot. Rätten bör med andra ord vara domför även utan experten.

I fråga om antalet nämndemän i tingsrätt gäller, som nyss nämnts, en särskild regel för sådana eko-mål där en expert medverkar. Enligt vår mening motiverar det syfte som ligger bakom regeln att den bör gälla också i andra typer av brottmål.

I brottmål i hovrätt medverkar endast två nämndemän. Av vad som nyss sagts följer att en expert som deltar i ett sådant mål inte bör ersätta någon av nämndemännen utan ingå i hovrätten vid sidan av de övriga ledamöterna. Någon anledning att på grund av expertens medverkan utöka antalet nämndemän föreligger enligt vår mening inte.

4.7 Expertmedverkan i del av mål

Resonemanget i föregående avsnitt bygger på tanken att en expert deltar i hela avgörandet av det eller de mål som rättegången avser. Slutsatserna av resonemanget kan bli annorlunda om expertens medverkan kan begränsas till viss del av målet. Utrymmet för en sådan begränsning är dock enligt vår mening litet. En förutsättning för expertens medverkan skall ju, som tidigare sagts, vara att rätten behöver ha tillgång till expertens kunskaper i en väsentlig del av målet.

I ett mål som rör komplicerade sakförhållanden kan rätten givetvis ha behov av särskild fackkunskap redan på förberedelsestadiet, främst i tvistemål. I viss mån kan rätten skaffa sig sådan kunskap genom att förordna en sakkunnig och

se till att denne avger sitt yttrande i god tid före huvudförhandlingen. I den mån detta är tillräckligt för att tillgodose behovet av fackkunskap bör man välja en sådan lösning. Man kan dock inte uppnå samma fördelar genom att på ett tidigt stadium förordna en sakkunnig som genom att låta en expert delta i förberedelsesammanträden och annan förberedande handläggning. Experten kan på ett mycket mer aktivt sätt hjälpa till att reda ut vad som är ostridigt i målet, rensa målet från oväsentligheter och bidra till att den materiella processledningen blir effektiv.

Om den domare som handlägger målet anser att han redan under förberedelsen har behov av en expert, bör han därför kunna förordna en sådan. Enligt vår mening finns det ingenting som hindrar att experten sedan kan entledigas före huvudförhandlingen om t.ex. alla sakförhållanden under förberedelsen blivit ostridiga mellan parterna och endast en rättslig bedömning kvarstår. Liksom när det gäller förordnande av en expert bör parterna beredas tillfälle att yttra sig när fråga uppkommer om entledigande av en expert.

Sedan huvudförhandlingen påbörjats bör däremot normalt sett en expert inte entledigas (vi bortser här från eventuella möjligheter att låta experten delta endast i en avgränsad del av avgörandet. Dessa frågor skall diskuteras i det följande). Den allmänna principen måste vara att de domare som ingår i rätten vid huvudförhandlingens början skall vara kvar under hela förhandlingen och även delta i domen om de inte får laga förfall. Det finns i detta sammanhang anledning att erinra om att enligt gällande rätt domen skall grundas på vad som förekommit vid huvudförhandlingen och att endast domare som varit med under hela förhandlingen får delta i domen (17 kap. 2 § första stycket och 30 kap. 2 § första stycket RB).

Det finns dock situationer där en expert bör entledigas även efter det att huvudförhandlingen har inletts, nämligen om behovet av särskild fackkunskap inom rätten därefter faller

bort. Så kan exempelvis vara fallet om i en brottmålsrättegång åklagaren lägger ned åtalet beträffande just den åtalspunkt, som har föranlett rätten att anlita experthjälp. I en tvistemålsrättegång kan motsvarande situation uppkomma om käranden återkallar viss del av sin talan. I fall av nu angivet slag skulle det vara överflödigt att låta experten delta i resten av huvudförhandlingen och i domen. Eftersom rätten är domför även utan experten kan denne entledigas utan att huvudförhandlingen behöver tas om.

En annan fråga är om en expert alltid måste delta i hela avgörandet av ett mål eller om det bör finnas möjlighet att låta honom döma över en på något sätt avgränsad del av målet.

I första hand bör därvid uppmärksammas att det redan enligt gällande rätt finns vissa möjligheter att dela upp en process. I en tvistemålsrättegång som omfattar flera käromål får sålunda särskild dom meddelas beträffande något av käromålen, under förutsättning att de kan särskiljas (17 kap. 4 §, jfr 42 kap. 20 § RB). En sådan dom brukar betecknas som deldom. Vidare kan genom s.k. mellandom avgöras en fråga som har betydelse för utgången i återstoden av målet. Mellandom kan meddelas både när flera käromål handläggs i en rättegång och när endast ett käromål föreligger. I det sistnämnda fallet kommer mellandomen att avse en av flera alternativa grunder eller invändningar (17 kap. 5 § RB).

Även i en brottmålsrättegång finns det i viss utsträckning möjlighet att meddela deldom, främst i fall då åtal mot flera personer handläggs i samma rättegång (30 kap. 4 §, jfr 45 kap. 3 och 14 §§ RB). Vidare kan rätten, i fall då ett skadeståndsanspråk som grundas på brott enligt reglerna i 22 kap. RB handläggs i samband med åtal för brottet, i vissa fall avskilja skadeståndsanspråket till särskild handläggning. I sådant fall kommer en i brottmålet anlitad expert att medverka endast vid prövning av åtalet.

I den mån förutsättningarna för deldom eller mellandom är uppfyllda finns det ingenting som hindrar att en expert deltar i en sådan dom men därefter inte längre ingår i rätten. I det pågående utredningsarbetet ingår för övrigt att överväga reformer som kan öka användningen av institutet mellandom.

Det bör emellertid också diskuteras om det är möjligt och lämpligt att låta en expert delta endast i en del av avgörandet, även då detta avser målet i dess helhet. Vi tänker härvid framför allt på brottmål. I sådana mål är den avgränsning som främst tilldrar sig intresse att experten deltar i avgörandet av skuldfrågan men inte i avgörandet av påföljdsfrågan.

Fördelarna med ett sådant system skulle vara dels att experten inte behöver döma över sådant som han egentligen saknar kunskaper om, dels att det kan bli lättare att rekrytera en expert om han inte behöver sitta med i rätten längre tid än vad som motiveras av att han skall bidra med sakkunskap och inte heller behöver döma över mera än de ämnen som han behärskar.

Systemet har emellertid också åtskilliga nackdelar. Redan avgränsningen av vilka frågor som har en klar anknytning till expertens fackområde och vilka som inte har det torde ofta vara svår att göra. Man riskerar att hamna i den situationen att det finns olika meningar härom dels inom rätten, dels mellan rätten och parterna, dels parterna emellan.

Som exempel på avgränsningsfrågor i brottmål kan nämnas att kunskaper inom det fackområde skuldfrågan rör många gånger måste ha stor betydelse även när det gäller att bestämma påföljden. Det är kanske endast experten som har kunskaper nog för att förstå hur allvarligt brottet är. Givetvis bör han då också ta del i avgörandet av påföljdsfrågan. I fall då den tilltalade skall dömas för flera brott skall enligt 1 kap. 6 § första stycket brottsbalken regelmässigt ådömas gemensam

påföljd för brotten. För att i sådana fall kunna delta i avgörandet av påföljdsfrågan måste experten vara med om avgörandet av skuldfrågan såvitt rör alla åtalspunkter, sålunda också sådana som inte ligger inom hans fackområde.

För de fall där man skulle kunna finna att det är helt klart att experten inte bör ta del i avgörandet i påföljdsdelen erbjuder omröstningsreglerna problem. Enligt de nuvarande reglerna om omröstning i 29 kap. RB röstar man inte särskilt över ansvars- och påföljdsfrågorna om det inte är fråga om ansvar för flera brott. Självfallet är det dock möjligt att ändra omröstningsreglerna.

Även i tvistemål är huvudregeln att omröstning skall anställas i ett sammanhang beträffande samtliga frågor som angår saken (16 kap. RB). Särskild omröstning skall sålunda, bortsett från de situationer där deldom eller mellandom kan komma i fråga, ske endast över fråga som hör till rättegången, över fordran som åberopats till kvittning samt i fråga om rättegångskostnad.

Teoretiskt sett skulle den största ekonomiska vinsten av att låta experten döma endast i en del av målet vara att han inte behöver vara närvarande vid rätten utom när de frågor som rör hans specialområde behandlas. I praktiken måste det dock många gånger vara svårt att i förväg med säkerhet kunna uttala sig om vilka frågor man kommer in på i ett visst skede av processen. Ofta skulle man antagligen komma att låta experten för säkerhets skull sitta med även när sådant som inte berör hans specialområde behandlas. Ordföranden måste ju ansvara för att experten inte dömer på grundval av något processmaterial, som presenterats i hans frånvaro.

Enligt vår mening är en möjlighet att låta experten döma endast över en viss del av målet - bortsett från mellandoms- och deldomssituationerna - förenad med flera nackdelar än fördelar. Med hänsyn härtill och då behovet av en sådan

möjlighet torde vara ringa, anser vi att man bör hålla fast vid att experten skall döma över alla i målet ingående frågor. I de situationer där det redan från början står klart att särskild fackkunskap behövs endast i en mycket begränsad del av målet, bör man i stället för att utse en expert välja att anlita en sakkunnig. Om det, sedan systemet med experter tillämpats viss tid, skulle visa sig att det finns ett behov av att kunna låta sådana ledamöter ta del i avgörandet endast i vissa delar, får frågan tas upp på nytt.

4.8 Kostnaderna för reformen

De kostnader som kan uppstå vid ett genomförande av reformen avser främst ersättning till experterna. Det ökade antalet nämndemän i vissa av de mål där experter skall delta medför också vissa kostnader. De mål som berörs av förslaget i denna del kommer dock med stor sannolikhet att bli få. Vidare utgör dagarvodet för två extra nämndemän, inklusive sådant tilläggsbelopp som kan betalas under vissa förutsättningar, högst 900 kr. Kostnaderna för det ökade antalet nämndemän kommmer således enligt vår bedömning att bli små.

En beräkning av kostnaderna för förslaget måste grundas på en uppskattning av dels det antal mål i vilka experter kommer att medverka, dels kostnaderna för denna medverkan i varje enskilt mål. En sådan uppskattning är givetvis förenad med en betydande osäkerhet, främst när det gäller antalet mål men i viss mån också kostnaden per mål.

När möjligheten att anlita experter i kvalificerade eko-mål infördes räknade man med att ekonomiska experter skulle komma att delta i högst ett par hundra mål per år, förmodligen färre (prop. 1984/85:178 s. 36-37). Som tidigare nämnts har emellertid sådana experter hittills anlitats endast i ett litet antal mål. Det finns inte heller något som tyder på att experter av detta slag under en överskådlig tidsperiod kommer att anlitas i den omfattning man antog från början.

Enligt vårt förslag är möjligheterna för tingsrätterna och hovrätterna att anlita experter formellt obegränsade. Det totala antalet mål och ärenden som omfattas av förslaget, dvs. sådana mål och ärenden som i dag kan tas upp av allmän domstol och där prövas av enbart lagfarna domare eller av lagfarna domare och nämndemän, saknar emellertid direkt betydelse för kostnadsberäkningen eftersom experter skall delta endast i vissa mål eller ärenden där sakförhållandena är särskilt komplicerade. Vi räknar inte med att experter kommer att medverka i mer än 50 - 100 mål eller ärenden per år vid tingsrätterna och hovrätterna.

Arvodet till de ekonomiska experterna i kvalificerade eko-mål har i regeringsbeslut den 27 juni 1985 fastställts till 300 kr för arbetstimme. Som arbetstid får givetvis anses inte bara sådan tid som experten tillbringar i domstolen utan även tid som används för inläsning av material och annat förberedelsearbete. Utöver arvode utgår i förekommande fall reseersättning och traktamente enligt de bestämmelser om reseförmåner som enligt kollektivavtal gäller för statstjänstemän i allmänhet. Vi förutsätter att motsvarande ersättning skall betalas till övriga experter. En förutsättning för att en expert skall ha rätt till timarvode bör dock enligt vår uppfattning vara att vederbörande får vidkännas löneavdrag eller annan inkomstförlust på grund av uppdraget.

Om man utgår från det angivna arvodesbeloppet och uppskattar det genomsnittliga antalet arbetstimmar för en expert till 25 per mål kommer man fram till ett arvodesbelopp på 7 500 kr per mål. Till detta belopp bör läggas reseersättning och traktamente med förslagsvis 1 000 kr. Med utgångspunkt från dessa belopp och det tidigare beräknade lägsta målantalet, 50 mål per år, blir årskostnaden för experterna 425 000 kr.

Med hänsyn till den rådande osäkerheten bör beloppet avrundas uppåt till 500 000 kr. I det beloppet får anses ingå kostnaderna för det ökade antalet nämndemän som kan behöva anlitas

i vissa av de berörda målen. Om beräkningen ändras så att man i stället utgår från det tidigare beräknade högsta målantalet, 100 mål per år, blir den totala årskostnaden för förslaget en miljon kr. I en del fall bör experter kunna hämtas från statliga myndigheter av olika slag. Sådana experter bör givetvis anses utföra expertuppdraget i tjänsten. Kostnaden vid ett genomförande av förslaget kan härigenom reduceras.

Mot de angivna kostnaderna skall ställas att förslaget enligt vår uppfattning medför vissa besparingar för domstolsväsendet. Vi räknar sålunda med att handläggningstiden i de mål där en expert medverkar kommer att förkortas, särskilt i sådana mål där experten kan delta i förberedelsearbetet. Detta medför att de lagfarna domarna får mer tid för sina övriga uppgifter. Vidare måste experternas medverkan öka förutsättningarna för materiellt riktiga domar, vilket i sin tur kan förväntas leda till färre överklaganden eller, om överklagande ändå sker, bättre underlag för prövningen i högre instans. Vi anser oss visserligen inte kunna närmare uppskatta dessa besparingar i pengar men anser att de mer än väl uppväger kostnaden för de av oss föreslagna experterna.

Vi vill också påminna om att vi i det följande låter förslaget bilda utgångspunkt för en diskussion av möjligheterna att överföra prövningen av bl.a. fastighetsmål samt hyres- och arrendetvister till de allmänna domstolarna. Om man på detta sätt kan bygga vidare på förslaget bör man, förutom de fördelar som ligger i att rättskipningen i ökad utsträckning kommer att äga rum vid de allmänna domstolarna, uppnå betydande ekonomiska vinster.

5 SÄRSKILDA DOMSTOLAR I FASTIGHETSMÅL?

5.1 Bakgrund

5.1.1 Fastighetsdomstolarnas inrättande m.m.

Grunden till fastighetsdomstolarna lades år 1969. De första stora målgrupper som hänfördes till dem var fastighetsbildningsmål, expropriationsmål och miljöskyddsmål. Statsmakternas beslut motiverades främst av omsorgen om rättskipningens kvalitet och snabbhet i dessa typer av mål. Fastighetsbildningskommittén hade i sitt betänkande (SOU 1963:68) Fastighetsbildning pekat på att fastighetsbildningsmålen tog längre tid i anspråk för de dåvarande ägodelningsrätterna än vad som rimligen kunde godtas för framtiden. Detta berodde enligt kommittén på att rättens ordförande hade sin huvudsakliga verksamhet förlagd till den allmänna underrätten och på att flertalet ägodelningsdomare bara hade begränsad erfarenhet av ägodelningsmål och de särskilda problem som mötte vid handläggningen av dem. Den ringa målfrekvensen vid ägodelningsrätterna inverkade också på rättens möjlighet att med tillräcklig säkerhet avgöra de ofta svårbedömda problem som aktualiserades vid fastighetsbildning. Kommittén förordade mot den bakgrunden att man skulle för domstolsprövningen i fastighetsbildningsmål följa ett alternativ som innebar att hovrätten i särskild sammansättning skulle som första domstolsinstans överpröva fastighetsbildningsmyndighetens avgörande.

Kommitténs förslag i domstolsfrågan godtogs inte i det fortsatta lagstiftningsarbetet. I prop. 1969:44 angående de allmänna underrätternas organisation m.m., där förslag till en ny lag om fastighetsdomstol lades fram, förordade chefen för justitiedepartementet i stället att systemet med tre domstolsinstanser skulle behållas men att den första instansen skulle omorganiseras. Som ett riktmärke för omorganisationen

skulle gälla att den första domstolen borde få en kvalificerad sammansättning - utöver lagfarna ledamöter en teknisk ledamot och två nämndemän -och att dess ledamöter, särskilt yrkesdomarna, borde få tillfälle att mera kontinuerligt ägna sig åt verksamheten i domstolen. Det var därför ofrånkomligt att sammanföra fastighetsbildningsmålen till en domstol i varje län. Även expropriationsmålen borde föras till dessa domstolar. Detta ansågs lämpligt från både principiell och praktisk synpunkt, eftersom värderingsfrågorna i framtiden beräknades få en mera framskjuten plats i fastighetsmålen än dittills. Departementschefen anförde vidare att det låg nära till hands att låta samma domstol pröva också andra ersättningsfrågor än enligt fastighetsbildnings- och expropriationslagstiftningen. Han avsåg därvid närmast mål om enskilt anspråk enligt den då föreslagna miljöskyddslagen.

De närmare överväganden som låg bakom förslaget i 1969 års proposition skall inte återges här. Följande allmänna uttalanden av departementschefen har emellertid särskilt intresse i förevarande sammanhang (prop. 1969:44 s. 174-175):

> Ett utmärkande drag för underrättsorganisationen är att de allmänna underrätternas kompetens är mycket vidsträckt. I direktiven för domstolskommittén uttalades att underrätternas vidsträckta kompetensområde i princip borde behållas. Det sades också att det syntes vara av vikt att man inte gjorde principiella skillnader mellan underrätternas inbördes kompetens. Jag anser att man i dagens läge inte har någon anledning att frångå den hittills gällande principen om en mycket vidsträckt kompetens för de allmänna underrätterna. Emellertid föreligger det ett visst behov av att koncentrera vissa slag av mål av mera speciell karaktär till ett mindre antal domstolar. Redan nu har vi i fråga om ägodelningsmål, expropriationsmål och vattenmål den ordningen, att de tas upp av specialdomstolar. Vissa andra mål såsom sjömål,

tryckfrihetsmål och patentmål, går till särskilt utsedda allmänna underrätter. Enligt det föreliggande förslaget till ny hyreslagstiftning gäller vidare att hyrestvister i princip skall tas upp av endast en underrätt inom varje län.

Mål av nu angivna typer har ofta speciella drag, och de kräver i någon mån en specialisering hos dem som skall bedöma dem, i synnerhet som det inom landet som helhet förekommer endast ett mera begränsat antal mål av varje sådan typ. Det är därför av värde om målen kan koncentreras till jämförelsevis få domstolar vars domare därmed får att handlägga ett ej alltför ringa antal mål och på det sättet blir förtrogna med vederbörande ämnesområde. Det är enligt min mening önskvärt att fortsätta på den utveckling som redan har inletts beträffande vissa av de nämnda måltyperna, nämligen att man koncentrerar handläggningen av målen till vissa av de allmänna underrätterna. Ett riktmärke bör emellertid vara att vår restriktiva inställning när det gäller att skapa specialdomstolar i egentlig mening behålls och att man eftersträvar att de domare som sysslar med de nämnda specifika slagen av mål också har kontakt med allmänna tvistemål och brottmål. Därför anser jag att principen bör vara att man uppdrar handläggningen av berörda mål till endast vissa av de allmänna underrätterna. För sådana underrätter bör föreskrivas att de skall ha särskild sammansättning vid handläggning av just dessa mål, men i övrigt bör de arbeta som underrätterna i allmänhet.

En synpunkt av betydelse i detta sammanhang är att det är ett allmänt intresse att domarkårens mångsidighet bevaras. Under de fortsatta arbetet för underrättsorganisationens genomförande anser jag att det bör uppmärksammas i vad mån det är möjligt att åstadkomma en viss cirkulation bland underrättsdomarna på så sätt att både ordinarie och andra domare som finns vid andra underrätter än

dem, som handlägger de särskilda typerna av mål, kan beredas tillfälle att då och då medverka i handläggningen av sådana mål. Det är från rekryterings- och utbildningssynpunkter viktigt att så många domare som möjligt får kontakt med de berörda måltyperna och de rättsområden som de hör till.

Förslaget till en ny lag om fastighetsdomstol godtogs i allt väsentligt av riksdagen (1LU 1969:38, rskr 1969:283). I sitt utlåtande underströk första lagutskottet vikten av lekmannainslag i fastighetsdomstolarna. Utskottet anförde också att man i det fortsatta lagstiftningsarbetet borde överväga att till fastighetsdomstolarna överföra flera grupper av mål än fastighetsbildnings-, expropriations- och miljöskyddsmål. Som exempel nämndes mål om äganderätt och nyttjanderätt till fast egendom, bl.a. mål angående arrende och hyra. Den domstolsmässiga prövningen av hyresmål hade i samband med införandet av de nuvarande hyresnämnderna förlagts till i princip en domstol i varje län, företrädesvis domstolen i residensstaden, främst för att uppnå större enhetlighet i rättstillämpningen vid överprövningen av hyresnämndernas beslut. Mål angående arrende handlades däremot vid samtliga underrätter.

I prop. 1970:20 med förslag till JB tog departementschefen upp frågan om fastighetsdomstolarnas kompetensområde. Han förklarade sig därvid dela den under riksdagsbehandlingen av prop. 1969:44 framförda uppfattningen att nämndemännens allmänkunskaper kunde utgöra en värdefull tillgång vid den domstolsmässiga prövningen av arrende- och hyresmål. Det var därför enligt hans mening angeläget att dessa mål prövades i en sammansättning med starkt lekmannainslag. Det syftet kunde tillgodoses genom att prövningen av arrende - och hyrestvister förlades till fastighetsdomstol. Teknisk expertis var enligt departementschefens mening av värde i arrendemål men som regel inte behövlig i hyresmål. I sådana mål borde därför den tekniske ledamoten i fastighetsdomstolen utgå och ersättas av en tredje nämndeman (prop. 1970:20 Del B 2 s. 885-886).

Förslaget om en utvidgning av fastighetsdomstolarnas kompetens antogs av riksdagen (3LU 1970:80, rskr 1970:443).

Genom lagändring år 1971 fördes också vissa bostadsrättstvister till fastighetsdomstolarna (prop. 1971:12, LU 1971:9, rskr 1971:125). Samma år beslöts att till fastighetsdomstolarna överföra återstoden av ägodelningsrätternas samt expropriationsdomstolarnas uppgifter samt vissa målgrupper från de allmänna underrätterna. Vidare fick reglerna om fastighetsdomstolarnas sammansättning i hyres-och arrendemål sin slutliga utformning (prop. 1971:106, JuU 1971:13, rskr 1971:204).

I statistiskt hänseende kan erinras om följande. År 1966 handlade ägodelningsrätterna slutligt 637 mål (se prop. 1969:44 s. 76). Samma år handlade expropriationsdomstolarna slutligt 329 mål (a. prop. s. 100). Antalet till fastighetsdomstolarna år 1986 inkomna mål utgjorde 8 271. Mer än hälften av dessa togs upp av fastighetsdomstolarna i Stockholm, Göteborg och Malmö. Av det totala antalet mål avsåg 329 mål om handräckning som återupptagits efter återvinning, 658 talan mot beslut av fastighetsbildningsmyndighet, 154 mål och ärenden angående expropriation, inlösen eller ersättning enligt byggnadslagen eller tomträtt, 5 256 hyrestvist, 137 arrendetvist, 22 mål och ärenden enligt miljöskyddslagen och 1 715 annat fastighetsmål. I den sistnämnda målgruppen ingår å ena sidan måltyper som torde förekomma relativt ofta vid fastighetsdomstolarna, exempelvis mål enligt bostadsrättslagen (1971:479), och å andra sidan måltyper som torde förekomma mera sällan, t.ex. mål enligt lagen (1902:71, s.1) innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar, lagen (1933:269) om ägofred, lagen (1945:119) om stängselskyldighet för järnväg m.m. samt rennäringslagen (1971:437).

5.1.2 Vissa processuella frågor

Som framhålls i våra direktiv har gränsdragningen mellan mål

som skall tas upp av fastighetsdomstol och mål som skall tas upp av allmän underrätt vållat vissa problem. Dessa beror till en del på att det av den materiella lagstiftningen inte alltid med önskvärd tydlighet framgår vilka tvister som skall prövas av fastighetsdomstol. I övrigt har problemen att göra med reglerna om domstolarnas olika behörighet och fastighetsdomstolarnas ställning som särskilda domstolar.

I fråga om de allmänna domstolarna gäller, som tidigare nämnts, att de är behöriga att handlägga alla typer av mål eller ärenden som inte uttryckligen undantagits från deras kompetens. Fastighetsdomstolarna skall enligt 1 § andra stycket FDL ta upp mål eller ärende enligt vad som föreskrivs i särskild lag eller annan författning.

Föreskrifterna i olika författningar om att mål eller ärende enligt respektive författning skall tas upp av fastighetsdomstol är i regel utformade på sådant sätt att gränserna för fastighetsdomstolens behörighet är fullt klara. På några områden har det dock visat sig svårt att avgöra om en uppkommen tvist skall handläggas som allmänt tvistemål eller enligt den ordning som gäller för fastighetsmål. Detta gäller särskilt i fråga om tvister som rör hyra eller arrende.

Föreskrifter om att vissa hyres- eller arrendetvister skall tas upp av fastighetsdomstol finns i 8 kap. 32 § och 12 kap. 71 § JB. Någon entydig definition av begreppen hyres- eller arrendetvist finns emellertid inte. Detta har lett till att tvister med anknytning till ett hyres- eller arrendeförhållande ibland har bedömts som fastighetsmål och ibland som allmänna tvistemål. På hyresrättens område har sålunda en talan, som grundats på ett påstått avtal om förvaring, inte ansetts vara en hyrestvist trots invändning om att målet rörde hyresförhållande (NJA 1973 s. 527), medan en hyresvärds på allmänna skadeståndsprinciper grundade talan mot hyresgäst om ersättning för bl.a. skadegörelse på inredningen och för förkomna inventarier har ansetts vara en hyrestvist (NJA 1983

s. 173). På arrenderättens område har en tvist om bättre rätt till arrende inte ansetts vara en arrendetvist (NJA 1973 s. 337), medan en negativ fastställelsetalan om att arrendeavtal inte förelåg har ansetts vara en arrendetvist (NJA 1983 s. 724).

I fall då fråga uppkommer om en som allmänt tvistemål upptagen tvist rätteligen bort tas upp av fastighetsdomstol aktualiseras tillämpning av behörighetsreglerna i 10 kap. 17-19 §§ RB. Av 17 § första stycket framgår att rätten inte på grund av de i kapitlet givna forumreglerna är behörig att ta upp vissa tvister, för vilka särskilda forumregler gäller, bl.a. tvist som skall tas upp av särskild domstol (punkt 1) och tvist som enligt lag får tas upp endast av vissa särskilda tingsrätter, om tvisten väcks vid annan domstol (punkt 3). Till skillnad mot den huvudregel som gäller för tvistemål i allmänhet, nämligen att rätten skall ingå i prövning av sin behörighet endast om denna fråga tas upp av svaranden, framgår av 18 § att rätten i de fall som anges i 17 § självmant skall pröva sin behörighet. Frågan om lägre rätt varit behörig att ta upp en tvist får enligt 19 § i allmänhet inte tas upp av högre rätt utan yrkande av part. Om tvisten emellertid är sådan att den skall tas upp av särskild domstol skall prövning av den lägre rättens behörighet ske utan yrkande.

Fråga huruvida en som allmänt tvistemål upptagen tvist rätteligen skall handläggas i den ordning som gäller för fastighetsmål kan givetvis uppkomma både vid en tingsrätt som inte är fastighetsdomstol och vid en tingsrätt som också är fastighetsdomstol. I dag behandlas emellertid denna fråga på olika sätt vid respektive tingsrätt. I det förstnämnda fallet blir frågan en fråga om rättegångshinder. Befinnes målet vara ett fastighetsmål skall talan avvisas. Beslutet härom kan alltid överklagas. Om rätten i stället ogillar en behörighetsinvändning blir 49 kap. 3 § tillämplig, innebärande att särskild talan mot beslutet kan tillåtas. I det fall att talan väckts vid en tingsrätt som också är fastighetsdomstol

skall däremot enligt rättsfallet NJA 1978 s. 104 (jfr NJA 1981 C 124 och NJA 1986 s. 28) talan inte avvisas utan i stället fortsättningsvis handläggas av tingsrätten i den ordning som gäller för fastighetsmål. Behörighetsfrågan betraktas i detta fall inte som en fråga om rättegångshinder. Svaranden har då inte rätt till särskilt beslut i frågan, i vart fall inte ett beslut mot vilket särskild talan kan föras. Detta får i sin tur konsekvenser i rättegångskostnadshänseende.

För behandling av behörighetsfrågan i högre rätt är det, som framgår av 10 kap. 19 § RB, av avgörande betydelse om fastighetsdomstol är att anse som särskild domstol eller inte. Det var länge ovisst hur denna fråga skulle bedömas (se bl.a. NJA 1978 s. 104. och s. 113). I pleniavgörandet NJA 1979 s. 107 har högsta domstolen emellertid slagit fast att fastighetsdomstol, då fråga är om tillämpning av 10 kap. 17 § första stycket 1 och 19 § RB, bör anses som särskild domstol.

Detta medför, i det fall att en tingsrätt som inte är fastighetsdomstol tar upp och avgör ett fastighetsmål, att vid fullföljd högre rätt självmant skall undanröja lägre rätts dom och avvisa kärandens talan, oavsett vad parterna anser därom. Käranden får då väcka en ny talan vid den fastighetsdomstol som är behörig. Om part yrkar det kan dock den högre rätten i stället hänvisa målet till den nämnda fastighetsdomstolen (10 kap. 20 § RB). Denna skall då utan ny stämning ta upp målet till behandling. I det fall att målet visserligen avgjorts vid en tingsrätt som är fastighetsdomstol men av tingsrätten i dess egenskap av allmän domstol torde högre rätt i stället för att avvisa talan återförvisa målet till tingsrätten i dess egenskap av fastighetsdomstol.

Enligt en rad avgöranden av högsta domstolen skall domstolarna vid prövning av sin behörighet utgå från de omständigheter som käranden åberopar som grund för sin talan (se bl.a. NJA 1973 s. 1 och 527 samt NJA 1983 s. 173). När två eller flera

grunder åberopas till stöd för ett och samma yrkande kan det inträffa att någon av grunderna faller under fastighetsdomstols kompetensområde men andra skall prövas av allmän domstol. I sådana fall kan käranden tvingas att processa om samma sak vid två olika domstolar.

Kompetensfördelningen mellan fastighetsdomstol och allmän domstol begränsar också möjligheterna att förena skilda mål mellan samma eller olika parter och att framställa motkrav genom genstämning eller kvittningsyrkande.

Gemensam handläggning av mål kan ofta vara motiverad. I många fall kan man sålunda uppnå att processmaterial som har betydelse för prövning av olika frågor bara behöver läggas fram en gång. Det är också av stort värde om frågor som har samband med varandra blir prövade i ett sammanhang. I RB ges regler om förening av tvistemål i 14 kap. och av brottmål i 45 kap. Att talan om enskilt anspråk i anledning av brott i vissa fall kan behandlas i samband med brottmålet framgår av 22 kap.

Enligt 14 kap. 7 § RB gäller som förutsättningar för att tvistemål skall få förenas att målen väckts vid samma domstol och denna är behörig samt att samma rättegångsform är tillämplig för målen.

I 10 kap. 14 § RB ges särskilda behörighetsregler för att underlätta förening av mål. Dessa regler innebär att något hinder mot förening av mål med hänsyn till domstolens behörighet i allmänhet inte föreligger. Som framgår av det föregående är domstolen dock inte på grund av dessa regler behörig att ta upp tvister som anges i 17 § första stycket samma kapitel. Det är sålunda inte möjligt att förena ett allmänt tvistemål med ett mål som hör till ett i lagrummmet angivet exklusivt forum.

Enligt 14 kap. 3 § RB får svaranden i ett mål till gemensam

handläggning väcka talan mot käranden angående samma sak eller sak, som har gemenskap med denna, eller rörande fordran som kan gå i avräkning mot kärandens. Om sådan talan väcks före huvudförhandlingen skall målen handläggas gemensamt. Käromål av detta slag som förenats med huvudkäromålet benämns genkäromål. Ett genkäromål skall enligt 10 kap. 14 § andra stycket RB tas upp av den rätt som tagit upp huvudkäromålet. På grund av stadgandet i 17 § första stycket sistnämnda kapitel kan emellertid en talan som skall prövas av fastighetsdomstol inte som genkäromål väckas vid allmän domstol.

Ett annat sätt för svaranden att uppnå avräkning av en genfordran är att framställa ett kvittningsyrkande. Detta kan ske formlöst i rättegången. Av kvittningsyrkandets natur följer att det i regel kan tas upp av den domstol som handlägger tvisten om huvudfordran. Enligt 10 kap. 17 § tredje stycket RB får emellertid ett yrkande om kvittning för fordran inte tas upp av domstol, som enligt första stycket i paragrafen inte är behörig att ta upp tvist om samma fordran. Om genfordran är av sådan beskaffenhet att tvist därom skall tas upp av fastighetsdomstol kan den således inte kvittningsvis göras gällande vid allmän domstol.

Vad som sagts nu har uteslutande tagit sikte på det fallet att talan väckts respektive kvittningsyrkande framställts vid allmän domstol. Enligt 2 § FDL gäller emellertid om domstol i fastighetsmål och rättegången i sådant mål i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om allmän domstol, i den mån inte annat följer av FDL eller annan författning. Till följd härav torde vid fastighetsdomstol frågor om rättens behörighet att ta upp mål eller yrkande behandlas på samma sätt som vid allmän domstol.

Även när det gäller behovet att förena mål eller att framställa motkrav finns det stora skillnader mellan olika grupper av fastighetsmål. I fastighetsbildningsmål, där fastighetsdomstolen är överinstans till fastighetsbildningsmyndig-

heten, kan sålunda några frågor som rör annat än det överklagade beslutet inte tas upp. I expropriationsmål, där talan grundas på ett expropriationstillstånd, torde det vanligtvis inte finnas behov av att ta upp annat än frågor som direkt rör expropriationen. Som senare skall beröras har fastighetsdomstol i expropriationsmål viss möjlighet att ta upp också frågor som har samband med expropriationen men normalt skall prövas av allmän domstol. Denna möjlighet har emellertid kommit till användning i mycket få fall. I andra målgrupper är förhållandena annorlunda. Särskilt i mål om obetald förfallen hyra torde det sålunda vara vanligt med motfordringar av skilda slag.

Utöver de nu berörda problemen vill vi erinra om också ett par andra processuella konsekvenser av den nuvarande ordningen. Enligt 3 § småmålslagen skall sålunda den lagen inte tillämpas i fråga om bl.a. mål som av tingsrätt handläggs i särskild sammansättning. Som tidigare nämnts är fastighetsdomstol visserligen att anse som särskild domstol och inte som tingsrätt i särskild sammansättning. En tillämpning av småmålslagen brukar ändå anses utesluten i fastighetsmål. Enligt det förslag om ändring i FDL som nu föreligger skall dock hyres- och bostadsrättsmål som rör värden om högst ett halvt basbelopp följa de särregler i RB som föreslås gälla för dispositiva tvistemål om mindre värden (jfr under avsnitt 2.1.2).

Vidare bör påpekas att mål om lagsökning eller betalningsföreläggande som gäller arrende-, hyres- och bostadsrättstvister skall tas upp av tingsrätten i den ort där fastigheten finns. Hänskjuts målet till rättegång skall tingsrätten emellertid överlämna det till behörig fastighetsdomstol. Detsamma gäller om målet på grund av ansökan om återvinning skall tas upp till fortsatt handläggning [31 och 32 §§ lagsökningslagen (1946:808)].

5.2 Överväganden

5.2.1 Alternativa lösningar av de processuella problemen

Konstruktionen med särskilda domstolar för handläggning av fastighetsmål åskådliggör vad vi anfört i avsnitt 4.1, nämligen att en specialisering av dömande verksamhet är förenad med nackdelar även när specialiseringen sker inom tingsrättsorganisationen. Nackdelarna ligger på flera plan.

Den mest iögonfallande nackdelen är de gränsdragningsproblem, för vilka vi redogjort i det föregående. I uppkommande fall kan de där berörda förhållandena vålla stora olägenheter för parterna. Även i domstolarna tvingas man lägga ner åtskillig tid på att avgöra om domstolen är behörig att handlägga vissa mål eller delar av dessa, något som innebär ett slöseri med rättsväsendets resurser.

Nackdelar av nämnda slag är i och för sig konsekvenser som kan förutses när man inrättar specialorgan för handläggning av vissa typer av tvistemål. I detta fall har dock fastighetsdomstolarnas karaktär av särskilda domstolar i RB:s mening till en början varit omtvistad. Vidare torde de processuella problemen ha fått allt större betydelse i takt med den ökade tillströmningen av fastighetsmål.

De processuella problemen beror ytterst på att lagstiftaren har ansett det nödvändigt att i RB dra en skarp gräns mellan handläggning av mål eller ärenden vid de allmänna domstolarna å ena sidan och vid särskilda domstolar eller andra organ å andra sidan. Det ingår inte i vårt uppdrag att överväga några generella förändringar i det hänseendet. Vad vi har att undersöka är endast hur man skall komma till rätta med de olägenheter som vållas av den nuvarande kompetensfördelningen mellan fastighetsdomstolarna och de allmänna underrätterna. Som vi angivit redan i inledningen till detta betänkande

kommer vi dock att ta upp också några andra sådana frågor, främst den nuvarande kompetensfördelningen i hyres- och arrendemål mellan de allmänna underrätterna, fastighetsdomstolarna och hyres- och arrendenämnderna.

Mot den nu angivna bakgrunden skall vi först diskutera olika möjligheter att lösa de processuella problem som är förenade med den nuvarande ordningen för handläggning av fastighetsmål. I det följande avsnittet kommer vi att granska konstruktionen med särskilda fastighetsdomstolar från andra utgångspunkter. Systemet för prövning av hyres- och arrendemål kommer vi att behandla först i kapitel 6.

Det minst ingripande sättet att åtminstone i någon mån komma till rätta med de processuella problemen skulle vara att öppna en generell möjlighet för fastighetsdomstol att pröva även yrkanden (och invändningar) som normalt skall prövas av allmän underrätt. Sådan möjlighet har fastighetsdomstol i viss utsträckning redan i dag. I 5 kap. 3 § expropriationslagen (1972:719) stadgas sålunda att yrkande från den exproprierande eller sakägare som har samband med expropriationen men rör rättsförhållande som inte skall prövas enligt expropriationslagen får prövas i expropriationsmålet, om det är lämpligt. En mer vittgående utvidgning av fastighetsdomstols behörighet gäller numera i miljöskademål. Enligt 12 § andra stycket miljöskadelagen (1986:225) får fastighetsdomstol nämligen gemensamt med ett miljöskademål handlägga även andra mål mellan samma eller olika parter, om det med hänsyn till utredningen och övriga omständigheter är lämpligt. Forumregler av det slag som nu angetts gäller också för vattendomstolarna och arbetsdomstolen.

Med den nu berörda metoden löser man dock inte de problem som uppstår till följd av att ett fastighetsmål av misstag handlagts av tingsrätt såsom allmän domstol. Vidare skulle man vid en sådan tingsrätt alltjämt sakna möjlighet att i ett allmänt tvistemål pröva yrkanden (och invändningar) som hör hemma hos fastighetsdomstol.

Det förstnämnda problemet skulle man i viss mån kunna komma till rätta med genom att göra reglerna om undanröjande av domar på grund av domvilla mer flexibla.

För att lösa också de senare problemen skulle man i RB få införa en bestämmelse om utvidgning av allmän underrätts behörighet på motsvarande sätt som nyss sagts beträffande fastighetsdomstol. Till grund för utformningen av reglerna i 10 kap. 17 - 19 §§ RB ligger emellertid att de i samma kapitel meddelade bestämmelserna om allmän domstols behörighet uppenbarligen inte bör gälla, om en tvist är sådan att den skall tas upp av särskild domstol (SOU 1938:44 s. 151). Å andra sidan kan det utan tvivel många gånger förekomma fall då en viss fråga, som formellt hör hemma hos fastighetsdomstol, sakligt sett inte behöver prövas av en domstol med den särskilda kompetens och sammansättning som fastighetsdomstol har.

Genom den nu diskuterade lösningen kommer man sålunda endast delvis till rätta med gränsdragningsproblemen och kan dessutom skapa andra.

Det kan i detta sammanhang erinras om att forumregler av det nu diskuterade slaget kan få vissa följder i rättskraftshänseende. Enligt 17 kap. 11 § RB äger en lagakraftvunnen dom rättskraft, såvitt därigenom avgjorts den sak varom talan väckts. I paragrafen föreskrivs vidare att domen äger rättskraft också i vad den innefattat prövning av en fordran som åberopats till kvittning. Dessa rättskraftsregler är tillämpliga också i fastighetsmål. De vållar inga problem för det fallet att käranden eller svaranden i målet framställt alla de yrkanden och invändningar de kunnat göra samt angett alla möjliga grunder härför. Vad som kan vålla problem är hur man skall ställa sig till det fallet att t.ex. käranden åberopar endast en av flera grunder han kunnat åberopa till stöd för sitt yrkande. I betänkandet (SOU 1983:7) Ersättning för miljöskador har miljöskadeutredningen hävdat att i ett sådant

fall rättskraften sannolikt får anses träffa alla de grunder som käranden kunde ha åberopat i målet. Detta skulle medföra att käranden, om han förlorar målet, är avstängd från möjligheten att i annan domstol väcka talan om samma sak under åberopande av den grund som han underlåtit att åberopa i den första rättegången (s. 205 - 206 i betänkandet).

Vi har i vårt remissyttrande över miljöskadeutredningens betänkande pekat på det diskutabla i att generellt anbefalla en så vidsträckt rättskraftsverkan i samband med konkurrerande forumregler som miljöskadeutredningen rekommenderat. Även om fastighetsdomstol tillåts att, efter mönster av 1 kap. 1 § andra stycket lagen om rättegången i arbetstvister, särskilja målen när det finns skäl därtill - och även om man till följd av forumregelns fakultativa utformning har möjlighet att vägra att ta upp en alternativ grund för skadeståndsskyldighet till prövning redan vid den särskilda domstolen - tvingar sålunda en rättskraftsregel av angiven innebörd käranden att åtminstone försöka få samtliga alternativa grunder upptagna till handläggning vid fastighetsdomstolen, om han nu väljer att börja där. Skulle han däremot vilja vara bibehållen vid möjligheten att processa om samma skada i två rättegångar kan han uppnå detta genom att börja med att väcka talan vid allmän domstol. Öppnar man möjlighet för sådan domstol att pröva även fråga som hör till fastighetsdomstol, uppkommer dock motsvarande rättskraftsproblem där.

Ett annat sätt att komma till rätta med de processuella problemen kan vara att, som anges i våra direktiv, avskaffa begreppet fastighetsdomstol och i stället införa regler enligt vilka vissa typer av mål skall handläggas av vissa tingsrätter i särskild sammansättning. Genom en sådan lösning kommer man till rätta med vissa av de olägenheter som förorsakas av gränsdragningen mellan fastighetsdomstolarna och de allmänna underrätterna. Fastighetsmålen skulle sålunda inte längre handläggas av särskild domstol utan av sådana särskilda tingsrätter som avses i 10 kap. 17 § första stycket

3 RB. Detta medför enligt 10 kap. 19 § RB att fråga om rättens behörighet inte får tas upp av högre rätt med mindre frågan dit fullföljs eller där väcks av part som är berättigad därtill. Vidare utgör 54 kap. 7 § RB hinder mot fullföljd av talan till HD mot beslut, varigenom hovrätt funnit tingsrätt behörig att ta upp visst mål.

I det fallet att talan väckts vid en tingsrätt som inte utsetts att handlägga fastighetsmål torde den bristande behörigheten inte heller kunna beaktas självmant av högre rätt på en omväg via reglerna om rättens domförhet. Som påpekas av justitierådet Welamson i en skiljaktig mening i rättsfallet NJA 1978 s. 104 kan det nämligen inte rimligen komma i fråga att högre rätt, som har att utgå från att den lägre rätten varit behörig, skulle kunna finna att den lägre rätten inte varit domför därför att den inte haft en sammansättning som den lagligen inte kan ha. Om högre rätt finner att lägre rätt inte har varit sammansatt på behörigt sätt, skall målet återförvisas till lägre rätt för handläggning i behörig sammansättning (50 kap. 26 § första stycket och 29 § samt 55 kap. 15 § andra stycket jämfört med 59 kap. 1 § 2 RB). Man kan ju dock inte återförvisa ett mål till en tingsrätt, som inte är behörig att handlägga en viss typ av mål, med direktiv att denna tingsrätt skall handlägga målet i den för sådana mål stadgade sammansättningen.

Att endast vidta den förändringen att fastighetsmålen inte skall prövas av särskilda domstolar utan av vissa tingsrätter i särskild sammansättning, löser dock inte övriga problem.

Behörighetsfrågor kommer sålunda fortfarande att behandlas som frågor om rättegångshinder vid de tingsrätter som inte är behöriga att ta upp fastighetsmål och som frågor om rättens sammansättning vid de tingsrätter som är behöriga att ta upp fastighetsmål. I de sistnämnda fallen kommer paradoxalt nog måttet av officialprövning vid fullföljd att bli större än i de förra fallen. Om rätten haft felaktig sammansättning skall

ju detta, som nyss sagts, föranleda att högre rätt självmant undanröjer lägre rätts dom och återförvisar målet. Det är dock inte omöjligt att man kan komma till rätta med denna inkonsekvens genom att mjuka upp reglerna om återförvisning.

Inte heller kommer man utan vidare att kunna förena fastighetsmål och allmänna tvistemål. Som tidigare nämnts krävs nämligen enligt 14 kap. 7 § RB för att tvistemål skall få förenas bl.a. att samma rättegångsform är tillämplig för målen. Härigenom utesluts enligt processlagberedningen förening av mål, av vilka det ena följer den allmänna processens regler och det andra är t.ex. ett sjörättsmål eller ett patentmål. Man kan fråga sig vad detta uttalande av beredningen närmare bestämt innebär.

När det gäller sjörättsliga tvistemål - från de speciella dispaschmålen bortses här - och sjörättsliga brottmål kan det knappast finnas någon annan anledning till att en särskild rättegångsform skulle anses vara tillämplig än det faktum att de inte skall tas upp av samtliga allmänna underrätter. Det förhållandet att det i 337 och 338 §§ sjölagen ges vissa kompletterande forumregler för dessa måltyper kan sålunda inte tillmätas den betydelsen, att det redan av den anledningen skulle bli fråga om en särskild rättegångsform. Regeln i 14 kap. 7 § RB får därför såvitt förarbetena ger vid handen anses innebära att det föreligger hinder mot att förena allmänna tvistemål och specialmål, även om de sistnämnda målen inte skall prövas av särskild domstol utan av vissa allmänna underrätter.

Som framgår av avsnitt 2.1.2 gäller för handläggning av fastighetsmål vissa speciella rättegångsregler även bortsett från forumfrågan. Behovet av sådana regler kvarstår även om målen kommer att prövas av vissa allmänna underrätter.

För att kunna förena allmänna tvistemål och fastighetsmål får man således införa en bestämmelse av innebörd att varken de

för fastighetsmålen gällande särskilda forumreglerna eller rättegångsreglerna hindrar förening av sådana mål och allmänna tvistemål.

Vid förening av mål måste emellertid också föreskrifter om rättens sammansättning beaktas (jfr Gärde s. 650). Rätten måste således ha en sådan sammansättning att den uppfyller domförhetskraven för båda de förenade målen. Eftersom tingsrätt i allmänna tvistemål normalt är domför med tre lagfarna domare men fastighetsdomstol består av lagfarna ledamöter, nämndemän och ofta även fastighetsråd föreligger även i detta hänseende hinder mot att förena allmänna tvistemål och fastighetsmål. För att undanröja detta hinder får man införa bestämmelser om hur rätten skall vara sammansatt vid samtidig handläggning av mål av nämnda slag.

Vi finner det inte meningsfullt att i nu förevarande sammanhang gå i på frågan hur sådana bestämmelser bör utformas. Till detta bidrar att vi senare i detta kapitel kommer att anföra synpunkter på domstolarnas sammansättning i olika typer av fastighetsmål. Som tidigare nämnts ingår det vidare i våra återstående arbetsuppgifter att se över tingsrätternas sammansättning. Det finns emellertid skäl att anta att domstolarna även i fortsättningen kommer att ha en annan sammansättning i allmänna tvistemål än i fastighetsmål.

Om man inför sådana bestämmelser som nyss sagts kommer man vid de tingsrätter som är behöriga att ta upp fastighetsmål att kunna förena allmänna tvistemål och fastighetsmål samt att pröva kvittningsyrkanden, oavsett om dessa har fastighetsrättslig grund eller inte. Vid de tingsrätter som inte är behöriga att ta upp fastighetsmål kommer man däremot fortfarande inte att kunna ta upp genkäromål eller kvittningsyrkanden som har fastighetsrättslig grund. Det bör dock nämnas att vi i 1982 års delbetänkande har föreslagit en bestämmelse (14 kap. 7 a § RB) av innebörd att HD får förordna att mål som handläggs vid skilda domstolar av samma ordning

skall förenas i en rättegång vid någon av domstolarna (i förevarande fall självfallet den domstol som är behörig för båda måltyperna). Förslaget har tagits upp i det tidigare nämnda förslaget om ett reformerat tingsrättsförfarande.

Även med den nu diskuterade lösningen kvarstår således en inte oväsentlig del av de processuella problemen.

En tredje möjlighet att lösa problemen är att inte bara låta fastighetsmålen prövas av allmän underrätt utan också avstå från koncentrationen och låta samtliga tingsrätter ta upp fastighetsmålen enligt vanliga forumregler. Det naturliga är att låta den tingsrätt inom vars domkrets den berörda fastigheten finns vara behörig.

Genom att låta fastighetsmålen handläggas vid samtliga tingsrätter undgår man risken för att talan i ett sådant mål avvisas på grund av att tingsrätten inte är behörig att ta upp mål av detta slag. Med nuvarande domförhets- och domvilloregler kommer man däremot inte ifrån risken för återförvisning av mål från högre rätt om tingsrätten felbedömer målets karaktär. Om tingsrätten sålunda avgör ett fastighetsmål i den sammansättning som gäller för allmänna tvistemål skall högre rätt även utan yrkande undanröja domen på grund av bristande domförhet och återförvisa målet till tingsrätten. Detsamma gäller om tingsrätten avgör ett allmänt tvistemål i den sammansättning som gäller för fastighetsmål. Som tidigare nämnts kan man emellertid räkna med att lagstiftaren kommer att överväga en uppmjukning av reglerna om undanröjande av domar och återförvisning av mål i sådana situationer som nu beskrivits.

Om man avstår från att koncentrera fastighetsmålen undgår man den av justitierådet Welamson i rättsfallet NJA 1978 s. 104 påpekade inkonsekvensen, att en invändning av svaranden att ett mål skall handläggas vid en annan tingsrätt med särskild behörighet är en invändning om rättegångshinder, medan en

invändning om att målet skall handläggas med särskild sammansättning vid den tingsrätt där det redan är anhängigt inte är en invändning om rättegångshinder.

Även med den nu diskuterade lösningen måste man införa bestämmelser som uttryckligen tillåter förening av allmänna tvistemål och fastighetsmål samt regler om rättens sammansättning vid samtidig handläggning av mål som nu sagts.

Efter sådana åtgärder får man samma möjligheter att förena mål och att framställa kvittningsyrkande som man i dag har när allmän underrätt är behörig att ta upp båda käromålen eller käromålet och tvist angående den fordran som är föremål för ett kvittningsyrkande.

Det kommer inte heller längre att vara något problem att i samma mål åberopa alternativa grunder till stöd för samma yrkande eller alternativa invändningar mot ett käromål.

Av det föregående torde ha framgått att det finns större möjligheter att nå från processrättslig synpunkt konsekventa och ändamålsenliga resultat om man upphäver den nuvarande koncentrationen av fastighetsmålen, än vad man kan åstadkomma genom att öppna en möjlighet för fastighetsdomstolarna att pröva yrkanden som har samband med fastighetsmål men normalt inte får prövas av fastighetsdomstol, eller genom att endast upphäva fastighetsdomstolarnas ställning av särskilda domstolar.

En ordning som innebär att fastighetsmålen skall tas upp av samtliga tingsrätter enligt vanliga forumregler kan emellertid komma att leda till att man i vissa särskilt komplicerade mål får en mindre kompetent prövning än i dag. Vi har därför ansett oss böra undersöka om det kan finnas ytterligare lösningar. För sådana lösningar bör man ställa krav på att de skall ge lika stora - eller åtminstone nästan lika stora - processuella vinster som genom att helt avstå från koncentra-

tion och att de samtidigt skall ge möjlighet att låta de mål som kräver en verkligt kvalificerad handläggning komma i åtnjutande av en sådan.

En tänkbar lösning är då att med tillämpning av legalitetsprincipen skilja ut vissa kategorier av fastighetsmål och behålla koncentrationen för dessa men slopa den för övriga fastighetsmål. Som vi påpekat i annat sammanhang är det emellertid svårt att med denna metod styra mål på ett ändamålsenligt sätt. Det torde således inte vara möjligt att finna en kategori fastighetsmål där samtliga mål behöver handläggas av lagfarna domare, som har särskilda kunskaper i fråga om sådana mål. Det kan inte heller uteslutas att det i målkategorier som typiskt sett anses vara av enkel beskaffenhet kan finnas enstaka mål där det skulle vara av värde att de lagfarna domarna hade särskilda erfarenheter och kunskaper just på detta område. Det är likväl möjligt att man med en något sänkt ambitionsnivå kan komma en bra bit på vägen mot det uppsatta målet.

Vid en genomgång av de olika kategorierna av fastighetsmål anser vi oss sålunda kunna konstatera att det för prövningen av fastighetsbildningsmål och expropriationsmål - och även de talrika måltyper, i vilka bestämmelser i fastighetsbildningslagen eller expropriationslagen skall tillämpas, framför allt bestämmelser om tvångsinlösen - ofta är fördelaktigt att de lagfarna domarna har erfarenhet av att handlägga sådana mål och särskilda kunskaper på de berörda rättsområdena. I fråga om hyresmål och bostadsrättsmål anser vi oss också kunna konstatera att många av dessa mål inte kräver särskild erfarenhet eller specialkunskaper i fråga om lagstiftningen på de berörda områdena (jfr föreliggande förslag om endomarbehörighet m.m. i dessa mål, anmärkt under 2.1.2). I övriga kategorier av fastighetsmål - särskilt kategorin "annat fastighetsmål" (jfr under 5.1.1), vilken omfattar mål av många olika slag - torde behovet av specialkunnande hos de lagfarna domarna vara mera skiftande. Vi bortser därför tills vidare från dessa målkategorier.

Mot denna bakgrund skulle det vara tänkbart att låta hyresmål och bostadsrättsmål (och eventuellt även mål angående arrende eller tvångsförvaltning av bostadsfastighet) handläggas vid samtliga tingsrätter och övriga fastighetsmål vid vissa på sådana mål specialiserade tingsrätter.

För de mål som alltjämt skulle koncentereras skulle läget då bli detsamma som det skulle bli för alla fastighetsmål om man endast upphävde fastighetsdomstolarnas ställning av särskilda domstolar men bibehöll koncentrationen. Problemen med förening av mål och kvittning skulle exempelvis kvarstå. I de mål som fullföljs från fastighetsbildningsmyndighet har problemen dock ingen aktualitet (jfr under 5.1.2).

De processuella vinsterna med denna lösning skulle bli mindre än med den lösning som innebär att alla fastighetsmål skall handläggas vid samtliga tingsrätter. Detta vägs i någon mån upp av att man kan få en mera kompetent prövning av de mål som skall handläggas vid de specialiserade tingsrätterna. Antalet sådana mål blir emellertid med stor säkerhet mindre än 4 000 per år. Vidare är antalet mål vid flera av de nuvarande fastighetsdomstolarna redan i dag mycket begränsat. En ytterligare halvering av målunderlaget måste rimligen leda till en kraftig minskning av antalet på fastighetsmål specialiserade tingsrätter. I annat fall har man ju inte någon möjlighet att garantera en särskilt kompetent prövning av fastighetsmål vid dessa tingsrätter. Om man koncentrerar fastighetsmålen ytterligare medför det emellertid att de nuvarande olägenheterna av koncentrationen förstärks. Sammanfattningsvis anser vi inte att det nu diskuterade alternativet är en lämplig lösning av de problem som vållas av systemet med fastighetsdomstolar.

Ett annat alternativ som kan förtjäna att övervägas är att låta samtliga tingsrätter vara behöriga att handlägga fastighetsmål men också låta ett antal lagfarna domare vid vissa särskilt utsedda tingsrätter specialisera sig på mål av detta

slag och försöka styra de komplicerade fastighetsmålen till dessa tingsrätter genom konkurrerande forumregler. Käranden i ett fastighetsmål skulle således kunna välja mellan att väcka talan vid en tingsrätt som enligt vanliga forumregler är behörig och en tingsrätt som är särskilt utsedd att handlägga komplicerade fastighetsmål.

En liknande reglering finns sedan år 1985 för eko-mål. I dessa mål har det anförtrotts åt åklagaren att bedöma målets svårighetsgrad. Härigenom får man en viss garanti för att de mest komplicerade eko-målen tas upp av de tingsrätter som utsetts att handlägga dessa mål. Som vi kommer att beröra i kapitel 7 har dock de särskilda forumreglerna för kvalificerade eko-mål hittills tillämpats endast i ett fåtal fall. När det gäller fastighetsmål, där käranden i stor utsträckning är en privatperson, ger konkurrerande forumregler inga garantier alls för att de komplicerade målen stäms in till de särskilt utsedda tingsrätterna. En kärande utan erfarenhet av fastighetsmål har givetvis svårt att bedöma målets svårighetsgrad. Det kan inte heller uteslutas att en kärande ibland skulle låta valet av forum avgöras snarare av bekvämlighetsskäl än av hänsyn till domstolens kvalifikationer.

Mot denna bakgrund anser vi det inte vara ändamålsenligt att låta valet av forum i fastighetsmål styras enbart av kärandens bedömning av målets svårighetsgrad. Det skulle emellertid vara tänkbart att ge rätten möjlighet att självmant eller efter framställning från svaranden sätta sig över kärandens val av forum.

Tanken att ett käromål som väckts vid en behörig domstol mot kärandens vilja skulle överflyttas till en annan domstol är dock inte tilltalande. Det är också svårt att i lagtext ange några bestämda kriterier för en sådan överflyttning. I stället tvingas man att tillgripa ganska vagt utformade förutsättningar för att överflyttning skall få ske och att lämna ett stort utrymme för en skönsmässig bedömning från

domstolarnas sida. En följd härav blir att det uppstår en risk för att den domstol som beslutar om överflyttning av målet och den domstol som får ta emot målet kommer att vara av olika uppfattning i frågan om det varit motiverat att flytta över målet. Överflyttning av mål har också ansetts strida mot den sidoordnade ställning som olika tingsrätter intar i förhållande till varandra (SOU 1938:44 s. 154-155). Man kan inte heller helt bortse från risken för återförvisning om högre rätt gör den bedömningen att den första domstolen felaktigt överflyttat ett mål till en annan domstol. Denna svårighet torde dock kunna bemästras genom en ändring av återförvisningsreglerna.

En annan svårighet är att frågan om ett fastighetsmål är så komplicerat att det bör handläggas vid en av de särskilt utsedda tingsrätterna mera sällan torde kunna bedömas på grundval av uppgifterna i en stämningsansökan eller ens efter ett skriftligt svaromål. Det får därför förutsättas att frågan om överflyttning i många fall kommer upp först i samband med ett förberedelsesammanträde. En överflyttning av mål på detta stadium av handläggningen innebär enligt vår mening ett icke obetydligt dubbelarbete för domstolarnas del och i viss mån också för parterna.

Svårigheterna att med konkurrerande forumregler styra de mest komplicerade fastighetsmålen till de tingsrätter som är utsedda att handlägga dessa mål minskar också förutsättningarna för att de lagfarna domarna vid dessa tingsrätter skall få den särskilda kompetens som krävs för att systemet skall fungera. Det skulle således kunna inträffa att en av de särskilda tingsrätterna under lång tid inte fick handlägga några komplicerade mål därför att sådana kanske inte är så vanliga inom tingsrättens egen domkrets och att utanför denna ingen kärande valt att frångå de vanliga forumbestämmelserna. När denna tingsrätt väl fick ett komplicerat mål skulle de lagfarna domarna där knappast vara bättre rustade än lagfarna domare vid andra tingsrätter att handlägga målet.

I anslutning till det sistnämnda bör tilläggas att konkurrerande forumregler medför ökade svårigheter att förutse antalet fastighetsmål vid de enskilda domstolarna. Detta kan i sin tur få återverkningar på arbetsfördelningen inom domstolarna. Det skapar också problem när det gäller fördelningen av resurserna inom domstolsväsendet som helhet.

Vad nu sagts innebär enligt vår mening att inte heller konkurrerande forumregler är ett realistiskt alternativ när det gäller att skapa en mer flexibel ordning för handläggning av fastighetsmål.

Genomgången av olika alternativ visar enligt vår uppfattning att den mest ändamålsenliga metoden att komma till rätta med de processuella problem som vållas av systemet med fastighetsdomstolar är att låta fastighetsmålen handläggas vid samtliga tingsrätter. Genom en sådan åtgärd, kombinerad med ändringar av bl.a. bestämmelserna om förening av mål, kan man uppnå från processrättslig synpunkt konsekventa och praktiska resultat.

5.2.2 Andra problem med koncentration av fastighetsmål

I det föregående har vi enbart uppehållit oss vid de processuella problem som är förenade med det nuvarande systemet för handläggning av fastighetsmål. Som vi i samband därmed antytt har systemet även andra nackdelar, vilka visserligen ligger på ett mera allmänt plan men för den skull inte är av mindre betydelse. I detta hänseende hänvisar vi i första hand till vad vi anfört i avsnitt 4.1. Vi vill också erinra om det i avsnitt 5.1.1 återgivna uttalandet av föredragande statsrådet i prop. 1969:44 angående intresset av att bevara domarkårens mångsidighet. Liknande uttalanden har nyligen gjorts av justitieutskottet i betänkandet JuU 1985/86:28 (s. 21). Koncentrationen av fastighetsmålen till vissa domstolar medför emellertid att det stora flertalet lagfarna domare går

miste om de erfarenheter som handläggningen av fastighetsmål kan ge. Förhållandet kan också uttryckas så att målunderlaget vid de tingsrätter som inte har fastighetsdomstol blir mindre varierat. Vidare tappar dömandet i fastighetsmål en del av sin lokala förankring. Det finns knappast någon typ av tvistemål där behovet av sådan förankring är större.

Som vi ser det finns det åtskilligt att vinna på att låta fastighetsmålen handläggas vid samtliga tingsrätter. I det följande skall vi därför undersöka hur en sådan ordning skulle ställa sig i belysning av dels de motiv som låg till grund för beslutet att inrätta fastighetsdomstolarna, dels erfarenheterna av verksamheten vid dessa domstolar.

Som framgår av redogörelsen i avsnitt 5.1.1 är det flera olika motiv som legat bakom lagstiftarens beslut att koncentrera handläggningen av fastighetsmål till vissa domstolar. De grundläggande motiven har varit att ge den första domstolsinstansen i framför allt fastighetsbildningsmål en kvalificerad sammansättning och att låta domstolens ledamöter, särskilt yrkesdomarna, få tillfälle att mera kontinuerligt ägna sig åt verksamheten i domstolen. I fråga om mål angående bl.a. hyra och arrende har i stället önskemål om ett starkt lekmannainslag vid prövningen och om större enhetlighet i rättstillämpningen, ursprungligen främst vid överprövning av hyresnämndernas beslut, varit avgörande.

Erfarenheterna av fastighetsdomstolarnas sätt att lösa sina uppgifter är goda. Vid de större domstolarna får de lagfarna domare som handhar fastighetsmål göra detta under så lång tid att de förvärvar viss förtrogenhet med vanligen uppkommande frågor i målen. Målen avgörs vanligen också inom rimlig tid. En annan anledning till de goda erfarenheterna är säkert den tekniska expertis i fråga om fastighetsbildning eller fastighetsvärdering som tillförts fastighetsdomstolarna genom fastighetsråden. Även den ortskännedom som tillförts fastighetsdomstolarna genom nämndemännen torde ha betydelse.

Även om man bortser från de tidigare berörda problemen finns det flera skäl till att man i dag har anledning att se behovet av att koncentrera fastighetsmålen till vissa domstolar på ett annat sätt än man gjorde när fastighetsdomstolarna inrättades. Ett skäl är att den materiella lagstiftningen i fråga om fastighetsbildning genom införandet av fastighetsbildningslagen (1970:988) har blivit enklare samt mera lättillämpad för domstolarna under den tid som gått sedan fastighetsdomstolarna inrättades. I samma riktning har verkat tillkomsten av annan lagstiftning på fastighetsområdet, exempelvis anläggningslagen (1973:1149) och ledningsrättslagen (1973:1144). Även nyare rättspraxis har underlättat tillämpningen av den materiella lagstiftningen. Det bör också tilläggas att den nuvarande tingsrättsorganisationen ger andra möjligheter än den underrättsorganisation som fanns år 1969.

I detta sammanhang vill vi också peka på att den nya lagstiftningen på området givetvis även kommit den första instansen, fastighetsbildningsmyndigheterna, till godo. Vi har inte något belägg för att lantmäteriorganisationen inte fungerade tillfredsställande redan före år 1969. Det ligger emellertid i öppen dag att reformerna på området bidragit till att förstärka kvaliteten på fastighetsbildningsmyndigheternas avgöranden. Detta underlättar i sin mån handläggningen hos den första domstolsinstansen i fastighetsbildningsmål och liknande mål.

Av tillgänglig statistik framgår för övrigt att endast en mycket liten del av antalet avslutade förrättningsåtgärder hos fastighetsbildningsmyndigheterna blir föremål för prövning av domstol. Sålunda uppgick enligt lantmäteriverket antalet avslutade förrättningsåtgärder år 1986 till 23 378. Antalet samma år till fastighetsdomstolarna inkomna mål som avsåg talan mot beslut av fastighetsbildningsmyndighet uppgick endast till 658.

Vid införandet av systemet med fastighetsdomstolar lades

särskild vikt vid att domstolen i fastighetsmål skulle ha en kvalificerad sammansättning genom deltagande av ett fastighetsråd och vid att de lagfarna domare som handhade målen fick syssla med dessa mera kontinuerligt. Som vi redan framhållit har erfarenheterna av fastighetsrådens medverkan varit positiv. Det är betydligt svårare att utvärdera erfarenheterna för de lagfarna domarnas del.

Något som direkt låter sig konstateras är att den geografiska fördelningen av fastighetsmål är mycket ojämn (se bilaga 1). Vissa fastighetsdomstolar har ett stort målunderlag, andra har ett mycket begränsat. I det senare fallet får de lagfarna domarna inte den vid fastighetsdomstolarnas inrättande förutsatta möjligheten att kontinuerligt ägna sig åt fastighetsbildningsmål och liknande typer av mål, där speciella insikter i lagstiftningen på området kan vara av värde.

Det är emellertid inte bara antalet mål som är av intresse i detta sammanhang. Skälen för den koncentration av rättskipningen i vissa måltyper som fastighetsdomstolskonstruktionen innebär varierar nämligen i styrka från mål till mål men också mellan olika måltyper. Det är därför nödvändigt att ägna målunderlaget särskild uppmärksamhet.

Enligt vår mening bör frågan om fastighetsmålen behöver koncentreras till vissa domstolar ses mot bakgrund av våra överväganden i kapitel 4. Vi har där föreslagit att tingsrätterna och hovrätterna skall få en generell möjlighet att vid behov låta en eller två experter ingå i rätten. Detta förslag ger uttryck åt vår strävan att förstärka de allmänna domstolarnas kompetens att avgöra också mål med tekniska eller på annat sätt komplicerade inslag. Det ligger nära till hands för oss att undersöka om de allmänna reglerna om expertmedverkan kan tillämpas även i fråga om fastighetsrådens medverkan i fastighetsmål.

Som framgår av vad vi anfört i kapitel 4 menar vi emellertid att möjligheterna för de allmänna domstolarna att anlita experter enligt de allmänna reglerna härom skall vara förbehållen sådana undantagssituationer, där det rör sig om särskilt invecklade eller eljest svårbedömda sakförhållanden. Reglerna om fastighetsdomstolarnas sammansättning avspeglar en helt annan situation, nämligen att behov av teknisk expertis presumeras föreligga i flertalet typer av fastighetsmål. Mot den bakgrunden är det inte säkert att de av oss föreslagna expertreglerna generellt kan ersätta de regler som nu gäller för fastighetsrådens medverkan i fastighetsmål.

Ett undantag från den nyssnämnda presumtionen görs emellertid för mål eller ärenden angående arrende, hyra, bostadsrätt eller tvångsförvaltning av bostadsfastighet. I dessa målkategorier skall sålunda fastighetsdomstol normalt bestå av enbart lagfarna ledamöter och nämndemän (jfr förslaget om ändring i FDL). Om målets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder det får dock efter ordförandens bestämmande ett fastighetsråd ingå i domstolen i stället för en av nämndemännen. Vi har svårt att se att man inte skulle kunna tillämpa de av oss föreslagna reglerna om expertmedverkan i de nu nämnda målkategorierna.

I övriga kategorier av fastighetsmål - exempelvis fastighetsbildnings-, expropriations- och miljöskademål - skall fastighetsdomstol bestå av två lagfarna ledamöter, ett fastighetsråd och två nämndemän. Om särskilda skäl föreligger kan efter ordförandens bestämmande ytterligare ett fastighetsråd ingå i domstolen. Enligt vår mening är det utan tvivel befogat att se fastighetsrådens medverkan som ett normalt inslag i de nu berörda målkategorierna. De goda erfarenheterna av verksamheten vid fastighetsdomstolarna torde sålunda till stor del bero på denna medverkan. Man kan därför inte se saken så att det i dessa målkategorier bara undantagsvis skulle vara aktuellt att förstärka rätten med teknisk expertis. Som nyss nämnts är de av oss föreslagna expertreglerna inte avsedda

att tillämpas i målkategorier där det föreligger ett permanent behov av expertmedverkan.

Vi menar således att de nuvarande reglerna om fastighetsrådens medverkan i andra fastighetsmål än sådana som rör arrende, hyra, bostadsrätt eller tvångsförvaltning av bostadsfastighet bör bestå. Även i målkategorier där behovet av teknisk expertis är regel kan det dock förekomma enstaka fall där sådan expertis uppenbarligen inte behövs. För dessa fall bör det öppnas en möjlighet för domstolarna att avgöra målet utan medverkan av fastighetsråd. För hovrätternas del gäller i de nu berörda målkategorierna en sådan regel redan i dag (se under 2.1.2). En motsvarande regel har nyligen införts i 67 § patentlagen (1967:837). Vi kan inte se något hinder mot att införa en på angivet sätt utformad flexibel sammansättningsregel också för den första domstolsinstansen i fastighetsmål.

Att man för fastighetsmålens del helt eller delvis vill behålla de nuvarande reglerna om rättens sammansättning hindrar inte att fastighetsmålen handläggs vid samtliga tingsrätter. Som vi påpekat i det föregående avsnittet medför emellertid sammansättningsregler som avviker från RB:s regler om rättens sammansättning i allmänna tvistemål hinder mot att förena sådana mål och fastighetsmål. Detta hinder kan undanröjas genom att man inför bestämmelser om hur rätten skall vara sammansatt vid samtidig handläggning av mål av nämnda slag.

När det gäller möjligheterna för de lagfarna domarna i fastighetsdomstolarna att mera kontinuerligt ägna sig åt handläggning av fastighetsmål finns det, som nyss antytts, stora skillnader mellan de olika domstolarna. Av de i det föregående redovisade statistiska uppgifterna framgår sålunda att det totala antalet till fastighetsdomstolarna inkomna mål för närvarande uppgår till något mer än 8 000 per år och att mer än hälften av dessa tas upp av domstolarna i Stockholm, Göteborg och Malmö. Detta innebär att antalet mål vid de

övriga 24 fastighetsdomstolarna i många fall är mycket begränsat. Det finns sålunda fastighetsdomstolar som får in mindre än 50 mål om året och flera som får in mindre än 100 mål om året. Därtill kommer att mer än hälften av samtliga fastighetsmål utgörs av hyresmål. Sådana mål är i regel av enkel beskaffenhet, sett ur juridisk synvinkel. Framför allt gäller emellertid att de inte skiljer sig från tvistemål i allmänhet på sådant sätt att de kan sägas kräva speciella insikter i hyreslagstiftningen.

Mot den nu angivna bakgrunden kan det knappast påstås att de lagfarna domarna vid de mindre belastade fastighetsdomstolarna får någon nämnvärd erfarenhet av kvalificerade fastighetsmål. Situationen blir naturligtvis inte bättre om man väger in också den omständigheten att det även i fastighetsdomstolarna förekommer en viss personalomsättning som ibland leder till att ingen av fastighetsdomstolens lagfarna ledamöter har erfarenhet av fastighetsmål. Härtill kommer att den cirkulation mellan olika domaruppgifter som förekommer och som har sin grund i önskemål om en mångsidig domarkår också den tunnar ut inslagen av erfarenhet.

Om man genom koncentration av fastighetsmål vill garantera att de lagfarna domarna vid de utvalda domstolarna får specialkunnande på de berörda rättsområdena måste man därför enligt vår uppfattning koncentrera målen ännu hårdare än vad som är fallet i dag.

Redan den nuvarande koncentrationen av fastighetsmålen medför emellertid, som tidigare nämnts, olägenheter. Därtill kommer att många av fastighetsmålen, främst hyresmålen, otvivelaktigt är så enkla att de utan svårighet kan handläggas av vilken lagfaren domare som helst. Det kan däremot inte förnekas att handläggningen av mera komplicerade fastighetsmål underlättas om de tilldelas en domare som är specialiserad på mål inom det berörda rättsområdet. Vi menar emellertid inte att en sådan domare generellt sett bedömer de i fastighets-

målen förekommande juridiska frågorna bättre än övriga domare. Som vi anfört i avsnitt 4.1 är nämligen juridiska frågor inom olika specialområden varken artskilda från de frågor som förekommer inom andra områden eller till sin typ svårare att lösa än dessa. Man måste därför utgå från att varje domare som är kompetent att lösa juridiska frågor i allmänna tvistemål också är kompetent att lösa sådana frågor i fastighetsmål. Däremot kan en specialiserad domare i detta hänseende arbeta snabbare. Enligt vår uppfattning finns det ingen anledning att enbart på grund härav koncentrera handläggningen av fastighetsmål till vissa tingsrätter, särskilt som den tidsvinst som kan uppnås genom koncentrationen torde ha någon betydelse endast i ett begränsat antal mål. Det bör tilläggas att också åtgärder av administrativ natur kan vidtas för att förkorta handläggningstiden för sådana mål.

Inte heller önskemålen om lekmannamedverkan vid prövningen av fastighetsmål utgör enligt vår mening något hinder mot att låta sådana mål handläggas vid samtliga tingsrätter. Nämndemän medverkar ju redan vid tingsrätterna i både brottmål och familjemål. I fråga om lekmannainslaget i fastighetsmål blir frågan närmast vilken valkorporation som skall utse nämndemännen.

Särskilt i fråga om mål angående bl.a. hyra och arrende finns det också anledning att understryka vikten av att rättskipningen på de viktigaste civilrättsliga områdena i största möjliga utsträckning förläggs till de allmänna underrätterna som första instans. Vi återkommer till detta i samband med att vi i nästa kapitel tar upp frågan om den tvistlösning som äger rum vid hyres- och arrendenämnderna. Vad särskilt gäller de hyresmål som i dag handläggs vid fastighetsdomstolarna bör vidare framhållas att en stor del av dessa enbart avser krav på obetald hyra. I kravmål av detta slag framstår det som klart otillfredsställande att den som vill söka sin rätt vid domstol skall behöva göra detta vid en domstol som kan ligga på relativt långt avstånd från den ort där den berörda

fastigheten finns. Motsvarande gäller i minst lika hög grad svaranden i sådana mål. Det kan anmärkas att en specialbearbetning av domstolsverkets statistik över verksamheten vid fastighetsdomstolarna under år 1985 ger vid handen att 96 procent av hyresmålen och drygt 70 procent av arrendemålen avgjordes av ensamdomare. Bostadsrättsmål, vilka inte redovisas separat i statistiken, avgörs sannolikt av ensamdomare i lika stor utsträckning som hyresmål. Vad som sagts nu talar starkt emot den hittillsvarande koncentrationen i fråga om dessa målkategorier (jfr förslaget om ändring i FDL).

Vad vi nu har anfört visar enligt vår uppfattning att de fördelar som vunnits genom systemet med särskilda fastighetsdomstolar inte uppväger de nackdelar som systemet ger upphov till. Vi menar också att man i dag har anledning att se behovet av att koncentrera handläggningen av fastighetsmålen till vissa domstolar på ett annat sätt än när fastighetsdomstolarna inrättades. Som vi ser det kan man i allt väsentligt tillgodose syftet med den nuvarande ordningen även om målen handläggs vid samtliga tingsrätter. En på detta sätt minskad specialisering av dömandet i fastighetsmål skulle enligt vår mening vara till fördel för både den rättssökande allmänheten och för domstolsväsendet.

En så genomgripande förändring av den nuvarande ordningen kan tänkas medföra svårigheter under en övergångsperiod. Möjligheterna att lösa dessa svårigheter kommer vi att ta upp i samband med att vi i nästa avsnitt behandlar frågor angående rättens sammansättning i fastighetsmål.

5.2.3 Vissa sammansättningsfrågor m.m.

Om fastighetsmålen skall handläggas vid samtliga tingsrätter uppkommer frågan om det finns anledning att vidta några förändringar av de sammansättningsregler som i dag gäller i sådana mål. Vissa uttlanden i detta hänseende har vi gjort redan i avsnitt 5.2.2. Som framgår av det vi anfört där menar

vi att fastighetsråd alltjämt bör medverka vid handläggningen av fastighetsmål. I mål angående arrende, hyra, bostadsrätt eller tvångsförvaltning av bostadsfastighet kan denna medverkan dock regleras enligt den av oss föreslagna generella möjligheten för de allmänna domstolarna att anlita experter. I övriga typer av fastighetsmål bör de nuvarande reglerna om fastighetsrådens medverkan bestå. Det bör dock öppnas en möjlighet för tingsrätterna att avgöra sådana mål utan medverkan av fastighetsråd. Vi tänker härvid på fall där behov av teknisk sakkunskap uppenbarligen inte föreligger.

Enligt 3 § förordningen (1979:572) med tingsrättsinstruktion är tjänsterna som fastighetsråd i underrätt inrättade gemensamt för de tingsrätter som är fastighetsdomstol eller vattendomstol. Domstolsverket beslutar vid vilken tingsrätt ett fastighetsråd företrädesvis skall ha sin tjänstgöring förlagd och vid vilka tingsrätter fastighetsrådet därutöver i första hand skall tjänstgöra. De tingsrätter som berörs bestämmer hur fastighetsrådets tjänstgöring skall fördelas mellan tingsrätterna. Om fastighetsmålen skall handläggas vid samtliga tingsrätter kommer fastighetsrådens tjänstgöring att få fördelas på ett större antal tingsrätter än vad som är fallet i dag. Det geografiska område inom vilket de är verksamma behöver inte förändras på grund härav.

Vidare skall enligt 10 § FDL huvudförhandling i fastighetsmål hållas vid syn på stället eller, om syn inte behövs, på plats som bestäms med hänsyn främst till att minsta möjliga kostnader uppstår. Mot denna bakgrund bör fördelningen av fastighetsrådens tjänstgöring på ett utökat antal tingsrätter inte förorsaka några egentliga problem. Kraven på planering av fastighetsrådens tjänstgöring torde dock öka.

För undvikande av missförstånd bör tilläggas att det inte är vår avsikt att fastighetsrådens medverkan i fastighetsmål skall minska. Vi menar tvärtom att deras arbetsuppgifter kan utökas på det sättet att de, i mån av tillfälle, får tas i

anspråk som experter i alla slag av mål eller ärenden (jfr vårt förslag om expertmedverkan). De bör självfallet även i fortsättningen vara fast anställda inom domstolsväsendet.

När det gäller det antal lagfarna domare som bör krävas för domförhet i fastighetsmål ligger det nära till hands att jämföra med motsvarande regler i fråga om vattenmål. Det kan således ifrågasättas om det är nödvändigt att två lagfarna domare ingår i rätten i fastighetsmål. Detta gäller dock i första hand så länge målen handläggs vid särskilda fastighetsdomstolar eller vid vissa särskilt utsedda tingsrätter. Om däremot handläggningen av fastighetsmål skall äga rum vid samtliga tingsrätter anser vi det vara olämpligt att minska antalet lagfarna domare i rätten till en, i vart fall under överskådlig tid. Som vi tidigare framhållit saknar ju det stora flertalet lagfarna domare i dag erfarenhet av fastighetsmål.

När det gäller behovet av att låta två lagfarna domare ingå i rätten finns det dock skäl att göra en reservation för måltyper som typiskt sett är av enkel beskaffenhet, främst hyresmål. Som vi ser det bör dock frågan om rättens sammansättning i mål angående hyra m.m. diskuteras först i samband med att vi i kapitel 6 tar upp spörsmålet om hyres- och arrendenämndernas uppgifter kan överföras till tingsrätterna.

I det föregående har vi hävdat att det nuvarande systemet för prövning av fastighetsmål inte ger några garantier för att de lagfarna domarna vid fastighetsdomstolar med litet målunderlag får någon nämnvärd erfarenhet av att handlägga kvalificerade fastighetsmål. Såvitt vi har oss bekant finns det dock ingen som har gjort gällande att prövningen av fastighetsmål vid dessa domstolar i något avseende har varit bristfällig. Detta förhållande styrker vår uppfattning att varje lagfaren domare bör kunna handlägga även kvalificerade fastighetsmål, låt vara att det kan ta något längre tid än för en på sådana

mål specialiserad domare. Till denna uppfattning bidrar självfallet det förhållandet att enligt vår mening fastighetsråd alltjämt skall medverka vid handläggningen av mål som nu sagts. Vi förutsätter vidare att den av oss förordade reformen förenas med särskilda utbildningsinsatser.

Vi vill dock inte utesluta att det under en övergångsperiod kan vara lämpligt att vidta särskilda åtgärder för att underlätta handläggningen av de mera kvalificerade fastighetsmålen. En informell väg är att låta lagfarna domare vid de tingsrätter som i dag är fastighetsdomstol delta i avgörandet av kvalificerade fastighetsmål vid tingsrätter där de lagfarna domarna saknar erfarenhet av att handlägga sådana mål. Den av oss förordade reformen hindrar inte förstärkningsåtgärder av detta slag. Om reformen genomförs kommer antalet fastighetsmål att minska vid de tingsrätter som i dag är fastighetsdomstol. Härigenom uppstår vid dessa tingsrätter en viss överkapacitet, vilken kan användas för att förstärka övriga tingsrätter på nyss angivet sätt. Vi erinrar om att en rådman i tingsrätt enligt 5 kap. 1 § lagen (1976:600) om offentlig anställning är skyldig att tillfälligt tjänstgöra som ledamot i en annan tingsrätt inom samma hovrättsområde vid sådan handläggning som kräver flera lagfarna domare än en. Vi utgår från att sådan tjänstgöring vid behov kan ordnas efter frivilliga överenskommelser mellan de lagfarna domare som kan komma i fråga och de berörda tingsrätterna. Vi räknar nämligen inte med att antalet fall där förstärkning behövs kommer att bli så stort.

En annan möjlighet att bygga upp erfarenhet av fastighetsmål vid samtliga tingsrätter är att som ett första steg flytta över endast vissa grupper av fastighetsmål -vi tänker härvid främst på mål angående arrende, hyra, bostadsrätt eller tvångsförvaltning av bostadsfastighet - till samtliga tingsrätter. I avvaktan på en överflyttning av övriga målgrupper kan man låta en eller flera lagfarna domare vid de tingsrätter som ännu inte är behöriga att handlägga mål av sist-

nämnda slag delta i handläggningen av sådana mål vid de tingsrätter som i dag är fastighetsdomstol. Samtidigt kan begreppet fastighetsdomstol avskaffas. En sådan ordning - vilken för övrigt skulle ligga i linje med det i avsnitt 5.1.1 återgivna uttalandet (in fine) av föredragande statsrådet i prop. 1969:44 - kräver bl.a. att man tills vidare behåller de forumregler som finns i fastighetsbildningslagen och åtskilliga andra författningar. Reglerna måste dock formuleras om.

Vid ett val mellan de angivna övergångsanordningarna är enligt vår mening den senare att föredra. Den ger, i förening med utbildningsinsatser, en bättre garanti för att alla typer av fastighetsmål får en tillräckligt kvalificerad behandling. Den kräver inte heller annat än begränsade ingrepp i lagstiftningen. Med en sådan metod bör man på relativt kort tid kunna bygga upp erfarenhet av mera kvalificerade fastighetsmål hos i vart fall en lagfaren domare vid samtliga tingsrätter. Övergångsperioden torde inte behöva göras längre än tre år. Förslaget förutsätter att även chefsdomare är beredda att delta i handläggningen vid annan domstol utan att tjänstgöra som ordförande.

Som vi tidigare varit inne på finns det knappast någon typ av tvistemål där behovet av lokal förankring är mer påtagligt än i fastighetsmål. I många sådana mål förekommer också frågor av ett slag där det är värdefullt att lekmannasynpunkter får göra sig gällande, t.ex. värderings- och lämplighetsfrågor. Vi ser därför ingen anledning att överväga några ändringar av de nuvarande reglerna om medverkan av nämndemän i fastighetsmål. Vi vill dock erinra om att vi i det följande kapitlet tar upp frågan om hyres- och arrendenämndernas uppgifter kan överföras till tingsrätterna. Om detta anses kunna ske kommer frågan om tingsrätternas sammansättning i hyres- och arrendemål i ett nytt läge.

För närvarande förrättas val av nämndemän i fastighetsdomstol

av respektive landsting och/eller kommunfullmäktige i vissa kommuner. Nämndemän i tingsrätt väljs av kommunfullmäktige i den eller de kommuner som ingår i tingsrättens domkrets. Om fastighetsmålen skall handläggas vid samtliga tingsrätter finns det inget skäl för att ha en särskild kategori nämndemän som skall tjänstgöra enbart i fastighetsmål. I stället bör tingsrätternas ordinarie nämndemän tjänstgöra även i dessa mål. Härigenom tillgodoses utan särskild reglering de krav som enligt 3 § FDL ställs på nämndemän i fastighetsdomstol, nämligen att de bör vara allmänt betrodda och väl förtrogna med sin orts förhållanden. Samtidigt kommer man dock på många håll att gå miste om den särskilda erfarenhet av olika fastighetsrättsliga frågor som nämndemän i fastighetsdomstol nu får efter en viss tids tjänstgöring. Detta förhållande saknar emellertid betydelse för frågan om vilken valkorporation som skall utse de nämndemän som skall tjänstgöra i fastighetsmål vid tingsrätterna.

Om man anser det vara väsentligt att dessa nämndemän har särskilda erfarenheter på det berörda området finns det andra möjligheter. Det skulle exempelvis vara möjligt att efter förebild i annan lagstiftning [10 § lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare] införa en bestämmelse om att för tjänstgöring i fastighetsmål vid tingsrätt företrädesvis bör anlitas nämndemän med erfarenhet av fastighetsrättsliga förhållanden. Enligt vår mening bör emellertid domstolarnas behov av sakkunskap tillgodoses på annat sätt än genom nämndemän med särskilda erfarenheter eller kunskaper på visst område. Vi förordar därför inga särbestämmelser beträffande nämndemän i fastighetsmål.

5.2.4 Slutsatser och sammanfattning

I detta kapitel har vi diskuterat olika möjligheter att komma till rätta med de processuella problem som förorsakas av kompetensfördelningen mellan tingsrätt i dess egenskap av fastighetsdomstol och tingsrätt i dess egenskap av allmän

domstol. Den mest ändamålsenliga metoden att lösa problemen är enligt vår mening att inte bara avskaffa begreppet fastighetsdomstol utan också avstå från koncentrationen och låta fastighetsmålen handläggas vid samtliga tingsrätter. Genom en sådan åtgärd, kombinerad med ändringar av bl.a. bestämmelserna om förening av mål, kan man uppnå från processrättslig synpunkt konsekventa och praktiska resultat.

Mot bakgrund av de ändamålssynpunkter som ligger till grund för särregleringen av rättegången i fastighetsmål kan det hävdas att det visserligen är möjligt att avskaffa begreppet fastighetsdomstol men däremot nödvändigt att låta fastighetsmålen handläggas endast vid ett begränsat antal tingsrätter. Om man bibehåller koncentrationen kvarstår emellertid en inte oväsentlig del av de processuella problemen. Vidare medför koncentrationen, liksom när det gäller andra målgrupper, olägenheter för den rättssökande allmänheten och för domstolsväsendet i dess helhet. Sålunda motverkas exempelvis intresset av att bevara domarkårens mångsidighet.

Även om man bortser från olägenheter av det sistnämnda slaget finns det enligt vår mening flera skäl till att man i dag har anledning att se behovet av att koncentrera fastighetsmålen till ett begränsat antal tingsrätter på ett annat sätt än man gjorde när fastighetsdomstolarna inrättades. Ett skäl är att den materiella lagstiftningen i fråga om bl.a. fastighetsbildning har blivit enklare och mera lättillämpad för domstolarna under den tid som fastighetsdomstolarna har varit verksamma. Också den nuvarande tingsrättsorganisationen har ändrat förutsättningarna. Ett annat skäl är att det nuvarande systemet endast i begränsad omfattning ger några garantier för att de lagfarna domarna vid fastighetsdomstolarna får erfarenhet av att handlägga kvalificerade fastighetsmål.

Som vi ser det kan fastighetsmålen på ett fullt kompetent sätt handläggas vid samtliga tingsrätter. Till denna bedömning bidrar att det vid en överföring av fastighetsmålen

till samtliga tingsrätter finns anledning att i huvudsak behålla de sammansättningsregler som i dag gäller för sådana mål. Fastighetsrådens medverkan i mål angående arrende, hyra, bostadsrätt och tvångsförvaltning av bostadsfastighet kan dock regleras enligt de av oss föreslagna reglerna om expertmedverkan. Övriga typer av fastighetsmål bör kunna avgöras utan medverkan av fastighetsråd i fall då teknisk expertis uppenbarligen inte behövs. Vidare bör tingsrätternas ordinarie nämndemän kunna tjänstgöra också i fastighetsmål. Frågan om antalet lagfarna domare i mål angående hyra m.m. och om medverkan av nämndemän i sådana mål bör diskuteras först i samband med att vi i kapitel 6 behandlar möjligheterna att överföra hyres- och arrendenämndernas uppgifter till tingsrätterna.

Vi är inte främmande för att det under en övergångsperiod kan vara lämpligt att vidta särskilda åtgärder för att underlätta handläggningen av de mera kvalificerade fastighetsmålen. En metod som har flera fördelar är att som ett första steg flytta över endast vissa målgrupper, exempelvis hyresmålen, till samtliga tingsrätter. I avvaktan på en överflyttning av de övriga målgrupperna kan man låta lagfarna domare vid de tingsrätter som ännu inte är behöriga att handlägga mål av sistnämnda slag delta i handläggningen av sådana mål vid de tingsrätter som i dag är fastighetsdomstol. Begreppet fastighetsdomstol kan samtidigt avskaffas. Med en övergångsanordning av angivet slag, i förening med särskilda utbildningsinsatser, bör man på relativt kort tid kunna bygga upp erfarenhet av mera kvalificerade fastighetsmål hos i vart fall en lagfaren domare vid samtliga tingsrätter. Övergångsperioden torde inte behöva göras längre än tre år.

Sammanfattningsvis menar vi att starka skäl talar för att fastighetsmålen bör handläggas vid samtliga tingsrätter. För vissa målgrupper kan det finnas behov av särskilda övergångsanordningar. Som framgår av vad vi anfört i kapitel 1 har våra överväganden rörande handläggningen av fastighetsmål

fått formen av en modell för hur man skulle kunna integrera de nämnda rättskipningsuppgifterna i de allmänna domstolarnas verksamhet. Vi lägger alltså inte fram något fullständigt förslag härom.

6 SÄRSKILDA NÄMNDER FÖR HYRES- OCH ARRENDE-TVISTER?

6.1 Bakgrund

6.1.1 Hyres- och arrendenämndernas inrättande m.m.

Hyresnämnderna

Tvister angående rätt att mot ersättning nyttja hus eller del av hus (hyrestvister) intog länge ingen särställning i processuellt hänseende utan fick liksom andra frågor om nyttjanderätt till fast egendom ytterst lösas genom process inför allmän domstol. Den i samband med andra världskriget uppkomna bristen på lägenheter nödvändiggjorde vissa statliga ingripanden till skydd för i första hand bostadshyresgästerna. Önskemål om bl.a. förstärkt besittningsskydd för sådana hyresgäster liksom för lokalhyresgäster ledde senare till ytterligare åtgärder från lagstiftarens sida, framför allt genom ändringar i de materiella reglerna rörande hyresavtal. Samtidigt med denna reformverksamhet har också utvecklats ett nytt system för behandling av vissa hyrestvister. Vi skall här ange några huvuddrag i den utvecklingen.

Enligt lagen (1942:429) om hyresreglering m.m. skulle i varje kommun där lagen ägde tillämpning utses en kommunal hyresnämnd, bestående av en ordförande och två ledamöter. Nämnderna hade till uppgift att pröva ärenden enligt främst hyresregleringslagen samt att medla i hyrestvister. Som central överinstans till hyresnämnderna fungerade statens hyresråd.

Hyresregleringslagen innehöll huvudsakligen bestämmelser om reglering av hyrans storlek och om tvångsförlängning av hyresavtal. I de orter där lagen tillämpades prövades sålunda tvister om förlängning av hyresavtal och om villkoren för

sådan förlängning av hyresnämnderna och hyresrådet medan tvister enligt den allmänna hyreslagen prövades av de allmänna domstolarna. I de orter där hyresregleringslagen inte tillämpades prövades alla tvister i anledning av ett hyresförhållande av de allmänna domstolarna.

Hyresregleringslagen hade från början tidsbegränsad giltighet men förlängdes vid olika tillfällen och kom att bestå under lång tid. Från mitten av 1950-talet minskades emellertid lagens tillämpningsområde successivt genom regional och kategorimässig avveckling. I samband med att frågan om en total avveckling av hyresregleringen togs upp på 1960-talet kom också spörsmålet om ett enhetligt förfarande i tvister angående hyresgästs besittningsskydd och därmed sammanhängande frågor i blickpunkten.

I betänkandet (SOU 1966:14) Ny hyreslagstiftning lade hyreslagstiftningssakkunniga fram ett förslag som syftade till att ersätta hyresregleringen och andra specialregler om besittningsskydd m.m. med gemensamma bestämmelser i en ny allmän hyreslag. I förslaget ingick bestämmelser om ett enhetligt förfarande i alla hyrestvister. I den delen innebar förslaget att tvisterna kunde behandlas i högst tre omgångar, nämligen först ett i princip obligatoriskt medlingsförfarande inför regionala statliga medlingsnämnder under medverkan av intresserepresentanter, därefter domstolsmässig prövning vid särskilda hyresdomstolar, knutna till de allmänna underrätterna, likaledes under medverkan av intresserepresentanter, och slutligen överprövning av ett juristkollegium i hovrätterna. Förslaget utgick från att hyresregleringen skulle avvecklas.

Vid remissbehandling vann förslaget att inrätta en fristående statlig medlingsorganisation stor anslutning.Det övervägande antalet remissinstanser delade också en av de sakkunniga uttryckt uppfattning att det från rättssäkerhetssynpunkt var nödvändigt att tillhandahålla parterna en domstolsmässig

prövning av de tvister som inte kunnat biläggas vid medlingen. Delade meningar rådde dock om i vilka former denna prövning borde ske.

Det övervägande antalet remissinstanser avstyrkte förslaget att som första instans i hyresmål inrätta särskilda hyresdomstolar. Av dessa remissinstanser förordade flertalet att de hyrestvister som inte kunnat biläggas under medlingsförfarande i princip skulle handläggas av allmän domstol. Flera remissinstanser befarade emellertid att den föreslagna organisationen skulle bli helt otillräcklig för den tillströmning av tvister som kunde väntas under den närmaste tiden efter hyresregleringens upphörande och förordade för den skull att för de vanligaste hyrestvisterna särskilda regler skulle gälla under en viss övergångstid. Åtskilliga av remissinstanserna framhöll att lagstiftaren dittills varit återhållsam när det gällt att splittra domstolsorganisationen i specialdomstolar. Särskilt från domstolshåll framhölls att kunskaper om hyresförhållanden vid behov kunde tillgodoses genom sakkunnigutlåtande eller bevisupptagning. Därigenom bereddes parterna tillfälle till kontroll av de uppgifter som tillfördes domstolen. Partsrepresentation kunde komma att undergräva allmänhetens tilltro till hyresdomstolarna och därmed också till de allmänna domstolarna (prop. 1967:141 s. 160-163).

Departementschefen framhöll betydelsen av att den sakkunskap och erfarenhet angående hyresförhållanden som fanns representerad hos hyresmarknadens organisationer utnyttjades i förfarandet. Han strök också under betydelsen av att hyresmarknaden tillfördes en mycket kvalificerad, statlig nämndorganisation som i obundna former kunde vara verksam för att bilägga hyrestvister, innan de drogs inför domstol. Det var därvid inte bara fråga om att begränsa måltillströmningen till det domstolsmässiga prövningsförfarandet utan minst lika mycket att leda utvecklingen på området. Stor vikt lades också vid att hyrestvisterna ofta kräver ett relativt snabbt avgörande. Även kostnadssynpunkten tillmättes betydelse.

Beträffande förslaget att ge domstolen en särskild sammansättning i hyrestvister anförde departementschefen att det knappast kunde göras gällande att just hyrestvisterna skulle vara av sådan särskild beskaffenhet som motiverade att domstolen fick en speciell sammansättning. Hyresdomstolarna skulle också bli mångdubbelt fler än medlingsnämnderna, vilket stred mot gängse instansordningsprinciper. Som framhållits under remissbehandlingen var vidare partsrepresentation i domstolarna förenad med betydande nackdelar. Förslaget om inrättande av hyresdomstolar borde därför frångås.

Enligt departementschefen kunde grundprinciperna i de sakkunnigas förslag tillgodoses på det sättet att organisationsrepresentanternas medverkan koncentrerades till medlingsnämnderna och deras inflytande där stärktes genom att nämnderna vid sidan av medlingsfunktionen också gavs viss prövande funktion. Nämnderna skulle sålunda kunna avgöra tvister om förlängning av hyresavtal och om hyressättning samt om överlåtelse av hyresrätt och upplåtelse i andra hand av hyresrätt. Med hänsyn till nämndernas ändrade funktion skulle de benämnas hyresnämnder (a. prop. s. 166-171).

Regeringens förslag kritiserades av lagrådet som ansåg att hyrestvister borde handläggas av de allmänna domstolarna enligt vanliga processuella regler. Endast under förutsättning att måltillströmningen i samband med den nya hyreslagstiftningens ikraftträdande kunde bedömas bli så stor att situationen inte kunde bemästras av domstolarna sade sig lagrådet som en provisorisk ordning kunna godta, att hyresnämnderna vid sidan om sin medlande uppgift även anförtroddes att avgöra vissa grupper av hyrestvister. Lagrådet betonade vikten av att hyresnämndernas dömande verksamhet fick fortgå under kortast möjligt tid (a. prop. s. 314-317 och prop. 1967:171 s. 33-35).

Regeringens slutliga förslag om en hyresreform (prop. 1968:91) innebar att hyresregleringen tills vidare skulle

behållas för en betydande del av hyresmarknaden. Därigenom kom i viss mån frågan om hur förfarandet i hyrestvister borde vara utformat i ett nytt läge. Förslaget i den delen ansågs emellertid alltjämt vara väl ägnat att läggas till grund för lagstiftning och bibehölls därför i allt väsentligt (prop. 1968:91 s. 65-66). Förslaget antogs utan ändring av riksdagen. Den nya lagstiftningen trädde i kraft den 1 januari 1969.

Under den tid som hyresnämnderna har varit verksamma har åtskilliga förändringar skett i fråga om deras kompetens. De vidtagna förändringarna har i regel inneburit att nämndernas kompetensområde har vidgats. Hyresnämnderna har sålunda tillförts ett stort antal nya ärendekategorier, främst genom tillkomsten av nya speciallagar på hyresrättens område men också genom ändringar i hyreslagen. I samband därmed har hyresnämnderna även fått utökade processuella befogenheter, i följd varav skillnaderna i formellt avseende mellan processen i hyresnämnderna och processen i domstolarna i viss mån har utjämnats.

Av domstolsverkets statistik för bostadsdomstolen samt hyres- och arrendenämnderna framgår att hyresnämnderna avgjorde 30 951 ärenden under år 1985 och 37 222 ärenden under år 1986 (se beträffande år 1986 bilaga 2). Den genomsnittliga omloppstiden för dessa ärenden var 3,9 respektive 3,5 månader.

Trots hyresnämndernas utökade kompetens skall många hyrestvister fortfarande prövas av fastighetsdomstolarna. Enligt domstolsverkets statistik över verksamheten vid fastighetsdomstolarna avgjorde dessa domstolar 7 724 mål under år 1985 och 8 193 mål under år 1986. Uppgifterna i statistiken rörande avgjorda mål är inte uppdelade på målkategorier. En specialbearbetning av statistiken för år 1985 visar emellertid att antalet avgjorda hyresmål under det året var 4 002 och att den genomsnittliga omloppstiden för dessa mål var 3,8 månader. Det bör påpekas att fastighetsdomstolarna prövar

också vissa mål angående bostadsrätt och tvångsförvaltning av bostadsfastighet.

Ett betydande antal hyrestvister som rör bristande betalning av hyra och/eller avhysning handläggs därjämte enligt lagsökningslagen eller handräckningslagen vid tingsrätterna.

Arrendenämnderna

Tvister angående arrende kunde före år 1972 prövas på flera olika sätt. Vissa tvister skulle avgöras genom skiljeförfarande, varvid regionala arrendenämnder med partsrepresentanter kunde fungera som skiljenämnd. Arrendenämnderna hade också andra uppgifter, bl.a. att pröva dispensfrågor. Övriga arrendetvister föll under allmän domstols kompetens. I vissa fall kunde dock sådana tvister prövas även av överexekutor.

Med anledning av motioner vid 1959 års riksdag tillsattes samma år den s.k. arrendelagsutredningen. I sitt slutbetänkande (SOU 1968:57) Jordbruksarrende föreslog utredningen att dispensfrågor, vissa tillståndsfrågor och tvister som enbart rörde ändring av villkor i arrendeavtal skulle handläggas av arrendenämnderna medan tvister om förlängning av arrendeavtal, tvister om villkorsändring i samband med förlängningstvister och övriga arrendetvister fortfarande skulle avgöras av de allmänna domstolarna.

Vid remissbehandling av förslaget förordade flera remissinstanser att även prövningen av förlängningstvister skulle förläggas till arrendenämnderna.

Regeringens förslag till ny lagstiftning om jordbruksarrende m.m. utgjorde en del av förslaget till ny JB. Enligt departementschefen hade förlängningsfrågorna och frågorna om villkorsändring ett nära sakligt samband, som motiverade att tvister i dessa frågor prövades av samma myndighet. Genom en prövning av dessa vanligen mindre komplicerade tvister inför

arrendenämnder med en ställning motsvarande den som hyresnämnderna hade, skulle man vinna ett enkelt, snabbt och billigt förfarande. Partsrepresentation var även i arrendetvister av stort värde. En prövning inför arrendenämnd tillgodosåg också rimliga rättssäkerhetsanspråk. Prövningen av förlängningstvister och tvister om arrendevillkoren borde därför förläggas till arrendenämnder. Nämndernas sammansättning och förfarandet borde anordnas på i huvudsak samma sätt som skett i fråga om motsvarande hyrestvister. Nämndernas kompetens borde omfatta även dispensfrågor och vissa ersättningstvister. Övriga tvister angående arrende borde liksom tidigare prövas av de allmänna domstolarna men hänföras till de nyinrättade fastighetsdomstolarna (prop. 1970:20 del B 2 s. 881-888).

Förslaget antogs av riksdagen 1970 och trädde i kraft den 1 januari 1972.

Arrendenämnderna har inte utvecklats på samma sätt som hyresnämnderna. Genom ändringar i arrendelagstiftningen den 1 januari 1985 tillfördes dock arrendenämnderna vissa nya ärendekategorier. I samband därmed fick arrendenämnderna också möjlighet att meddela s.k. mellanbeslut och att ta upp muntlig bevisning, något som beträffande hyresnämnderna införts redan år 1974.

Enligt domstolsverkets statistik avgjorde arrendenämnderna 1 925 ärenden under år 1985 och 3 486 ärenden under år 1986 (se beträffande år 1986 bilaga 2). Den genomsnittliga omloppstiden för dessa ärenden var 5,6 respektive 3,6 månader. Både ökningen av antalet ärenden och minskningen av omloppstiden torde bero på att arrendenämnden i Stockholm under år 1986 fått in och avgjort ett osedvanligt stort antal dispensärenden rörande bostadsarrende.

Den tidigare nämnda specialbearbetningen av statistiken över verksamheten vid fastighetsdomstolarna år 1985 visar att

fastighetsdomstolarna under det året avgjorde 140 arrendemål. Den genomsnittliga omloppstiden för dessa mål var 8,5 månader.

Fullföljdssystemet

Systemet för fullföljd av talan mot hyresnämnds avgöranden var till en början mycket splittrat och kunde inte anses uppfylla befogade anspråk på enkelhet och överskådlighet. En annan brist i prövningssystemet ansågs vara att det i bruksvärdetvister, där fastighetsdomstol var sista instans, saknades möjlighet att genom en för hela riket gemensam högsta instans få till stånd för rättstillämpningen vägledande avgöranden. De materiella bestämmelserna på detta område hade nämligen visat sig lämna utrymme för olika tolkningar. Det ansågs vidare vara en påtaglig svaghet i prövningssystemet, framför allt i bruksvärdetvister och tvister enligt bostadssaneringslagen (1973: 531), att det inte fanns någon representation i domstolarna för parterna på bostadsmarknaden.

För att avhjälpa dessa brister föreslogs i prop.1974:151 att en särskild domstol, bostadsdomstolen, skulle inrättas för överprövning av hyresnämnds avgöranden. Samtidigt skulle statens hyresråd avvecklas. Bostadsdomstolen skulle bestå av lagfarna ledamöter, en teknisk ledamot och intresseledamöter. Till grund för propositionen låg hyresprocesskommitténs betänkande (Ds Ju 1974:3) Bostadsdomstolen, överinstans till hyresnämnd.

Avsikten med den förordade reformen var i första hand att skapa förutsättningar för en enhetlig rättstillämpning på de berörda rättsområdena. Bostadsdomstolens huvudsakliga uppgift angavs sålunda vara att fungera som prejudikatinstans och genom rättsskapande verksamhet leda rättsutvecklingen på området. Ett annat väsentligt syfte var att även i överinstansen bereda utrymme åt partsorganisationernas medverkan. Erfarenheterna ansågs nämligen ha visat att det vid överpröv-

ning av hyresnämndernas avgöranden inte blir fråga om en renodlat rättslig bedömning, något som förutsattes vid 1968 års reform. Även i överinstanserna hade i betydande omfattning förekommit mera skönsmässiga bedömningar av en typ som gjorde det särskilt angeläget att hyresmarknadens organisationer kunde få inflytande vid avgörandet. Särskilt bruksvärdemålen och saneringsmålen ansågs nära beröra organisationerna och dessutom kräva speciell sakkunskap och hyrespolitisk överblick (a. prop. s. 80 och 87, jfr LU 1974:36 s. 31).

Förslaget att inrätta bostadsdomstolen antogs av riksdagen (LU 1974:36 och rskr 1974:375). Domstolen började sin verksamhet den 1 juli 1975.

Enligt domstolsverkets statistik avgjorde bostadsdomstolen 525 mål under år 1985 och 641 mål under år 1986. Av de mål som prövades i sak innebar domstolens avgörande i 78 respektive 80 fall att besvärstalan helt eller delvis bifölls.

Någon motsvarighet till bostadsdomstolen på arrenderättens område har inte inrättats. Överprövningen av arrendenämnds avgöranden äger rum vid fastighetsdomstol.

6.1.2 Översikt över hyres- och arrendenämndernas uppgifter m.m.

Enligt 69 § hyreslagen och 4 § nämndlagen har en hyresnämnd i första hand till uppgift att medla i hyres- eller bostadsrättstvist. Nämnden kan också vara skiljenämnd i sådana tvister. Vidare skall nämnden pröva åtskilliga frågor enligt hyreslagen, bl.a. tvist om åtgärdsföreläggande enligt 16 § andra stycket, skadestånd enligt 24 a §, förlängning av hyresavtal enligt 49 § och hyresvillkor enligt 54 §. Andra sådana frågor avser godkännande av vissa överenskommelser mellan hyresvärd och hyresgäst, t.ex. överenskommelse om avstående från besittningsskydd beträffande bostadslägenhet

enligt 45 § andra stycket eller beträffande lokal enligt 56 § andra stycket.

Nämnden skall också pröva frågor enligt bostadsrättslagen (1971:479), hyresförhandlingslagen (1978:304), bostadssaneringslagen (1973:531), bostadsförvaltningslagen (1977:792), lagen (1975:1132) om förvärv av hyresfastighet m.m., bostadsanvisningslagen (1980:94), lagen (1982:352) om rätt till fastighetsförvärv för ombildning till bostadsrätt samt lagen (1973:189) med särskilda hyresbestämmelser för vissa orter (bristortslagen).

Frågor som enligt bostadsrättslagen skall prövas av hyresnämnd är bl.a. tvist om medlemskap i bostadsrättsförening enligt 52 § och fråga om godkännande i visst fall av beslut av föreningsstämma enligt 60 § första stycket 1 (beslut som innebär ändring av grundavgift och medför rubbning av det inbördes förhållandet mellan grundavgifterna). Bland de frågor som enligt de övriga lagar som nyss nämnts skall prövas av hyresnämnd kan nämnas tvist mellan hyresvärd och hyresgästorganisation angående förhandlingsordning enligt 9 eller 13 §§ hyresförhandlingslagen, fråga om upprustningsåläggande eller användningsförbud enligt 2 § första stycket bostadssaneringslagen, fråga om tvångsförvaltning enligt 2 § bostadsförvaltningslagen, fråga om tillstånd till förvärv av hyresfastighet enligt 1 § lagen om förvärv av sådan fastighet samt fråga om tillstånd till användning av bostadslägenhet för annat ändamål än det avsedda enligt 3 § bristortslagen.

Av översikten framgår att en hyresnämnd har olika funktion i skilda ärendetyper. I vissa ärenden har nämnden sålunda uteslutande till uppgift att medla mellan parterna. I andra ärenden fungerar nämnden som skiljenämnd. Vidare skall nämnden i en del ärenden pröva frågor om godkännande av främst vissa överenskommelser mellan hyresvärd och hyresgäst. I övriga ärenden har nämnden till uppgift att på samma sätt som en domstol avgöra tvister mellan motstående parter. Till

övervägande del är dessa tvister dispositiva, dvs. förlikning om saken är tillåten. Hit hör t.ex. ärenden angående förlängning av hyresavtal eller ändring av hyresvillkor. En del fall, såsom ärenden angående tvångsförvaltning, är dock inte dispositiva i nu angiven bemärkelse.

Den antalsmässiga fördelningen mellan de olika ärendetyperna under år 1986 kan utläsas av den i bilaga 2 angivna statistiken. Av denna framgår att inte mindre än 16 156 av de under året avgjorda ärendena avsåg godkännande av överenskommelse om avstående från besittningsskydd beträffande bostadslägenhet. Andra vanliga ärendetyper avsåg förlängning av hyresavtal och ändring av hyresvillkor enligt 24 § hyresförhandlingslagen. Av statistiken framgår vidare att drygt 67 procent av ärendena avgjordes utan muntlig förhandling och drygt 78 procent av ordföranden ensam.

En arrendenämnd har enligt 8 kap. 30 § JB och 1 § nämndlagen till uppgift att medla i arrendetvist, pröva tvist om bl.a. förlängning av arrendeavtal vid jordbruks-, bostads- eller fiskearrende eller om villkor för sådan förlängning, flyttningsersättning enligt 9 kap. 14 § JB eller byggnadsskyldighet enligt 9 kap. 18 § JB samt pröva frågor enligt lagen (1985:658) om arrendatorers rätt att förvärva arrendestället. Nämnden skall vidare pröva frågor om godkännande av förbehåll eller annat avtalsvillkor angående exempelvis avstående från besittningsskydd vid jordbruksarrende enligt 9 kap. 7 § andra stycket JB, överlåtelse av arrenderätten vid bostadsarrende enligt 10 kap. 7 § fjärde stycket JB, återtagande av arrendestället i förtid vid anläggningsarrende enligt 11 kap. 2 § andra stycket JB eller kort arrendetid vid fiskearrende enligt 3 § första stycket lagen (1957:390) om fiskearrenden (dispensärenden). Slutligen kan nämnden vara skiljenämnd i arrendetvist.

Vad som sagts i det föregående om hyresnämnds olika funktion i skilda ärendetyper gäller på motsvarande sätt arrendenämnd. Arrendetvister torde dock utan undantag vara dispositiva.

Av den i bilaga 2 angivna statistiken kan utläsas att den under år 1986 vanligaste ärendetypen vid arrendenämnderna var dispensärenden rörande bostadsarrende. Mer än 60 procent av de under året avgjorda ärendena utgjordes av dispensärenden av olika slag. Omkring två tredjedelar av ärendena avgjordes utan muntlig förhandling och 83,5 procent av ordföranden ensam.

Som tidigare nämnts var antalet dispensärenden ovanligt stort under år 1986, vilket påverkade andelen ärenden som avgjordes utan muntlig förhandling respektive av ordföranden ensam. Som jämförelse bör nämnas att under år 1985 antalet avgjorda dispensärenden utgjorde något mer än en tredjedel av samtliga avgjorda arrendenämndsärenden, att drygt 55 procent av alla ärenden avgjordes utan muntlig förhandling och att knappt 62 procent av ärendena avgjordes av ordföranden ensam.

Regler om förfarandet vid hyres- och arrendenämnderna finns i nämndlagen och innebär i huvudsak följande. En arrende-, hyres- eller bostadsrättstvist anhängiggörs vid nämnden genom skriftlig ansökan, vilken skall innehålla uppgift om bl.a. parterna och tvistens beskaffenhet (8 §). Sedan tvisten hänskjutits till nämnden skall parterna i regel kallas att inställa sig inför nämnden. I massärenden av visst slag får nämnden, sedan ett lämpligt antal typfall har prövats, med ledning därav avgöra övriga tvister utan muntlig förhandling, om det är uppenbart att sådan förhandling inte behövs (9 §). Om sökanden underlåter att på kallelse inställa sig inför nämnden skrivs ärendet av. Inställer sig inte motparten får nämnden förelägga honom vid vite att inställa sig inför nämnden. Om han ändå inte kommer skrivs ärendet av såvida det inte kan antas att förlikning kan träffas. Ärenden som rör tvist enligt bl.a. hyreslagen avgörs dock utan hinder av att parten uteblivit (10 §). Vissa ärenden, som har skrivits av på grund av att sökanden inte inställt sig inför nämnden, skall tas upp på nytt på ansökan av sökanden (11 § första stycket). Nämnden skall klarlägga tvistefrågorna och, även om

medling inte påkallats, söka förlika parterna. Om det inte är uppenbart att förutsättningar för förlikning saknas skall nämnden vid behov lägga fram förslag till förlikning (12 § första och andra stycket).

Nämndlagen innehåller vidare vissa särskilda handläggningsregler för ärenden angående godkännande av förbehåll m.m., förhandlingsordning, bostadssanering och särskild förvaltning, förvärvstillstånd, bostadsanvisning samt förvärv av arrendeställe och fastighetsförvärv för ombildning till bostadsrätt (14 och 15 a - 16 e §§). Förhandling inför nämnden är inte obligatorisk i dessa ärenden. I ärende som nämnden har att avgöra genom skiljedom gäller lagen (1929:145) om skiljemän, i den mån annat inte följer av nämndlagen (15 §).

Nämnden skall verka för att utredningen i ärende får den omfattning och inriktning som är lämplig med hänsyn till ärendets beskaffenhet. Därvid skall nämnden såvitt möjligt se till att onödig utredning inte förebringas (16 f §). Nämnden eller den nämnden förordnar får besiktiga den fastighet som ärendet rör och även föranstalta om annan nödvändig utredning (17 § första stycket). Nämnden får vidare hålla förhör med vittne eller sakkunnig under ed och förhör med part under sanningsförsäkran om part begär det och förhöret behövs för utredningen. Förhör får dock inte hållas om bevisningen kan föras på annat sätt med avsevärt ringare besvär eller kostnad. Om förhör gäller vissa av RB:s bestämmelser om bevisning i tillämpliga delar (19 a §).

Nämndens avgörande sker genom beslut. I beslutet skall anges de skäl på vilka beslutet grundas, i den mån det är behövligt (21 § första stycket). Bestämmelserna i 16 kap. RB om omröstning äger motsvarande tillämpning på avgörande av nämnd. Ordföranden skall dock säga sin mening först (20 §).

Bestämmelserna i 5 kap. RB om offentlighet och ordning vid domstol samt i 4 kap. RB om jäv mot domare äger motsvarande

tillämpning (27 § första stycket respektive 28 §). Vid nämnds sammanträde och vid besiktning skall föras protokoll (29 §).

Enligt 15 § förordningen (1975:520) om protokollföring m.m. vid arrendenämnd och hyresnämnd skall nämndernas beslut sättas upp särskilt eller tas in i protokoll eller tecknas på handling i akten.

6.1.3 Vissa frågor beträffande intresseledamöter

Intresseledamöterna i hyres- och arrendenämnderna samt bostadsdomstolen utses efter förslag från sådana riksorganisationer som kan anses väl företräda de intressegrupper som berörs av rättskipningen på de aktuella områdena, bl.a. Sveriges fastighetsägareförbund, Hyresgästernas riksförbund, Sveriges jordägareförbund och Sveriges jordbruksarrendatorers förbund. Denna ordning är ägnad att tillgodose intresset av att intresseledamöterna är väl insatta i de frågor som tas upp av nämnderna och på ett auktoritativt sätt kan ge uttryck åt den berörda intressegruppens värderingar.

Å andra sidan leder ordningen ofrånkomligen till att sådana personer utses som på ett eller annat sätt är knutna till de förslagsställande organisationerna. Det kan självfallet förväntas att dessa personer solidariserar sig med syftet hos den organisation de tillhör och är inställda på att verka för detta syfte. Detta kan i vissa fall föranleda tvivel om vederbörandes opartiskhet.

Enligt 4 kap. 13 § RB är en domare jävig att handlägga mål bl.a. om han är ledamot av styrelsen för förening som är part (punkt 4) eller om särskild omständighet föreligger som är ägnad att rubba förtroendet för hans opartiskhet i målet (punkt 9). Dessa bestämmelser gäller enligt 28 § nämndlagen och 10 § lagen om bostadsdomstol även för ledamot i hyres- eller arrendenämnd samt bostadsdomstolen.

I förarbetena till de bestämmelser rörande jäv som fanns intagna i hyresregleringslagen uttalades att den omständigheten att en ledamot i hyresnämnd är styrelseledamot eller tjänsteman i en organisation av fastighetsägare eller hyresgäster inte i och för sig borde utgöra jäv. Ett jävsförhållande kan emellertid föreligga i det enskilda fallet. Den som t.ex. varit juridisk rådgivare åt part i ett visst hyresärende - vare sig som funktionär i någon intresseorganisation eller eljest - måste anses jävig att tjänstgöra som ledamot i nämnden, då ärendet handläggs där (se Gad-Stark, Hyresregleringen, 4 uppl. 1969 s. 162).

I prop. 1974:151 med förslag till lag om bostadsdomstol m.m. uttalade departementschefen att intresseledamöterna i bostadsdomstolen inte är och inte skall uppfattas som intresserepresentanter i egentlig mening, dvs. som företrädare för endera partens intressen. De är enligt departementschefen i stället meddomare som har att företa en objektiv bedömning av samtliga fakta i målet utifrån sina särskilda kunskaper och erfarenheter (s. 89).

I samma proposition uttalade departementschefen vidare (s. 115):

> I likhet med den praxis som har utbildats inom statens hyresråd och hyresnämnderna, bör intresseledamot som medverkat på riks- eller lokalplanet i förhandlingsöverenskommelse om schabloner för ändring av bashyra inte anses vara av jäv hindrad att delta i beslut som gäller bostadslägenhet som berörs av förhandlingsöverenskommelsen. Har däremot ledamoten som företrädare för fastighetsägare eller hyresgästförening förhandlat om hyressättningen eller annat hyresvillkor för just det hus eller den lägenhet målet rör, torde i allmänhet en jävssituation föreligga. Det sagda äger självfallet tillämpning också i fråga om ledamot som deltar i andra liknande förhandlingsöverenskommelser.

Departementschefens uttalanden i prop. 1974:151 får självfallet anses gälla även beträffande de intresseledamöter som medverkar i hyres- och arrendenämnderna. En omständighet som tyder på att intresseledamöterna uppfattar sin roll på det sätt som lagstiftaren avsett är att nämndernas och bostadsdomstolens avgöranden i mycket stor utsträckning är enhälliga.

Vissa situationer är dock särskilt känsliga för intresseledamöterna, i första hand de som representerar hyresgästintressen. Vad som tilldragit sig den största uppmärksamheten är de situationer som kan uppkomma i ärenden enligt hyresförhandlingslagen. I denna lag anges i vilka former och under vilka förutsättningar kollektiva förhandlingar om hyresförhållanden i fråga om bostadslägenheter får bedrivas. Lagen innehåller också regler om förhandlingsöverenskommelsers rättsverkan och om den enskilde hyresgästens ställning inom det kollektiva förhandlingssystemet.

Det är långtifrån ovanligt att en hyresgäst motsätter sig att det i hyresavtalet införs eller bibehålls en s.k. förhandlingsklausul, varigenom han blir bunden av en förhandlingsöverenskommelse som träffats mellan hyresvärden och viss hyresgästorganisation, eller att han ansöker om ändring av en förhandlingsöverenskommelse i den del den avser honom och därvid begär prövning av sådan ersättning, som enligt 20 § hyresförhandlingslagen kan utgå till hyresgästorganisation för dess förhandlingsarbete. Det förekommer också fall där två hyresgästorganisationer, av vilka endast den ena är ansluten till Hyresgästernas riksförbund, konkurrerar om rätten att förhandla för en viss grupp av hyresgäster. I tvister av sistnämnda slag har det gjorts gällande att riksorganisationerna av fastighetsägare och hyresgäster har ett gemensamt intresse av att hyresgästorganisationer som står utanför den etablerade hyresgströrelsen inte får förhandlingsrätt.

Det finns också andra ärenden där intresseledamöternas

medverkan med fog kan ifrågasättas. Vi syftar här på sådana ärenden enligt bostadsförvaltningslagen och bostadssaneringslagen, där en hyresgästorganisation är sökande, och på ärenden enligt lagen om förvärv av hyresfastighet m.m., där en hyresgästorganisation som berörs av en ansökan om tillstånd enligt lagen skall anses som sökandens motpart.

Med hänvisning till de situationer som kan uppstå i ärenden enligt hyresförhandlingslagen har det i motioner till riksdagen riktats kritik mot systemet med partsrepresentation i hyresnämnderna, bostadsdomstolen och andra domstolar. Lagutskottet har emellertid i ett av riksdagen godtaget betänkande funnit att det inte framförts några vägande skäl som talar för att en generell utredning eller utvärdering av partssammansatta domstolar bör komma till stånd eller att det föreligger behov av att särskilt se över eller ändra reglerna för sammansättningen av instanserna på bostadsområdet (LU 1982/83:19). Förnyade motioner, vari hemställts bl.a. att riksdagen hos regeringen begär förslag om överförande av hyresnämndernas och bostadsdomstolens uppgifter till de allmänna domstolarna, har inte heller vunnit gehör hos riksdagens majoritet (se bl.a. LU 1983/84:5 y, BoU 1983/84:29, rskr 1983/84:378, JuU 1985/86:28 och prot. 1985/86:141).

Kritiken har också tagit sig uttryck i en anmälan till kommissionen för de mänskliga rättigheterna i Strasbourg (Europakommissionen). Anmälaren, som varit part i ett ärende beträffande bl.a. bibehållande av förhandlingsklausul i hyresavtal, har hävdat att hyresnämnderna och bostadsdomstolen inte uppfyller kravet i den s.k. Europarådskonventionens artikel 6 på oavhängiga och opartiska domstolar för prövning av civila rättigheter och skyldigheter. Kommissionen har tagit upp anmälningen till behandling. Ärendet är ännu inte avgjort.

I rättsfallet NJA 1982 s. 564 har HD prövat frågan om jäv mot en intresseledamot i bostadsdomstolen. Det rättsfallet bör

jämföras med rättsfallet NJA 1978 s. 464, vilket gällde bl.a. spörsmål om jäv mot nämndeman i fastighetsdomstol.

I det sistnämnda rättsfallet gällde målet vid fastighetsdomstolen - som vid den aktuella tidpunkten var sista instans i mål angående ändring av hyresvillkor - om en till Hyresgästernas riksförbund ansluten hyresgästförening skulle ges rätt att förhandla rörande hyresförhållanden för de i målet instämda hyresgästernas räkning, trots att i det berörda bostadsområdet bildats en till riksförbundet ej ansluten hyresgästförening med främsta uppgift att förhandla i hyresfrågor. En av de i fastighetsdomstolens avgörande deltagande nämndemännen intog vid tillfället en viss förtroendeställning i den till Hyresgästernas riksförbund anslutna hyresgästförening, med vilken hyresvärden i målet träffat avtal om förhandling i frågor rörande hyresförhållanden. I belysning av förhållandena i målet ansågs denna omständighet ha varit ägnad att rubba förtroendet för nämndemannens opartiskhet i målet (jfr också Rättsfall från hovrätterna 137:81).

I rättsfallet NJA 1982 s. 564 gällde målet vid bostadsdomstolen om en till Hyresgästernas riksförbund icke ansluten hyresgästförening skulle ges rätt att förhandla för hyresgästerna i viss fastighet i stället för en förening som var ansluten till riksförbundet. En av de i bostadsdomstolens avgörande deltagande intresseledamöterna var ordförande i riksförbundet. HD uttalade bl.a. att den lagstiftning som reglerar intresseledamöternas medverkan i bostadsdomstolen uppenbarligen bygger på förutsättningen att intresseledamöterna skall vara i stånd att opartiskt handlägga även tvister där direkta organisationsintressen står på spel. Det är inte förenligt med lagens reglering att generellt betrakta de organisationsanknutna ledamöterna som jäviga i sådana tvister. Det torde med andra ord inte ha varit avsett att en sådan syn på jävsfrågan som när det gäller nämndeman i fastighetsdomstol har kommit till uttryck i rättsfallet NJA 1978 s. 464 skall tillämpas på intresseledamot i bostadsdomstolen. En annan ståndpunkt skulle också medföra problem av skilda

slag. Mot bakgrund härav ansågs den omständigheten att den ifrågavarande personen intog en ledande ställning i Hyresgästernas riksförbund inte ha inneburit att han var jävig att som intresseledamot delta i bostadsdomstolens avgörande av det aktuella målet.

6.1.4 Önskemål om reformer samt utredningsförslag med anledning därav

Kompetensfördelningen mellan hyresnämnderna, fastighetsdomstolarna och de allmänna underrätterna ger upphov till olägenheter av skilda slag. För att komma till rätta med dessa olägenheter fick hyresrättsutredningen i uppdrag att undersöka om inte samtliga tvister på hyresrättens område borde prövas av hyresnämnderna som första instans och med bostadsdomstolen som slutinstans.

I samband med att bostadsdomstolen inrättades ansågs också en reform av systemet för överprövning av arrendenämnds avgöranden böra utredas. Arrendelagskommittén fick därför i uppdrag att mot bakgrund av den beslutade hyresprocessreformen överväga hur instans- och fullföljdsordningen i arrendetvister borde vara utformad.

Hyresrättsutredningen föreslog, i enlighet med sitt uppdrag, att alla hyrestvister enligt hyreslagen samt bostadsrättstvister - utom mål som handläggs enligt lagsökningslagen eller handräckningslagen - skulle prövas av hyresnämnderna i första instans och med bostadsdomstolen som slutinstans. Förslaget innebar att de hyres- och bostadsrättstvister som handläggs vid fastighetsdomstolarna skulle överföras till hyresnämnderna. Utredningen föreslog också att en helt ny lag - hyresprocesslagen - skulle reglera handläggningen av de mål som skulle tas upp av nämnderna. I de fall där särskilda bestämmelser saknades i hyresprocesslagen eller annan författning skulle RB:s bestämmelser om dispositiva tvistemål gälla. Detta medförde att nämnderna i fortsättningen skulle betraktas som särskilda domstolar (SOU 1981:77 s. 285-288).

Hyresprocesslagen innehöll bl.a. den nyheten att hyresnämnderna gemensamt med en hyrestvist fick handlägga även annan tvist - t.ex. en genfordran som inte grundade sig på hyresförhållandet - mellan samma eller olika parter, om detta var lämpligt med hänsyn till utredningen och omständigheterna i övrigt (1 kap. 1 § andra stycket). Enligt ett tillägg till bestämmelsen i 14 kap. 7 § RB skulle också tvistemål som handlades enligt RB få förenas med mål som kunde handläggas enligt hyresprocesslagen.

Vidare skulle enligt hyresprocesslagen gälla vissa undantag från bestämmelserna i 4 kap. RB om jäv mot domare. Sålunda skulle en intresseledamot som var exempelvis ställföreträdare för en organisation som var part i ett mål inte på den grunden vara jävig, om han inte tidigare fört talan i målet eller för organisationens räkning fattat beslut beträffande den fråga som målet rörde (4 kap. 8 §).

Arrendelagskommitténs förslag gick ut på att bostadsdomstolens lagfarna ledamöter tillsammans med intresseledamöter, föreslagna av arrendemarknadens parter, skulle bilda en arrendedomstol som andra och sista instans i arrendetvister. Kommittén förordade vidare att den av hyresrättsutredningen utarbetade hyresprocesslagen skulle gälla även för handläggningen av arrendetvister och att samtliga arrendemål vid fastighetsdomstolarna skulle flyttas över till arrendenämnderna. I vart fall borde enligt kommittén vissa särskilt angivna typer av mål överföras till arrendenämnderna (SOU 1981:80 s. 204-206).

Förslagen från hyresrättsutredningen och arrendelagskommittén har föranlett ändringar i den materiella lagstiftningen angående hyra och arrende. Frågan om en reform av hyres- och arrendeprocessen har däremot, i avvaktan på resultatet av vårt arbete med att reformera förfarandet vid de allmänna domstolarna, inte tagits upp till behandling (prop. 1983/84:136 s. 36 och 1983/84:137 s. 67).

6.2 Överväganden

6.2.1 Fortsatt specialisering av hyres- och arrendemål?

Prövningen av hyrestvister i första instans kan i dag ske dels vid hyresnämnderna, dels vid fastighetsdomstolarna, dels vid de allmänna underrätterna. Det är enligt vår mening uppenbart att denna ordning gör det svårt för parterna och deras ombud att veta vilken myndighet de skall vända sig till i en uppkommen hyrestvist. Detta medför i sin tur att det föreligger risk för rättsförluster. Kompetensfördelningen mellan de olika prövningsorganen medför också begränsningar i möjligheterna att förena mål, åberopa alternativa grunder samt göra gällande motfordringar genom genstämning eller yrkande om kvittning.

Redan vad som sagts nu innebär att det finns skäl att undersöka om systemet för prövning av hyrestvister kan göras mera enhetligt. Ett sätt att åstadkomma detta är att, som hyresrättsutredningen har föreslagit, överföra prövningen av de mål eller ärenden angående hyra m.m. som i dag handläggs vid fastighetsdomstolarna till hyresnämnderna.

Härigenom skulle man ta ytterligare ett steg mot en specialisering av dömandet i hyrestvister. Om man bortser från sambandet med rättskipningen i övrigt skulle en sådan åtgärd ha vissa fördelar. Systemet för prövning av sådana mål skulle bli mera enhetligt. Inte minst genom intresseledamöternas medverkan skulle en avsevärd sakkunskap i hyresfrågor finnas i nämnderna. Enligt hyresrättsutredningen skulle det medföra stora fördelar att låta intresseledamöterna medverka också vid prövningen av de hyrestvister som i dag handläggs vid fastighetsdomstolarna. Låter man dessutom bostadsdomstolen fungera som enda överinstans blir också intresset av enhetlig rättstillämpning på det berörda området tillgodosett.

En specialisering av dömande verksamhet har emellertid inte bara fördelar. I avsnitt 4.1 har vi ingående redogjort för en rad nackdelar som en fortsatt utveckling mot specialisering för med sig. Vi hänvisar i första hand till vad vi anfört där. Vi erinrar också om de avsevärda processuella problem som varje särreglering för med sig för parter och domstolar och som vi nyss anfört exempel på. I detta kapitel kommer vi främst att uppehålla oss vid de speciella problem som ett system med en utbyggd hyresnämndsorganisation skulle innebära.

Som vi har nämnt i avsnitt 4.1 kan en specialiserad domare lätt tappa överblicken över det juridiska fältet med det resultatet att hans bedömningar alltmer avlägsnar sig från den allmänna rättsutvecklingen. Denna risk ökar givetvis om specialiseringen drivs så långt att domaren uteslutande sysslar med mål och ärenden inom en begränsad sektor av rättskipningen. En sådan situation föreligger för domare vid hyresnämnderna. De har således i sin dagliga verksamhet normalt endast anledning att tillämpa hyreslagstiftningen och andra författningar som har direkt avseende på nyttjande av fast egendom för bostadsändamål samt nämndlagen. Risken för att dessa domare skall tappa överblicken över rättssystemet i övrigt är påtaglig. En liknande risk kan i och för sig uppkomma för domare vid de allmänna domstolar, där mål av skilda slag handläggs vid olika avdelningar. Vid dessa domstolar tillämpar man emellertid det systemet, att domarna efter viss tid cirkulerar mellan avdelningarna. De lagfarna domarna i hyresnämnderna stannar däremot i allmänhet på sin tjänst under lång tid.

I detta sammanhang finns det anledning att påpeka att de hyrestvister som i dag handläggs vid fastighetsdomstolarna ofta innehåller allmänna juridiska frågor av samma slag som förekommer i allmänna tvistemål. En stor del av de hyrestvister som nu avses gäller sålunda bristande betalning av hyra. Andra sådana tvister innehåller frågor av avtalsrättslig

eller skadeståndsrättslig natur. Som exempel härpå kan nämnas tvister om huruvida hyresavtal har kommit till stånd, om det består eller om det är giltigt samt tvister om skadestånd till lokalhyresgäst på grund av att hyresförhållandet upphört. Om hyresrättsutredningens förslag genomförs kommer således de lagfarna domarna vid hyresnämnderna att i ökad utsträckning få ta ställning till bl.a. allmänna avtals- och skadeståndsrättsliga frågor.

Härigenom kommer man också i nya fall att få två högsta instanser för likartade frågor, nämligen HD och bostadsdomstolen. Enligt vår uppfattning kan man generellt säga att prejudikatbildningen och den enhetliga rättstillämpningen blir lidande när mål överförs från tingsrätterna till organ som ligger utanför det allmänna domstolsväsendet. Den omständigheten att ett beslut har meddelats av ett organ som sista instans medför sålunda inte automatiskt att beslutet kan tillmätas samma betydelse som ett prejudikat meddelat av HD.

Den rättstillämpning som kommer till uttryck i bostadsdomstolens avgöranden torde följas av hyresnämnderna och i andra hand av parterna på bostadsmarknaden. Man torde också kunna utgå från att bostadsdomstolen i förekommande fall söker ledning i HD:s avgöranden. Det kan emellertid mycket väl tänkas inträffa att en prejudikatvärd fråga på ett rättsområde som kan förekomma både i HD och i bostadsdomstolen - t.ex. en avtalsrättslig fråga - först kommer upp i bostadsdomstolen. Enligt vår uppfattning kan bostadsdomstolens avgörande av en sådan fråga inte ersätta ett avgörande i samma fråga av HD.

Enligt hyresrättsutredningen bör olägenheterna av att både HD och bostadsdomstolen kan komma att avgöra likartade frågor inte överskattas, eftersom samma parallellitet finns mellan HD och arbetsdomstolen utan att detta lett till svårigheter. Att man med nu gällande regler låter flera domstolar döma i sista instans innebär dock enligt vår uppfattning inte att

man utan problem kan inrätta nya särskilda domstolar eller utvidga arbetsområdena för de som redan existerar.

En annan följd av hyresrättsutredningens förslag skulle bli att fastighetsdomstolarnas målunderlag i ett slag minskade till mindre än hälften (jfr avsnitt 5.2.2). Även om en mycket stor del av de hyrestvister som i dag handläggs vid fastighetsdomstolarna avgörs av ensamdomare måste en så betydande minskning av målunderlaget som nu sagts leda till en översyn av fastighetsdomstolsorganisationen. Det skulle vara anmärkningsvärt om inte denna översyn ledde till en betydande minskning av antalet fastighetsdomstolar. Därigenom skulle den lokala förankringen av dömandet i fastighetsmål bli ännu svagare än vad den är i dag. En sådan utveckling skulle enligt vår mening inte vara önskvärd.

De processuella problem som förorsakas uteslutande av den nuvarande kompetensfördelningen mellan fastighetsdomstolarna och hyresnämnderna försvinner givetvis genom hyresrättsutredningens förslag. För att klara även övriga problem av detta slag har utredningen, som tidigare nämnts, föreslagit att hyresnämnderna gemensamt med en hyrestvist skall kunna handlägga även annan tvist mellan samma eller olika parter om det är lämpligt med hänsyn till utredningen och omständigheterna i övrigt. Mål som egentligen skall handläggas enligt den föreslagna hyresprocesslagen skall under motsvarande förutsättningar kunna tas upp av tingsrätt eller fastighetsdomstol. Regler av detta slag ger emellertid upphov till andra komplikationer, nämligen när det gäller frågor om ett avgörandes rättskraft. I detta avseende kan vi hänvisa till vad vi i fråga om förhållandet mellan tingsrätterna och fastighetsdomstolarna anfört under avsnitt 5.2.1. Vi vill också peka på att utredningens förslag inte löser svårigheten att i ett enskilt fall avgöra om en tvist med anknytning till ett hyresförhållande är att anse som en hyrestvist eller som ett allmänt tvistemål. Att denna svårighet är en realitet framgår av flera rättsfall (jfr avsnitt 5.1.2).

Slutligen vill vi framhålla att den nuvarande nämndorganisationen i sig har flera brister. En brist är att hyresnämnderna - med undantag för nämnderna i Stockholm, Göteborg och Malmö - endast ger sysselsättning åt ett hyresråd jämte kanslipersonal. De små nämnderna är mycket känsliga för störningar i form av ledigheter av olika slag. Nämndorganisationen är inte heller flexibel i förhållande till arbetsbördan. Det är sålunda svårt att möta arbetstoppar och samtidigt svårt att tillgodogöra sig besparingar om arbetsbördan minskar. Det saknas skäl anta att en ny nämndorganisation mot bakgrund av hyresrättsutredningens förslag skulle komma till rätta med de nu berörda problemen.

Det tycks också vara så att en tjänstgöring vid främst de små hyresnämnderna inte anses vara lika attraktiv som tjänstgöring vid de allmänna domstolarna. En bidragande orsak till detta förhållande torde vara att det efter en längre tids tjänstgöring vid hyresnämnd krävs en omställning för den som önskar gå tillbaka till tjänstgöring vid domstol.

Vad som sagts i det föregående om tvister angående hyra m.m. och hyresnämnder gäller i allt väsentligt också arrendetvister och arrendenämnder. Som framgår av de i avsnitt 6.1.4 redovisade direktiven till arrendelagskommittén avser dock reformbehovet på arrendeprocessens område främst instans- och fullföljdsfrågor.

En ökad specialisering av dömandet på de berörda rättsområdena medför således en rad negativa konsekvenser för domstolsväsendet i dess helhet. En alternativ metod att åstadkomma ett enhetligt system för prövning av hyres- och arrendetvister är att med en vidareutveckling av vårt förslag i kapitel 5 beträffande fastighetsdomstolarna överföra hyres- och arrendenämndernas uppgifter till tingsrätterna. En sådan åtgärd har som vi ser det flera fördelar framför de i det föregående berörda förslagen från hyresrättsutredningen och arrendelagskommittén. För det första slipper man ifrån de

olägenheter som är förenade med att en del av den dömande verksamheten på de berörda rättsområdena sker vid sidan av de allmänna domstolarna. För det andra kommer alla mål som har samband med varandra att kunna tas upp av samma myndighet. För det tredje kan samtliga hyres- och arrendetvister, alltså även sådana som skall handläggas enligt lagsökningslagen och handräckningslagen, tas upp av samma domstol. För det fjärde kommer prövningen av dessa tvister att äga rum på eller i närheten av den ort där den berörda fastigheten finns. För det femte måste ett sådant system medföra administrativa vinster och direkta ekonomiska besparingar.

Tanken att låta samtliga hyres- och arrendetvister handläggas inom ramen för det allmänna domstolsväsendet är inte ny. Redan i det förslag som låg till grund för 1968 års reform av hyreslagstiftningen ingick sålunda, som tidigare nämnts, att den domstolsmässiga prövningen av hyrestvister skulle äga rum vid hyresdomstolar, knutna till de allmänna underrätterna, och vid hovrätterna. Vidare hemställde domstolsverket år 1977 hos regeringen om en översyn av nämndorganisationen i syfte att integrera nämnderna med i första hand fastighetsdomstolarna. Bakgrunden till verkets framställning var konstaterade organisatoriska brister vid de små nämnderna. Någon översyn av nämndorganisationen med den inriktning som verket förordade kom emellertid inte till stånd.

Systemet med hyresnämnder och bostadsdomstol har satts i fråga i flera motioner till riksdagen och i en anmälan till Europakommissionen (se avsnitt 6.1.3). Vad gäller anmälningen till kommissionen vill vi framhålla att ärendet där ännu inte är avgjort. Avgörandet av detta ärende kan, oavsett utgången, påverka ställningstagandet till medverkan av intresseledamöter i rättskipningen på de nu berörda områdena. I det följande utgår vi emellertid från den inställning i frågan som lagstiftaren vid ett flertal tillfällen har uttryckt, nämligen att intresseledamöter skall medverka vid avgörandet av de mål eller ärenden som i dag handläggs vid hyres- och arrendenämnderna samt bostadsdomstolen.

Om man vill överföra hyres- och arrendenämndernas uppgifter till tingsrätterna måste man med nyss angivna utgångspunkt undersöka om intresseledamöter kan medverka också där. En annan fråga som måste undersökas är om förfarandet vid tingsrätterna passar för handläggning av nämndärendena eller om det behövs särskilda förfaranderegler för dessa ärenden. Slutligen måste man undersöka vilka följder en handläggning av samtliga hyres- och arrendetvister vid tingsrätt kan få för instans- och fullföljdsordningen i sådana tvister.

De nu angivna frågorna tar vi upp i avsnitt 6.2.2-4. Därefter redovisar vi i avsnitt 6.2.5-6 våra överväganden beträffande rättens sammansättning i hyres- och arrendetvister samt hanteringen av vissa speciella ärendetyper. Slutligen drar vi i avsnitt 6.2.7 slutsatser av vad vi anfört i de nu nämnda frågorna och sammanfattar våra synpunkter på handläggningen av hyres- och arrendetvister.

Vi är medvetna om att det kan råda delade meningar om lämpligheten av att införa ett system med intresseledamöter i vissa kategorier av mål vid tingsrätterna. Inom utredningen har därför diskuterats alternativet att väl låta intresseledamöter medverka i medlings- och skiljedomsärenden men låta handläggningen av sådana tvister som inte kunnat lösas på någon av de nämnda vägarna ske utan deltagande av intresseledamöter. En sådan ordning står dock i direkt strid mot de syften som ligger bakom det nuvarande systemet och som utredningen som nyss sagts utgått från. Vi har därför inte velat förorda en sådan begränsning av intresseledamöternas deltagande i tvistlösningen på de berörda områdena.

6.2.2 Kan intresseledamöter delta i handläggningen av hyres- och arrendemål vid tingsrätt?

Som vi berört i det föregående har vi vid vår bedömning av frågan om medverkan av intresseledamöter i hyres- och arrendemål vid tingsrätt tagit till utgångspunkt de beslut

som statsmakterna tidigare fattat rörande sådana ledamöters deltagande i verksamheten hos hyres- och arrendenämnderna samt bostadsdomstolen. I detta avsnitt kommer vi därför enbart att uppehålla oss vid frågan om det från jävssynpunkt eller annan principiell synpunkt möter hinder mot att intresseledamöter deltar i handläggningen av hyres- och arrendemål vid tingsrätterna.

I fråga om betydelsen av att intresseledamöter medverkar i hyresnämnderna och om svårigheten att införa sådana ledmöter vid de allmänna domstolarna anförde hyresrättsutredningen (s. 305 i betänkandet) följande:

> Att den sakkunskap och erfarenhet angående hyresförhållanden, som finns representerad hos hyresmarknadens organisationer, har kunnat utnyttjas i medlings- och prövningsförfarandet har utan tvivel haft en avgörande betydelse för att hyresnämnderna kunnat fungera väl och vinna parternas och deras organisationers förtroende. Hyresnämndernas sammansättning med en opartisk lagfaren ordförande och två intresseledamöter har visat sig ändamålsenlig. Det är att märka att intresseledamöterna i hyresnämnd intar en helt annan ställning än de ej lagfarna ledamöterna vid de allmänna domstolarna. De allmänna domstolarna i Sverige är av hävd helt sammansatta av ledamöter som inte anses representera vissa intressen. Ett inlemmande av hyresnämnderna i den allmänna domstolsorganisationen skulle därför innebära ett stort avsteg från fundamentala principer för de allmänna domstolarnas sammansättning.
>
> Även om ett sådant avsteg kanske inte numera skulle te sig så chockerande och närvaron av intresseledamöter i vissa avseenden skulle kunna verka berikande också för de allmänna domstolarna, ligger det dock ett stort värde i att hyresnämndernas karaktär av hyresmarknadens egna prövningsorgan bevaras. Otvivelaktigt bidrar denna

karaktär till det förtroende nämnderna har och till partsorganisationernas beredvillighet att ställa tillräckligt antal kvalificerade intresseledamöter till hyresnämndernas förfogande. Utan en sådan beredvillighet skulle nämnderna få mycket svårt att fullgöra sitt uppdrag.

Arrendelagskommittén uttalade sig på motsvarande sätt positivt om värdet av intresseledamöternas medverkan i arrendenämnderna. Kommittén uteslöt dock möjligheten av motsvarande medverkan vid överprövning av arrendenämnds beslut i hovrätt (jfr avsnitt 6.2.4).

Vi har ingen anledning att ifrågasätta att hyres- och arrendenämnderna har fungerat väl och tillvunnit sig förtroende. En bidragande orsak till detta torde vara intresseledamöternas medverkan. Man kan säga att dessa ledamöter har tre funktioner. De tillför sakkunskap. De kan också fylla samma funktion som nämndemän. Vidare bidrar de till att rättskipningen vid nämnderna förankras hos de berörda organisationerna.

Förankringsfunktionen spelar stor roll, inte minst på bostadshyresmarknaden. På detta område utvecklades sålunda med början på 1950-talet ett system med frivilliga förhandlingsordningar, enligt vilka hyresvillkoren för berörda lägenheter bestämdes efter förhandligar mellan å ena sidan hyresvärden och hans organisation och å andra sidan en hyresgästorganisation. De överenskommelser som träffades på grundval av förhandlingsordningen blev bindande för den enskilde hyresgästen genom att i hans hyreskontrakt togs in en s.k. förhandlingsklausul. Organisationerna inrättade också centrala förlikningsorgan med uppgift att lösa lokala tvister.

Förhandlingssystemet lagfästes år 1971 på hyresregleringens område och år 1974 i fråga om avvecklingen av hyresregleringen. Genom den år 1978 antagna hyresförhandlingslagen har

rätten till förhandlingsordning lagfästs i fråga om samtliga bostadslägenheter. Detta har medfört att hyresvillkoren för flertalet bostadslägenheter i landet numera bestäms efter förhandlingar under medverkan av organisationerna. Som framgår av det föregående har vidare organisationerna på hyresgästsidan givits ställning av part i vissa typer av hyresrättsliga tvister.

Som hyresrättsutredningen framhållit har intresseledamöterna genom sin anknytning till organisationerna en annan ställning än icke lagfarna ledamöter vid de allmänna domstolarna. Denna anknytning har i en del fall aktualiserat jävsfrågor, vilka enligt vår uppfattning inte kan lösas på ett tillfredsställande sätt inom ramen för det nuvarande systemet. Att som hyresrättsutredningen föreslagit införa bestämmelser om undantag från RB:s jävsbestämmelser såvitt gäller intresseledamöterna är enligt vår mening inte någon godtagbar lösning.

Jävsfrågorna bör emellertid inte ges för stora proportioner. Flertalet av de ärendetyper som handläggs vid hyresnämnderna (se bilaga 2) berör sålunda inte organisationerna på sådant sätt att intresseledamöternas opartiskhet av den anledningen kan sättas i fråga. Enbart den omständigheten att en intresseledamot har utsetts efter förslag av exempelvis Hyresgästernas riksförbund innebär givetvis inte att han är jävig att delta i handläggningen av t.ex. ärenden angående förlängning av hyresavtal (49 § hyreslagen) eller ändring av hyresvillkor (54 § hyreslagen). Inte heller torde den angivna omständigheten vara ägnad att rubba förtroendet för hans opartiskhet i ärenden angående godkännande av överenskommelse om avstående från besittningsskydd beräffande bostad eller lokal (45 § andra stycket respektive 56 § andra stycket hyreslagen). Ärenden angående medling eller skiljedom utgör inte heller något problem i detta hänseende.

Det är först i ärenden där en organisation uppträder som part

eller där dess intressen på annat sätt står på spel som intresseledamöternas anknytning till organisationerna medför problem. Som framhållits i avsnitt 6.1.3 är problemen därför koncentrerade till vissa ärenden enligt hyresförhandlingslagen samt sådana ärenden enligt bostadsförvaltningslagen, bostadssaneringslagen och lagen om förvärv av hyresfastighet m.m. där en hyresgästorganisation är part. Dessa ärenden är relativt få.

En helt annan sak än den som nu diskuterats är att en intresseledamot kan vara jävig i ett enskilt fall på grund av att han exempelvis på ett tidigare stadium har varit engagerad i den speciella tvistefråga som är föremål för nämndens prövning (jfr avsnitt 6.1.3). En sådan jävssituation kan bemästras inom det nuvarande systemet genom att den berörda ledamoten byts ut mot en annan av samma kategori.

På arrenderättens område finns ingen motsvarighet till hyresförhandlingslagen. Partsorganisationerna på arrendemarknaden har inte heller fått ställning av part i vissa arrendeärenden. För intresseledamöterna i arrendenämnderna torde sålunda tillämpningen av jävsbestämmelserna inte ge upphov till några speciella problem. De hyres- och arrendemål som handläggs vid fastighetsdomstolarna torde inte heller beröra organisationsintressen på sådant sätt att en intresseledamot generellt skulle anses jävig att delta i handläggningen av sådana mål.

Vad som sagts nu innebär enligt vår mening att det i de allra flesta fall inte föreligger något hinder från jävssynpunkt mot att låta intresseledamöter delta i handläggningen av hyres- och arrendemål vid tingsrätt. I vissa fall skulle dock tingsrätternas ställning som oberoende och opartiska prövningsorgan kunna äventyras om intresseledamöter fick delta i avgörandena. Detta gäller

dels ärenden enligt bostadsförvaltningslagen, bostadssane-

ringslagen och lagen om förvärv av hyresfastighet m.m. i vilka en hyresgästorganisation inom den etablerade hyresgäströrelsen är part,

dels ärenden enligt hyresförhandlingslagen i vilka en organisation inom den etablerade hyresgäströrelsen eller motsvarande organisation på fastighetsägarsidan är part eller, utan att vara part, mer påtagligt berörs av utgången i ärendet.

Beträffande aktuella ärenden enligt hyresförhandlingslagen syftar vi på sådana som gäller införande eller bibehållande av förhandlingsklausul enligt 2 §, rätt till förhandlingsordning enligt 9 §, förlängning av förhandlingsordning enligt 13 §, prövning av förhandlingsersättning enligt 20 och 22 §§ samt skadestånd enligt 26 eller 27 §.

Vill man föra över hyresnämndernas uppgifter till tingsrätterna bör ärenden av nyssnämnda slag för undvikande av jävsinvändningar handläggas i en sammansättning där intresseledamöter inte ingår. Ett dilemma är att förtrogenhet med förhållandena på bostadsmarknaden ibland kan vara särskilt värdefull vid prövning av dessa ärenden. Vi menar dock att behovet av specialkunnande i förekommande fall kan tillgodoses genom de av oss föreslagna reglerna om expertmedverkan. Det bör vara möjligt att för detta ändamål finna lämpliga personer som inte är knutna till riksorganisationerna på bostadsmarknaden.

Från renodlad jävssynpunkt bör det således inte möta något hinder att låta personer som utsetts efter förslag av olika intresseorganisationer delta i tingsrätts prövning av hyres- och arrendetvister, om man sörjer för att dessa personer inte medverkar i de förut angivna speciella typerna av ärenden. Den omständigheten att man för vissa fall nödgas ha en annan sammansättning än den som normalt skulle förekomma kan inte sägas vara ett avgörande hinder mot sådana ledamöters medverkan i det stora flertalet mål på området.

När man tidigare har hävdat att ett inslag av intresserepresentation är oförenligt med den hittillsvarande uppbyggnaden av våra allmänna domstolar torde det emellertid inte endast vara jävsfrågor i formell mening som legat bakom. Hyresrättsutredningen, som avvisat tanken på att inlemma hyresnämnderna i den allmänna domstolsorganisationen, synes sålunda med sin hänvisning till "fundamentala principer" vilja göra gällande att redan förekomsten i allmän domstol av ledamöter, som utsetts efter förslag av en intresseorganisation, skulle minska tilltron till domstolens opartiskhet.

Kravet enligt 1 kap. 9 § regeringsformen på att rättskipningen skall utövas opartiskt gäller emellertid inte bara de allmänna domstolarna utan också de särskilda domstolar och förvaltningsmyndigheter där intresserepresentation i dag förekommer, t.ex. arbetsdomstolen, marknadsdomstolen, bostadsdomstolen samt hyres- och arrendenämnderna. Som tidigare nämnts har vidare i förarbetena till lagen om bostadsdomstol understrukits att intresseledamöterna i domstolen inte är och inte skall uppfattas som intresserepresentanter i egentlig mening utan i stället som meddomare, vilka har att företa en objektiv bedömning av samtliga fakta i målet utifrån sina särskilda kunskaper och erfarenheter. Detta uttalande får anses gälla även intresseledamöterna i hyres- och arrendenämnderna (jfr avsnitt 6.1.3). Det bör dock anmärkas att de sistnämnda ledamöterna på grund av nämndernas organisatoriska ställning inte avlägger någon domared innan de börjar tjänstgöra i nämnderna. Om de däremot skall tjänstgöra i domstol kommer de självfallet att avlägga sådan ed (den föreslagna hyresprocesslagen innehåller också i 4 kap. 5 § en bestämmelse därom). Man kan inte helt bortse från den betydelse som en sådan ed kan ha för intresseledamöternas opartiskhet.

Den misstro mot intresseledamöternas förmåga till opartiskhet som ligger bakom kritiken mot bl.a. hyresnämnderna beror enligt vår uppfattning främst på att intresseledamöterna i

dag medverkar i de typer av ärenden som vi nyss angivit och vilka på ett påtagligt sätt berör de olika intresseorganisationerna. Såvitt vi kan finna finns det visserligen ingen egentlig grund för denna misstro. Det är likväl en angelägenhet av största vikt att tilltron till rättskipningen vid de allmänna domstolarna inte undergrävs. Det är av detta skäl som vi anser att intresseledamöter inte bör delta i handläggningen av de nyssnämnda ärendena om hyres- och arrendenämndernas uppgifter överförs till tingsrätterna. Om man undantar dessa ärenden från intresseledamöternas medverkan kommer misstron mot intresseledamöterna enligt vår mening att kraftigt försvagas.

Sannolikt har också benämningen intresseledamot bidragit till missuppfattningen att dessa ledamöter i sin dömande verksamhet företräder de organisationer, efter vilkas förslag ledamöterna har utsetts. Inför man ett system med sådana ledamöter i allmän domstol bör därför benämningen intresseledamot ersättas med ett annat uttryck, t.ex. särskild ledamot.

För att ytterligare undvika misstankar mot intresseledamöterna för bristande objektivitet har vi varit inne på tanken att låta dem utses på samma sätt som nämndemän, dvs. genom val av ett politiskt sammansatt organ. En grundläggande tanke bakom systemet med intresseledamöter är emellertid att man skall utnyttja den sakkunskap och erfarenhet angående hyres- och arrendeförhållanden som finns representerad hos organisationerna på respektive område. Som vi ser det låter sig detta system inte förenas med ett system där ledamöterna utses genom val som nu sagts.

En tänkbar åtgärd skulle däremot vara att hämta intresseledamöterna från en något vidare krets än den nuvarande. Även om det stora flertalet av de personer som uppfyller lagens kvalifikationskrav torde vara knutna till de nämnda organisationerna finns det säkerligen åtskilliga personer som är väl förtrogna med förhållandena på hyres- och arrendemarknaderna

men står utanför organisationerna. Det skulle därför kunna övervägas att inhämta förslag till lämpliga kandidater också från andra håll, t.ex. från kommuner och vissa myndigheter. Även en sådan åtgärd skulle vara ägnad att minska eventuellt kvarvarande misstro mot intresseledamöterna.

Sammanfattningsvis menar vi att det inte finns fog för åsikten att införandet av ett system med intresseledamöter vid tingsrätts avgörande av hyres- och arrendetvister skulle rubba förtroendet för domstolarnas opartiskhet, om systemet utformas på det sätt vi föreslagit.

6.2.3 Förfarandet i hyres- och arrendemål vid tingsrätt

De ärenden som i dag ankommer på hyresnämnderna och arrendenämnderna utgör inte någon enhetlig ärendekategori. I nämndernas uppgifter ingår sålunda - utöver att medla och vara skiljenämnd i hyres- och arrendetvister - att pröva en rad olika typer av ärenden. Hyesnämnd har att pröva å ena sidan ganska enkla frågor, t.ex. om godkännande av överenskommelser mellan hyresvärd och hyresgäst om avstående från besittningsskydd (45 § andra stycket resp. 56 § andra stycket hyreslagen), men å andra sidan även invecklade frågor, såsom ärenden om tvångsförvaltning enligt bostadsförvaltningslagen och om förvärvstillstånd enligt lagen om förvärv av hyresfastighet m.m. Det ankommer vidare på hyresnämnd att handlägga ett stort antal hyrestvister av ungefär samma slag som prövas av fastighetsdomstol, däribland ärenden om förlängning av hyresavtal och ändring av hyresvillkor. Även om spännvidden mellan olika grupper av ärenden inte är lika stor hos arrendenämnderna, förekommer en liknande skiktning av ärendena där.

Det förhållandet att ärendena hos hyres- och arrendenämnderna är mycket olika till sin karaktär och omfattning avspeglas bara i vissa hänseenden i regleringen av förfarandet hos

nämnderna. Regleringen, vilken inte är särskilt omfattande, är primärt inriktad på vissa grundläggande delar av förfarandet, såsom formen för ansökan, behovet av muntlig handläggning, skyldigheten att söka förlika parterna, möjligheten att ta upp muntlig bevisning, beslutens rättskraft m.m. För vissa ärendetyper gäller dock särskilda regler om t.ex. ansökans innehåll och om muntlighet. Regeln om nämndbesluts rättskraft (22 §) undantar utöver medlings-och skiljedomsfall bl.a. beslut rörande frågor om godkännande av överenskommelser som avses i 45 eller 56 § hyreslagen.

Mot denna bakgrund inställer sig frågan om de förfarande-regler som tingsrätterna har att tillämpa passar också för de ärenden som handläggs vid hyres- och arrendenämnderna. Det är att märka att det inte enbart är RB:s regler som är aktuella i detta sammanhang utan också reglerna i småmålslagen och ärendelagen. Det måste också beaktas att åtskilliga av dessa regler berörs av det tidigare nämnda förslaget om ett reformerat tingsrättsförfarande. Vi skall strax återkomma till detta. Redan nu kan dock sägas att huvuddragen i det nuvarande regelsystemet kommer att bestå. Kan man utan egentliga svårigheter passa in nämndärendena i det systemet, utgör det enligt vår mening ett belägg för bärkraften hos tanken på en överföring av dessa ärenden till tingsrätterna.

Vi är medvetna om att det krävs ingående överväganden beträffande varje ärendetyp vid nämnderna för att kunna besvara frågan om det skulle krävas någon specialbestämmelse för någon eller några typer av ärenden. Som vi ser det är detta inte en uppgift för oss. I stället kommer vi i det följande att översiktligt gå igenom de huvudgrupper av ärenden som kan urskiljas och undersöka om de förfaranderegler som blir att tillämpa vid tingsrätterna kan bilda grundvalen också för handläggning av nämndärendena.

Rättegångsförfarandet enligt RB kännetecknas av principerna om muntlighet, omedelbarhet och koncentration. Muntlighets-

principen innebär att processmaterialet skall läggas fram muntligen inför rätten, inte skriftligen. Enligt omedelbarhetsprincipen skall rättens avgörande av saken grundas enbart på vad som förekommit vid huvudförhandling och inte på vad handlingarna i målet innehåller. Muntlighet och omedelbarhet förutsätter att huvudförhandlingen såvitt möjligt får fortgå i ett sammanhang till dess målet är färdigt för avgörande - koncentrationsprincipen. Detta fordrar att målet har förberetts. Rättegången har därför i RB delats upp i förberedande handläggning och huvudförhandling. De nuvarande reglerna i RB lämnar i stort sett inget utrymme för att avgöra mål på handlingarna vid tingsrätt. Däremot finns stora möjligheter att avgöra mål under förberedelsen eller vid huvudförhandling i förenklad form. I själva verket avgörs de allra flesta tvistemålen på detta sätt.

Vissa typer av mål eller ärenden vid tingsrätt kan dock handläggas i ett skriftligt förfarande. Detta gäller främst ärenden angående rättsvård, t.ex. tillstånd till namnbyte enligt namnlagen (1982:670), till adoption enligt föräldrabalken eller till försäljning av fast egendom enligt giftermålsbalken. Sådana ärenden handläggs enligt ärendelagen. Visst utrymme för skriftlig handläggning finns också för tvister som handläggs enligt småmålslagen. För att den lagen skall bli tillämplig krävs att tvisteföremålets värde ej överstiger ett halvt basbelopp. Lagen tillämpas inte heller i fråga om mål som av tingsrätt handläggs i särskild sammansättning.

Våra förslag i 1982 års delbetänkande till en modernisering av tingsrättsprocessen innebar bl.a. en samordning av den summariska processen, processen enligt småmålslagen och processen i dispositiva tvistemål enligt RB till en enda processform, en utökning av möjligheterna att avgöra mål på handlingarna, en utvidgning och precisering av reglerna om materiell processledning, förlikningsverksamhet och medling samt ett ökat utrymme för en anpassning av handläggningen

till förhållandena i det enskilda målet. Förslaget medförde att flera processlagar, bl.a. ärendelagen och småmålslagen, kunde upphävas.

I vissa enskildheter, som är av mindre intresse i detta sammanhang, har förslagen i betänkandet redan lett till lagstiftning (prop. 1983/84:78).

Regeringen har därefter i förslaget om ett reformerat tingsrättsförfarande tagit ställning till övriga förslag i betänkandet såvitt gäller förfarandet i tvistemål och brottmål. Den summariska processen tas däremot inte upp i regeringens förslag. I den delen pågår nu ytterligare utredningsarbete inom justitiedepartementet.

När det gäller tvistemålsprocessen föreslås nu en uppmjukning av RB:s förfaranderegler med utgångspunkt bl.a. från erfarenheterna av småmålslagens tillämpning. Förslagen överensstämmer i stora delar med vad som tagits upp i betänkandet.

Mot bakgrund av den uppmjukning av RB:s förfaranderegler som sålunda föreslagits har de särskilda handläggningsreglerna för mål om mindre värden i stor utsträckning kunnat upphävas. Man har dock bibehållit några särregler för sådana dispositiva tvistemål som rör värden om högst ett halvt basbelopp och som enligt nuvarande regler handläggs av tingsrätt i vanlig sammansättning. Särreglerna innebär att all handläggning skall ske inför ensamdomare, att parterna inte kan få ersättning för ombudsarvode och egen tidsspillan och att prövningstillstånd krävs för att ett mål skall tas upp i hovrätten. Dessa särregler har införts i RB, viket medför att småmålslagen föreslås upphävd.

Ärendelagen behålls enligt förslaget i princip oförändrad, men det förutskickas att man i ett längre perspektiv bör överväga frågan om inte de ärendegrupper som typiskt sett har tvåpartskaraktär bör överföras till handläggning enligt RB

och om man för ansökningsärendenas del i stället kan tillämpa förvaltningslagens bestämmelser.

När vi det följande undersöker om de förfaranderegler som tingsrätterna har att tillämpa kan bilda grundvalen också för handläggning av nämndärendena utgår vi från att förslaget om ett reformerat tingsrättsförfarande kommer att genomföras. Mot bakgrund av vad vi anfört i avsnitt 6.2.2 utgår vi också från att intresseledamöter skall medverka vid handläggning av nämndärendena även vid tingsrätterna. Det sistnämnda medför att särreglerna för dispositiva tvistemål som rör mindre värden inte gäller för nämndärendena. Vi ser dock inget principiellt hinder mot att dessa regler görs tillämpliga också på nämndärendena (jfr den föreslagna ändringen i FDL). Huruvida detta bör ske fullt ut är en fråga som får lösas i det fortsatta lagstiftningsarbetet.

En mycket stor del av ärendena vid hyres- och arrendenämnderna avser godkännande av överenskommelser i hyresförhållanden och dispens från olika lagregler rörande arrendeförhållanden (se avsnitt 6.1.2 och bilaga 2). Enbart ärenden angående godkännande av överenskommelse om avstående från besittningsskydd beträffande bostadslägenhet uppgick år 1986 till 16 156 eller drygt 43 procent av samtliga hyresnämndsärenden. Ärenden av de slag som nämnts nu avgörs i mycket stor utsträckning efter ett rent skriftligt förfarande och utan att intresseledamöter medverkar. Det finns påfallande likheter mellan handläggningen av dessa ärenden och handläggningen av ärenden vid tingsrätt enligt ärendelagen.

Bestämmelserna i ärendelagen innebär i korthet följande. Ett ärende anhängiggörs genom en muntlig eller skriftlig ansökan hos rätten. Förfarandet är skriftligt. Om sökanden eller annan som ärendet angår behöver höras muntligen kan dock förhandling hållas. Vid handläggning av ärende är rätten domför med en lagfaren domare. I vissa fall skall ärende dock avgöras av fullsutten rätt, nämligen om ärendet är tvistigt,

om eljest särskild anledning föreligger därtill eller om ärendet angår vissa i lagen angivna förhållanden, t.ex. nedsättning av bolags aktiekapital eller grundfond eller tillstånd till vinstutdelning i bolag eller till fusion. Rättens avgörande av ärende sker genom beslut. Om det är lämpligt kan beslutet tecknas på den handling som ligger till grund för ansökan. Lagen kompletteras av RB:s bestämmelser om tvistemål. Om det i lag eller författning har meddelats särskild föreskrift i fråga om ärende som avses i ärendelagen gäller den föreskriften, även om den strider mot bestämmelserna i ärendelagen.

Enligt vår uppfattning skulle ärendelagen mycket väl kunna tillämpas vid handläggning av bl.a. den stora ärendegrupp som nyss nämnts. Flertalet av ärendena skulle således fortfarande avgöras på handlingarna, lika snabbt och enkelt som vid hyres- och arrendenämnderna. Muntlig förhandling skulle kunna äga rum i samma utsträckning som i dag.

En annan stor och mycket betydelsefull grupp av ärenden vid nämnderna avser enbart medling. Dessa ärendetyper, vilka saknar direkt motsvarighet vid de allmänna domstolarna, kommer vi att behandla särskilt i avsnitt 6.2.6. I det avsnittet kommer vi också att ta upp handläggningen av ärenden där nämnderna fungerar som skiljenämnd (skiljedomsärenden) och vissa tillståndsärenden.

Flera typer av ärenden vid nämnderna avser tvister mellan enskilda parter i ett hyres- eller arrendeförhållande. Som exempel på vanliga sådana tvister har vi redan nämnt ärende angående förlängning av hyresavtal och ärende angående ändring av arrendevillkor. Mellan sådana ärenden och dispositiva tvistemål föreligger enligt vår uppfattning inga principiella skillnader. För att klargöra om RB:s regler om förfarandet i dispositiva tvistemål skulle kunna användas för handläggning av de nyssnämnda ärendetyperna skall vi här kortfattat redogöra för vad dessa regler nu innebär och vilka ändringar, utöver de tidigare nämnda, som är förestående.

Förfarandet inleds genom att käranden ger in en skriftlig ansökan om stämning till rätten. Stämningsansökningen skall innehålla bl.a. uppgift om det yrkande som käranden framställer, de omständigheter som yrkandet grundas på samt de eventuella skriftliga bevis som käranden åberopar. Rätten utfärdar därefter stämning, vilken tillsammans med ansökningen delges svaranden.

Den förberedande handläggningen skall enligt huvudregeln vara muntlig. Skriftlig förberedelse kan dock också förekomma.

Vid muntlig förberedelse kallas parterna till sammanträde inför rätten, som därvid är domför med en lagfaren domare. Vid sammanträdet skall svaranden ange sin inställning till kärandens yrkande och yttra sig över de omständigheter som käranden åberopat till stöd för sin talan. Svaranden skall vidare ange de skriftliga bevis som han vill åberopa. Om det är lämpligt bör rätten söka förlika parterna. Förberedelsen skall om möjligt avslutas vid sammanträdet.

I många fall avgörs målet under förberedelsen genom att rätten meddelar tredskodom eller dom i anledning av talan som medgivits eller eftergivits. Rätten kan också stadfästa en träffad förlikning.

Tredskodom kan meddelas om någon av parterna uteblir från förberedelsesammanträdet. En tredskodom mot svaranden innebär i regel att rätten grundar sitt avgörande på kärandens framställning av omständigheterna i målet. Om svaranden är missnöjd med tredskodomen kan han inom viss tid hos rätten ansöka om att målet tas upp på nytt vid tingsrätten (återvinning). Om återvinning inte söks står domen fast i vad den gått svaranden emot.

Om målet inte kan avgöras under förberedelsen skall rätten bestämma tid för huvudförhandling. I många mål, främst familjemål men också allmänna tvistemål av enkel beskaffen-

het, kan huvudförhandlingen äga rum i förenklad form i omedelbart samband med förberedelsen eller inom 15 dagar från den dag då den muntliga förberedelsen avslutades. Vad som förekommit under förberedelsen behöver då inte upprepas. Vidare är rätten vid sådan huvudförhandling domför med enbart den lagfarne domare som lett förberedelsen. Huvudförhandlingen avslutas genom att rätten avkunnar dom. Domen kan också avkunnas senare eller meddelas genom att hållas tillgänglig på rättens kansli.

Annan huvudförhanding än sådan som äger rum i förenklad form hålls inför fullsutten rätt, tre lagfarna domare. Rätten är dock även vid sådan huvudförhandling domför med en lagfaren domare om det är tillräckligt med hänsyn till målets beskaffenhet att målet avgörs av en enda domare och parterna samtycker till det. Vid förhandlingen får parterna framställa sina yrkanden och invändningar, utveckla sin talan och yttra sig över vad motparten anfört. Vidare förebringas den bevisning som parterna åberopar. På grundval av vad som förekommit vid huvudförhandlingen meddelar rätten dom på samma sätt som nyss sagts.

Enligt förslaget om ett reformerat tingsrättsförfarande kommer uppdelningen av tvistemålsprocessen i förberedelse och huvudförhandling i princip att behållas. Såvitt avser förberedelsen ökas möjligheterna för rätten att efter behov växla mellan muntlig och skriftlig handläggning. Efter mönster från småmålslagen öppnas möjlighet för rätten att ålägga svaranden att avge skriftligt svaromål vid påföljd av tredskodom. Institutet huvudförhandling i förenklad form bibehålls i princip oförändrat. Flera regler som syftar till att garantera att förberedelsen drivs snabbt och effektivt föreslås. I fråga om rättens materiella processledning och förlikningsverksamhet föreslås nya regler som innebär att rätten skall vara så aktiv som behövs med hänsyn till målets beskaffenhet.

I förslaget öppnas en allmän möjlighet för rätten att avgöra även tvistiga frågor utan huvudförhandling, om sådan förhandling inte behövs för utredningen och ingen av parterna begär förhandling. För sådana mål som även i fortsättningen skall avgöras efter huvudförhandling föreslås en hel del uppmjukningar i omedelbarhets- och koncentrationsprinciperna. Syftet med dessa ändringar är att handläggningen bättre skall kunna anpassas till vad det enskilda målet kräver.

Vissa ärenden vid nämnderna, såsom ärenden angående tvångsförvaltning eller förvärv av hyresfastighet, kan liknas vid indispositiva tvistemål. Sådana tvistemål handläggs vid allmän domstol på samma sätt som andra tvistemål med det undantaget, att rätten inte kan meddela tredskodom och givetvis inte heller dom som grundas på medgivande eller eftergift.

Enligt vår uppfattning skulle det från processuell synpunkt inte möta något hinder att låta nämndärenden av utpräglad tvistemålskaraktär handläggas enligt RB:s regler om förfarandet i tvistemål, särskilt inte sedan dessa regler ändrats enligt det föreliggande förslaget. Vi erinrar om att tvistemålsreglerna sedan lång tid tillämpas vid överprövning i fastighetsdomstol av arrendenämnds avgöranden. Innan bostadsdomstolen inrättades tillämpades dessa regler också vid överprövning av vissa avgöranden av hyresnämnd, till en början vid tingsrätt och senare vid fastighetsdomstol.

I detta sammanhang bör nämnas att det enligt uppgift från domare vid bostadsdomstolen finns ett visst behov av att "strama upp" förfarandet vid hyresnämnderna. Det är nämligen inte ovanligt att man i mål vid domstolen kan konstatera att hyresnämnden i något processuellt hänseende har förfarit felaktigt. Vidare har det framförts önskemål om att hyresnämnd i ärende angående förlängning av hyresavtal enligt 49 § hyreslagen skulle kunna meddela tredskodom mot en hyresgäst - numera alltid motpart i dessa ärenden - som inte inställt sig inför nämnden. Bakgrunden till detta önskemål är att nämnden

i dag måste pröva sådana ärenden i sak på grundval av det material som hyresvärden åberopat men att detta inte alltid utgör ett tillfredsställande underlag för prövningen. Därtill kommer att nämndens avgörande inte är återvinningsbart, varför hyresgästen i händelse av missnöje med beslutet måste gå vidare till bostadsdomstolen. Enligt vår mening är tredskodomsinstitutet från rättssäkerhetssynpunkt en bättre lösning inte bara i ärenden angående förlängning av hyresavtal utan också i många andra ärenden som enligt reglerna i nämndlagen kan avgöras utan hinder av motpartens utevaro.

Även om det från processuell synpunkt inte skulle möta något hinder att låta åtskilliga hyres- och arrendetvister handläggas enligt RB:s regler om förfarandet i tvistemål kan det givetvis tänkas att en sådan ordning från andra synpunkter framstår som olämplig.

Mot bakgrund främst av tvistemålsprocessens uppdelning i ett förberedande skede och ett skede då målet avgörs kan det sålunda ifrågasättas om inte en handläggning av hyres- och arrendemål enligt RB:s regler skulle ta längre tid än en handläggning av motsvarande ärenden enligt bestämmelserna i nämndlagen.

Som antytts i det föregående blir emellertid denna uppdelning av processen i praktiken aktuell endast i mera omfattande eller komplicerade mål. Hyrestvister är i regel av enkel beskaffenhet. Flertalet hyresmål bör därför kunna avgöras redan under förberedelsen eller vid huvudförhandling i förenklad form. De hyresmål som handläggs vid fastighetsdomstolarna avgörs i stor utsträckning på detta sätt, vilket har medfört att den genomsnittliga omloppstiden för dessa mål under år 1985 t.o.m. var kortare än motsvarande tid för hyresnämndsärendena (jfr avsnitt 6.1.1). I fråga om arrendemålen och arrendenämndsärendena var förhållandet det motsatta. Detta torde till inte oväsentlig del bero på det stora inslaget av dispensärenden vid arrendenämnderna (jfr avsnitt

6.1.1 och 6.1.2). Bortsett från sådana ärenden torde arrendetvister i regel vara mer svårbedömda än hyrestvister och därför oftare kräva särskild huvudförhandling.

På grund av vad nu sagts anser vi oss inte behöva befara att handläggning av hyresnämndsärendena enligt RB:s regler om förfarandet i tvistemål genomsnittligt skulle komma att ta längre tid än i dag. Handläggningstiden för arrendenämndsärendena kan däremot komma att öka något. Även om så skulle bli fallet vägs det enligt vår mening upp av att en handläggning av dessa mål enligt de nyssnämnda reglerna har fördelar från rättssäkerhetssynpunkt.

Som nyss sagts utgår vi från att intresseledamöter skall medverka vid prövningen av nämndärendena även vid tingsrätterna. Utrymmet för denna medverkan blir emellertid av flera skäl begränsat, bl.a. till följd av att vissa typer av hyresärenden enligt vår mening bör handläggas i en sammansättning där intresseledamöter inte ingår. För de tvister där RB:s regler om förfarandet i tvistemål skulle kunna tillämpas ligger en ytterligare begränsning i domförhetsreglerna. Detta hänger samman med det som vi nyss diskuterat, nämligen att flertalet av de tvister som nu avses bör kunna avgöras under förberedelsen eller vid huvudförhandling i förenklad form. I dessa fall, och i viss utsträckning även då ett mål avgörs vid särskild huvudförhandling, är tingsrätt domför med en lagfaren domare. Som nämnts under 5.2.2 har en specialbearbetning av domstolsverkets statistik över verksamheten vid fastighetsdomstolarna under år 1985 givit vid handen att 96 procent av hyresmålen och drygt 70 procent av arrendemålen avgjordes av ensamdomare. Visserligen avgörs också vid hyres- och arrendenämnderna flertalet ärenden av ordföranden ensam (jfr avsnitt 6.1.2 och bilaga 2). Andelen mål eller ärenden som avgörs av ensamdomare är dock redan med nuvarande regler högre vid fastighetsdomstolarna än vid nämnderna. Därtill kommer att ordförandebesluten vid nämnderna till stor del torde avse ärenden som handläggs enbart skriftligen. Mot

denna bakgrund torde det stå klart att en handläggning av hyres- och arrendetvister enligt RB:s regler om förfarandet i tvistemål lämnar mindre utrymme för intresseledamöternas deltagande än en handläggning av motsvarande tvister enligt reglerna i nämndlagen. Utrymmet blir än mindre om den föreslagna regeln om obligatorisk endomarsammansättning i dispositiva tvistemål om mindre värden görs tillämplig på nämndärendena.

Det minskade utrymmet för intresseledamöternas deltagande bör i och för sig inte uppfattas som något negativt. Det kan sålunda inte vara nödvändigt, eller ens önskvärt, att intresseledamöter medverkar vid prövningen av tvister av enkel beskaffenhet, när liknande tvister vid fastighetsdomstol har ansetts kunna avgöras av ensamdomare. Som vi ser det skulle en tillämpning av RB:s regler om förfarandet i tvistemål innebära att en medverkan av intresseledamöter alltid blir aktuell i sådana mål där intresseledamöternas kunskap och erfarenhet har betydelse för avgörandet. Det kan emellertid tänkas att det i en del mål som i och för sig kan avgöras av ensamdomare skulle vara fördelaktigt att ha tillgång till intresseledamöternas kunskaper under förberedelsen. Vi kan inte se något hinder mot att intresseledamöter får medverka även under detta skede av handläggningen. En sådan ordning skulle också ligga i linje med vad vi i kapitel 4 föreslagit beträffande experter. Det bör tilläggas att en regel om endomarsammansättning i nämndärenden som rör mindre värden självfallet kan göras fakultativ.

Att intresseledamöter inte heller vid hyres- och arrendenämnderna behöver medverka vid prövningen av alla ärenden visas bl.a. av erfarenheterna från hyres- och arrendenämnderna i Göteborg. Där håller ordföranden i många ärenden ett förberedande sammanträde med parterna. Det har visat sig att dessa ärenden i regel kan avgöras vid det förberedande sammanträdet. Som exempel kan nämnas att under år 1985 endast 99 av totalt 717 ärenden om förlängning av hyresavtal vid

hyresnämnden i Göteborg avgjordes av den fulltaliga nämnden, en andel som ligger långt under genomsnittet i ärenden av detta slag.

I flertalet tvistemål - bortsett från de nuvarande småmålen - företräds parterna av ombud. Vid nämnderna, särskilt hyresnämnderna, torde däremot ombud inte förekomma lika ofta. Mot denna bakgrund uppkommer frågan om enbart den omständigheten att RB:s förfaranderegler skall tillämpas i ett hyres- eller arrendemål medför att parterna behöver anlita ombud. Vi anser inte att detta skall vara nödvändigt annat än möjligen i mera omfattande eller komplicerade fall. I sådana fall torde ombud förekomma också vid nämnderna. Det kommer normalt inte att möta något hinder för parterna att som ombud anlita ombudsmän eller andra funktionärer vid de olika intresseorganisationerna (jfr 12 kap. 2-4 §§ RB). Uppkommer behov av allmän rättshjälp är kravet på biträdes lämplighet i 21 § första stycket rättshjälpslagen (1972:429) att beakta (jfr prop. 1972:4 s. 257).

Frågan om behovet av ombud är enligt vår mening till stor del beroende av vilken hjälp parterna kan få av personal vid rätten. Det bör vara möjligt att utvidga den rådgivning som i dag ges i småmål till att avse även hyres- och arrendeförhållanden. För småmål har vidare genom domstolsverkets försorg utarbetats vissa blanketter med anvisningar, bl.a. formulär till stämningsansökan och skriftligt svaromål. Dessa formulär fungerar utmärkt och skulle med smärre justeringar kunna användas också i hyres-och arrendemål.

Mot bakgrund av det nu sagda anser vi att de ärenden av tvistemålskaraktär som i dag handläggs enligt bestämmelserna i nämndlagen likaväl kan handläggas enligt RB:s regler om förfarandet i tvistemål.

Även om man mot denna bakgrund kan konstatera att förfarandet vid de allmänna domstolarna kan bilda grundvalen för hand-

läggning av nämndärendena, kompliceras bedömningen av frågan i vad mån det kvarstår ett behov av särregler för dessa ärenden. Det ankommer som förut nämnts inte på oss att gå in närmare på den frågan. Men behåller man en del särregler, uppkommer åtminstone beträffande tvistemålen vissa problem. Förekomsten av särskilda regler om förfarandet i hyres- och arrendemål eller om rättens sammansättning i sådana mål torde enligt bestämmelsen i 14 kap. 7 § RB innebära att det föreligger hinder mot att förena mål som nu sagts och allmänna tvistemål. Frågan om förening av mål, för vilka gäller skilda regler i olika hänseenden, har vi utförligt diskuterat i kapitel 5. Vi har där föreslagit införandet av en särskild bestämmelse som uttryckligen tillåter förening av allmänna tvistemål och fastighetsmål. Samma skäl som ligger till grund för det förslaget kan anföras för införandet av en bestämmelse som tillåter förening av allmänna tvistemål samt hyres- och arrendemål (jfr hyresrättsutredningens förslag i detta hänseende, redovisat under 6.1.4).

Det skulle kunna hävdas, att den av oss förespråkade ordningen med handläggning av nämndärendena i princip enligt de allmänna domstolarnas förfaranderegler blir mera invecklad än den ordning som nu gäller för nämndärendena eller som föreslagits av hyresrättsutredningen. Vi anser dock inte att det finns fog för en sådan invändning. Avgörande blir hur man passar in nämndärendena i domstolarnas processuella regelsystem. Ju färre särregler som behövs, desto enklare blir systemet. Ju större grupper nämndärenden som anses lämpade att prövas enligt ärendelagen, desto mindre blir problemet. Man skulle kunna överväga att låta parterna välja formen för anhängiggörande av ärendena, dvs. som regelrätta tvistemål eller som ärenden. Vi är dock inte övertygade om att man därmed skulle kunna undgå invändningar. Det synes oss mest ändamålsenligt att lagstiftaren gör ett urval i de nuvarande nämndärendena och uttryckligen fördelar dessa på tvistemål och ärenden. Sannolikt kommer med en sådan metod endast en mindre del av nämndärendena att skola handläggas som tviste-

mål. Skillnaden mellan de båda processformerna blir dock i praktiken inte så stor sedan de ändringar i RB, för vilka vi tidigare redogjort, har genomförts.

I fråga om den av hyresrättsutredningen föreslagna hyresprocesslagen kan tilläggas att den såtillvida innebär en förenkling i förhållande till den nuvarande ordningen att bestämmelserna om förfarandet i hyrestvister, med undantag för den summariska processen, har samlats i en enda lag. Förfarandeavsnitten i hyresprocesslagen är emellertid i sig tämligen omfattande. Om lagen därjämte, i enlighet med arrendelagskommitténs förslag, skall gälla för handläggningen av arrendeärenden tillkommer ytterligare bestämmelser. Vidare hänvisar lagen på åtskilliga ställen till RB:s bestämmelser. Om dessa och andra bestämmelser om förfarandet vid tingsrätterna i stället får bilda grundvalen för handläggning av nämndärendena blir systemet enligt vår mening enklare.

Särskilda frågor är om de regler som vid tingsrätterna tillämpas i fråga om ansökningsavgift och om fördelning av rättegångskostnader kan gälla också för nämndärendena. Dessa frågor kan lösas på olika sätt och är inte av sådan vikt att de har avgörande betydelse för möjligheterna att överföra hyres- och arrendenämndernas uppgifter till tingsrätterna. Vi har därför inte funnit anledning att gå in på dessa frågor.

Sammanfattningsvis menar vi att en mycket stor stor del av nämndärendena, främst de som i dag till övervägande del handläggs enbart skriftligen, utan nämnvärda avvikelser i fråga om förfarandet vid tingsrätt kan handläggas enligt ärendelagen. Hyres- och arrendeärenden av tvistemålskaraktär kan handläggas enligt RB:s bestämmelser om förfarandet i tvistemål. I fråga om medlings- och skiljedomsärenden hänvisar vi till avsnitt 6.2.6.

6.2.4 Instans- och fullföljdsfrågor i hyres- och arrendemål

Instans- och fullföljdsordningen är i dag olika för skilda kategorier av hyres- och arrendetvister. Det finns sålunda ett system för tvister som tas upp av fastighetsdomstol som första instans (enligt förslaget om ändring i FDL kommer två skilda system att gälla för dessa tvister), ett annat system för tvister som tas upp av hyresnämnd och ett tredje system för tvister som tas upp av arrendenämnd. Enligt hyresrättsutredningens och arrendelagskommitténs förslag skulle i princip samtliga nu angivna tvister tas upp av nämnderna och all överprövning av nämndernas avgöranden äga rum vid en särskild, i förhållande till det allmänna domstolsväsendet fristående, bostads- och arrendedomstol under medverkan av intresseledamöter. Vår strävan går i stället ut på att samtliga hyres- och arrendetvister skall tas upp av tingsrätterna.

En sådan reform hindrar i och för sig inte att överprövningen av tingsrätternas avgöranden i de nu aktuella målen anordnas på det sätt som hyresrättsutredningen och arrendelagskommittén har föreslagit. På arbetsrättens område gäller ett sådant system i viss utsträckning redan i dag. Vissa arbetstvister skall sålunda tas upp och avgöras av tingsrätt. I sådana mål är arbetsdomstolen överrätt och slutinstans.

Det skulle också vara tänkbart att knyta an till det nuvarande systemet på det sättet att överprövningen av de hyres- och arrendetvister som i dag handläggs vid fastighetsdomstol fortfarande skall äga rum vid hovrätterna och HD medan överprövningen av övriga sådana tvister förläggs till en särskild domstol.

Syftet med den av oss förordade ordningen är emellertid att minska utrymmet för specialisering inom domstolsväsendet. Det faller sig då naturligt för oss att undersöka om inte RB:s

regler om fullföljd av talan mot tingsrätts avgöranden kan tillämpas också i sådana mål angående hyra och arrende som i dag handläggs vid nämnderna.

Vid våra kontakter med företrädare för riksorganisationerna på bostadshyresmarknaden och med Lantbrukarnas Riksförbunds (LRF) arrenderåd - LRF-styrelsens rådgivande och beredande organ för arrendefrågor - har vi fått synpunkter på bl.a. instans- och fullföljdsfrågor i hyres- och arrendetvister. Därvid har organisationerna på bostadsmarknaden samstämmigt uttryckt önskemål om att behålla det fullföljdssystem som i dag gäller för hyresnämndsärenden, dvs. ett tvåinstanssystem med en enda central överinstans, i vilken prövningen sker under medverkan av intresseledamöter. Arrenderådet har uttalat att det nuvarande systemet för överprövning av arrendenämnds avgöranden, där fastighetsdomstol i många fall är slutinstans, inte tillgodoser behovet av för rättstillämpningen på arrendeområdet vägledande avgöranden. En annan brist i systemet har sagts vara att ledamöterna i fastighetsdomstolarna i regel saknar erfarenhet av arrendefrågor.

Arrendelagskommittén har övervägt att för arrendeärenden inrätta en instansordning enligt modellen arrendenämnd-hovrätt-HD. Modellen med hovrätt som överinstans till arrendenämnd ansågs emellertid inte genomförbar eftersom övervägande skäl talade för att intresseledamöter borde ingå i överinstansen men det enligt kommittén inte kunde komma i fråga att tillföra hovrätterna sådana ledamöter (SOU 1981:80 s. 204).

Som framgår av det föregående menar vi att det inte föreligger något hinder mot att låta intresseledamöter medverka i prövningen av flertalet hyres- och arrendemål vid tingsrätt om hyres- och arrendenämndernas uppgifter överförs dit. Det finns ingen anledning att inta en annan ståndpunkt när det gäller möjligheterna att låta intresseledamöter medverka i hovrätt, om överprövningen av tingsrätts avgöranden i de nyssnämnda målen förläggs dit. De särskilt angivna typer av

hyresmål, vilka enligt vad vi förordat vid tingsrätt bör handläggas i en sammansättning där intresseledamöter inte ingår, bör givetvis handläggas utan medverkan av intresseledamöter även i hovrätt.

När det gäller HD är förhållandena annorlunda. Som tidigare nämnts får nämligen enligt 11 kap. 1 § första stycket regeringsformen som ledamot i HD endast tjänstgöra den som har utnämnts till ordinare domare i domstolen. Vi ser ingen anledning att överväga en ändring av denna bestämmelse för att göra det möjligt för intresseledamöter att medverka i HD (jfr beträffande expertledamöter avsnitt 4.2).

Om både tingsrätterna och hovrätterna tillförs sakkunskap genom intresseledamöter eller, i fall då intresseledamöter inte medverkar, vid behov genom experter skulle det vara tänkbart att låta hovrätterna bli slutinstanser i samtliga hyres- och arrendemål. För de nuvarande hyresnämndsärendena och för flertalet av arrendenämndsärendena gäller redan i dag att prövningen kan ske i högst två instanser. Vissa arrendenämndsärenden samt de hyres- och arrendemål som tas upp av fastighetsdomstol som första instans kan däremot prövas i tre instanser (enligt förslaget om ändring i FDL i vissa fall sedan hovrätten meddelat prövningstillstånd). För dessa målgrupper skulle således antalet prövningsinstanser minska. Genom att domstolarna tillförs ledamöter som är väl förtrogna med förhållandena på bostads- och arrendemarknaderna bör enligt vår mening ett tvåinstanssystem inte föranleda några betänkligheter från rättssäkerhetssynpunkt. Som tidigare nämnts innebär också hyresrättsutredningens och arrendelagskommitténs förslag ett tvåinstanssystem för samtliga hyres- och arrendemål. I det systemet är dock all överprövning koncentrerad till en enda domstol. Härigenom tillgodoses behovet av enhetlig rättstillämpning på de berörda områdena.

En motsvarande ordning skulle kunna åstadkommas vid de allmänna domstolarna genom att all fullföljd i hyres- och

arrendemål koncentrerades till en av hovrätterna och inom denna till en av hovrättens avdelningar. En sådan koncentration skulle inte ha riktigt samma nackdelar som en koncentration av dömandet i första instans har. Det sammanlagda antalet överklagade hyres- och arrendemål kan emellertid beräknas bli så stort att målen inte kan hanteras vid endast en hovrättsavdelning. Enbart till bostadsdomstolen kommer sålunda in omkring 600 mål om året (Domstolsverkets anslagsframställning för 1987/88 s. 182). Därtill kommer de hyres- och arrendemål som redan enligt nuvarande ordning överklagas från fastighetsdomstol till hovrätt och mål som avser klander av arrendenämnds beslut. Antalet sådana mål kan visserligen inte utläsas av domstolsverkets statistik men torde inte vara obetydligt.

Genom att målen inte kan hanteras vid endast en hovrättsavdelning försvinner det nyss angivna syftet med koncentrationen. Vidare strider en sådan åtgärd mot vår strävan att såvitt möjligt behandla hyres- och arrendemål enligt samma regler som gäller för andra mål vid de allmänna domstolarna. Vi anser oss således inte böra förorda att all fullföljd i hyres- och arrendemål koncentreras till en av hovrätterna. Därmed är inte sagt att dessa mål bör handläggas vid samtliga hovrättsavdelningar. Enligt vår mening bör de i stället lottas på endast en avdelning vid varje hovrätt. Det är också mycket som talar för att man bör överväga frågan om t.ex. en del av hyresmålen bör behandlas som förtursmål vid hovrätterna.

Frågan om man kan åstadkomma för rättstillämpningen vägledande avgöranden i ett system där samtliga hovrätter är slutinstanser har vi diskuterat i vårt delbetänkande om HD och rättsbildningen i samband med frågan om fullföljdsförbud mot vissa typer av hovrättsavgöranden (avsnitt 7.2.5 i betänkandet). Sådana förbudsregler finns för närvarande endast beträffande vissa målgrupper, bl.a. lagsökningsmål, mål om betalningsföreläggande och mål om felparkeringsavgift. I

betänkandet konstaterar vi att reglerna om fullföljdsförbud i vissa fall har lett till bristande enhetlighet i rättstillämpningen på de berörda områdena. Vi har därför föreslagit att man för vissa av de fall, där det för närvarande enligt särskild lagstiftning gäller ett förbud mot överklagande av hovrättsavgöranden, inför en möjlighet för hovrätt att i prejudikatfall tillåta en part att överklaga till HD. Härigenom kan man kombinera regler om fullföljdsförbud med möjlighet till kvalificerad rättsbildning. Vi kan inte se något hinder mot att tillämpa den angivna metoden också i hyres- och arrendemål.

Det bör tilläggas att det nu förordade systemet givetvis kan tillämpas även om det för vissa hyres- och arrendemål kan komma att krävas prövningstillstånd i hovrätterna. I detta sammanhang finns det anledning att erinra om att nuvarande bestämmelser i åtskilliga fall innebär förbud att klandra beslut av arrendenämnd eller att överklaga beslut av hyresnämnd. Dessa förbud berörs givetvis inte av vad vi sagt i det föregående. Vi utgår i stället från att de nämnda bestämmelserna kommer att bestå även om nämndernas uppgifter överförs till tingsrätterna.

För hyrestvisternas del innebar tillkomsten av bostadsdomstolen en väsentlig förbättring i förhållande till den tidigare instans- och fullföljdsordningen (jfr avsnitt 6.1.1). Bostadsdomstolens avgöranden når också stor spridning genom att ett urval av avgörandena publiceras i den årligen utkommande samlingen Rättsfall från bostadsdomstolen.

Ett studium av de publicerade avgörandena ger oss inte anledning att befara att en överprövning av samma mål i hovrätterna skulle bereda några svårigheter. Inslaget av skönsmässiga bedömningar synes sålunda inte vara påtagligt större i bostadsdomstolen än i hovrätterna (eller HD). De tolkningsspörsmål som bostadsdomstolen har ställts inför synes till stor del ha varit av traditionell juridisk art och domstolen

har därvid strikt hållit fast vid en rent rättslig argumentering. Vi erinrar om att viktigare avgöranden av HD och numera även av hovrätterna publiceras fortlöpande.

Förfarandet i bostadsdomstolen följer i huvudsak de regler som gäller för besvärsmål i hovrätt. I sådana mål är förfarandet skriftligt. Muntlig förhandling kan dock förekomma. Även flertalet tvistemål i hovrätt avgörs utan huvudförhandling. Enligt vår uppfattning bör reglerna om förfarandet i hovrätt kunna tillämpas också vid överprövning av nämndärendena. Det kan nämnas att det ingår i våra återstående arbetsuppifter att se över dessa regler.

Om hyres- och arrendenämndernas uppgifter överförs till tingsrätterna menar vi sammanfattningsvis att all överprövning av tingsrätts avgöranden i hyres- och arrendemål kan förläggas till hovrätterna, att intresseledamöter kan medverka också där samt att hovrätterna kan bli slutinstanser i hyres- och arrendemål, dock med möjlighet för hovrätt att i prejudikatvärda fall tillåta fullföljd till HD. I HD bör intresseledamöter inte medverka. Det sålunda skisserade systemet innebär att bostadsdomstolens uppgifter övertas av hovrätterna och HD.

6.2.5 Domstolarnas sammansättning i hyres- och arrendemål

Den i det föregående skisserade metoden att åstadkomma ett enhetligt system för prövning av hyres- och arrendetvister innebär att tingsrätterna tillförs två nya kategorier av mål eller ärenden, nämligen dels de ärenden som i dag handläggs vid hyres- och arrendenämnderna, dels de mål eller ärenden angående arrende, hyra, bostadsrätt eller tvångsförvaltning av bostadsfastighet som i dag handläggs vid fastighetsdomstolarna.

Båda dessa kategorier av mål eller ärenden handläggs i en

sammansättning som inte förekommer vid tingsrätterna. Nämnderna består sålunda av en lagfaren ordförande och två intresseledamöter. Fastighetsdomstolarna består vid handläggning av hyres- och arrendemål av två lagfarna ledamöter och tre nämndemän. Om målets beskaffenhet eller annat särskilt skäl föranleder det kan en av nämndemännen ersättas av ett fastighetsråd. Både vid nämnderna och fastighetsdomstolarna avgörs dock flertalet mål eller ärenden av ensamdomare.

Intresseledamöter har hittills inte ansetts böra ingå i de allmänna domstolarna. Som framgår av det föregående menar vi emellertid att det - med undantag för vissa särskilt angivna typer av hyresärenden - inte föreligger något hinder från principiell synpunkt mot att låta intresseledamöter delta i handläggningen av hyres- och arrendemål vid tingsrätterna. På grund härav och mot bakgrund av den ståndpunkt som vi har intagit i fråga om intresseledamöternas medverkan i de nuvarande nämndärendena (se avsnitt 6.2.2) ser vid det som följdriktigt att sådana ledamöter skall delta i handläggningen av dessa ärenden också vid tingsrätterna. Nämndernas sammansättning har visat sig vara ändamålsenlig. Vi anser därför att tingsrätt vid handläggning av de nuvarande nämndärendena normalt bör bestå av en lagfaren domare och två intresseledamöter. Rätten bör dock vara domför med en lagfaren domare i samma utsträckning som i andra mål eller ärenden vid tingsrätt. Som tidigare nämnts ser vi inget principiellt hinder mot att den föreslagna regeln om obligatorisk endomarsammansättning i dispositiva tvistemål om mindre värden görs tillämplig också på nämndärendena. De av oss föreslagna reglerna om expertmedverkan skall självfallet gälla också i nämndärendena.

Som nyss nämnts har vi i det föregående uttalat att vissa hyresärenden berör partsorganisationerna på ett sådant sätt att dessa ärenden vid tingsrätt bör handläggas i en sammansättning där intresseledamöter inte ingår. Tingsrätten kan då

tänkas bestå antingen av enbart lagfarna domare eller av lagfarna domare och nämndemän. Det förstnämnda alternativet är lämpligt för mål som generellt sett domineras av rättsliga frågor eller där det förekommer mycket omfattande utredning och särskilt invecklade bevisfrågor. De nu åsyftade hyresärendena är emellertid i regel av enkel beskaffenhet, sett från juridisk synpunkt. I flertalet sådana ärenden förekommer i stället bedömningsfrågor och andra inte renodlat rättsliga frågor. Alternativet med enbart lagfarna domare i rätten har därför inte något försteg.

Vid tingsrätt medverkar nämndemän i brottmål, familjemål och vissa ärenden. I dessa måltyper är tingsrätten som huvudregel domför med en lagfaren domare och tre nämndemän. Denna sammansättning skulle enligt vår mening vara lämplig också för de speciella typer av hyresärenden som bör prövas utan medverkan av intresseledamöter. Vi förutsätter att tingsrätterna är uppmärksamma på att även vissa nämndemän kan ha anknytning till intresseorganisationerna på bostadsmarknaden (jfr NJA 1978 s. 464, redovisat under 6.1.3). De av oss föreslagna reglerna om expertmedverkan skall givetvis gälla också i de nu berörda ärendena.

De hyres- och arrendemål som handläggs vid fastighetsdomstolarna innehåller ofta allmänna juridiska frågor av samma slag som förekommer i andra tvistemål, t.ex. avtals- eller skadeståndsrättsliga frågor. Många av målen är likväl av enkel beskaffenhet. Som tidigare nämnts avser sålunda en stor del av hyresmålen enbart bristande betalning av hyra. En mycket stor del av hyresmålen och många av arrendemålen avgörs av ensamdomare (jfr avsnitt 6.2.3 och förslaget om ändring i FDL).

Som vi ser det borde det också i de nu berörda målkategorierna vara en fördel för rätten att ha tillgång till ledamöter som är väl förtrogna med förhållandena på bostads- och arrendemarknaderna.

Denna uppfattning ligger också bakom de tidigare redovisade förslagen om att ifrågavarande mål skall överföras från fastighetsdomstolarna till hyres- och arrendenämnderna. Hyresrättsutredningen har sålunda pekat på att det i åtskilliga hyresmål vid fastighetsdomstol förekommer frågor som har nära anknytning till hyresnämndernas uppgifter och där intresseledamöternas kunskaper och erfarenheter skulle vara av stort värde. Som exempel på sådana frågor har utredningen nämnt skadestånd p.g.a. att hyresgästen skadat lägenheten, nedsättning av hyra eller ersättning p.g.a. bristande underhåll av bostadslägenhet, förverkande av hyresrätt, bestämmande av hyra samt invändningar rörande lägenhetens beskaffenhet i betalningstvister.

Mot bakgrund av vad som sagts nu menar vi att tingsrätt också i de hyres- och arrendemål som nu handläggs vid fastighetsdomstol normalt bör bestå av en lagfaren ordförande och två intresseledamöter. I fråga om endomarbehörighet i vissa av dessa mål hänvisar vi till förslaget om ändring i FDL.

Inslaget av rättsliga frågor torde dock vara större i de nu berörda målen än i ärenden vid hyres- och arrendenämnderna. Det skulle därför kunna hävdas att det bör krävas två lagfarna domare för domförhet i dessa mål även om rätten tillförs intresseledamöter. De rättsliga frågorna torde emellertid ofta vara invävda i de materiella. Enligt vår mening bör det därför i det övervägande antalet mål vara tillräckligt att en lagfaren domare ingår i rätten om han till sin hjälp vid dömandet har ledamöter som är väl förtrogna med förhållandena på bostads- och arrendemarknaderna.

En del av dessa mål kan dock innehålla rättsliga frågor av sådan svårighetsgrad att det skulle vara en fördel om ytterligare en lagfaren domare kunde ingå i rätten (se t.ex. NJA 1986 s. 198). Svåra juridiska frågor kan för övrigt undantagsvis förekomma också i de ärenden som handläggs vid hyres- och arrendenämnderna. Man kan därför öppna en möjlighet för

rätten att låta två lagfarna domare delta i avgörandet av ett hyres- eller arrendemål om det föreligger synnerliga skäl med hänsyn till målets beskaffenhet. Vi överväger för närvarande att införa en sådan bestämmelse i brottmål. I vårt slutbetänkande torde vi således ha anledning att återkomma till denna fråga.

När det gäller överprövningen av tingsrätternas avgöranden i hyres- och arrendemål har vi i avsnitt 6.2.4 uttalat att denna överprövning kan förläggas till hovrätterna och HD, i följd varav bostadsdomstolens uppgifter kan överföras till dessa organ. Vidare har vi funnit att det inte föreligger något hinder från principiell synpunkt mot att låta intresseledamöter delta i handläggningen av flertalet hyres- och arrendemål i hovrätt. Vi har inte ansett oss böra överväga möjligheten att införa intresseledamöter i HD.

Hovrätt är domför med tre eller, i vissa fall, fyra lagfarna domare. I brottmål och i familjemål gäller i stället som huvudregel att hovrätten är domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. I mål av dessa slag är hovrätten dock i vissa fall domför även med tre eller fyra lagfarna domare, bl.a. vid handläggning som inte sker vid huvudförhandling. Enligt förslaget om ändring i RB skall hovrätten vid behandling av frågor om prövningstillstånd bestå av två lagfarna ledamöter.

För hovrätts sammansättning i fastighetsmål gäller särskilda regler. Såvitt gäller mål angående arrende, hyra, bostadsrätt eller tvångsförvaltning av bostadsfastighet får sålunda efter hovrättens bestämmande ett fastighetsråd ingå i rätten, om målets beskaffenhet eller något annat särskilt skäl föranleder det. Vid behandling av frågor om prövningstillstånd i hyres- och bostadsrättsmål skall hovrätten enligt förslaget om ändring i FDL bestå av två lagfarna ledamöter.

Bostadsdomstolen är som huvudregel domför med sju ledamöter,

av vilka tre skall vara lagfarna och fyra vara intresseledamöter. Domstolen är också domför med fyra ledamöter, om inte någon av dem påkallar att målet skall prövas av sju ledamöter. I den mindre sammansättningen skall två av ledamöterna vara lagfarna och två vara intresseledamöter.

Reglerna om bostadsdomstolens sammansättning skall ses mot bakgrund av att en av huvuduppgifterna för domstolen är att skapa vägledande avgöranden på de områden som berörs av verksamheten. Det har därför inte ansetts opåkallat att två intresseledamöter från vardera sidan deltar i avgörandet av mål som har principiell betydelse. I ett sådant mål kan således intresseledamöterna, om de är ense, överrösta de lagfarna ledamöterna (jfr prop. 1974:151 s. 88).

Med den av oss förordade instans- och fullföljdsordningen vilar uppgiften att åstadkomma för rättstillämpningen på de berörda områdena vägledande avgöranden på HD. Det finns därför ingen anledning att för hovrätternas del söka skapa en motsvarighet till bostadsdomstolens stora sammansättning. I stället kan den sammansättning som hovrätt enligt huvudregeln har i brottmål och familjemål tjäna som förebild för hovrätts sammansättning i hyres- och arrendemål. Det är enligt vår mening lika betydelsefullt att intresseledamöter medverkar vid överprövning av sådana mål i hovrätt som att de medverkar vid målens prövning i första instans. Vi menar därför att hovrätt i hyres- och arrendemål normalt bör vara domför med tre lagfarna ledamöter och två intresseledamöter. Däremot bör detta inte vara huvudregel vid handläggning som inte sker vid huvudförhandling. Vi förutsätter emellertid att hovrätterna beaktar värdet av att intresseledamöter medverkar i mål av större vikt, liksom uttalade önskemål från parterna om sådan medverkan. I de mål som enligt vad vi sagt i det föregående vid tingsrätt bör handläggas i en sammansättning där intresseledamöter inte ingår bör hovrätt vara domför med tre lagfarna ledamöter och två nämndemän. Vi erinrar om att de av oss föreslagna reglerna om expertmedverkan gäller också för hovrätterna.

Som ett alternativ till de nu skisserade sammansättningsformerna skulle man, med en utvidgning av den i avsnitt 6.2.2. väckta tanken att hämta intresseledamöterna från en vidare krets än den nuvarande, kunna tänka sig en sammansättning med lagfarna domare och intresseledamöter i samtliga hyres- och arrendemål, dvs. även sådana mål som kan sägas beröra de nuvarande förslagsställande organisationernas intressen. I dessa mål skulle då kunna tjänstgöra intresseledamöter som utsetts efter förslag från annat håll än de nämnda organisationerna. Lämpligheten av en sådan ordning kan emellertid ifrågasättas. Vi har därför inte ansett oss böra utveckla detta alternativ ytterligare.

Med det av oss skisserade systemet skulle intresseledamöterna få utses dels länsvis för tjänstgöring vid samtliga tingsrätter i respektive län, dels särskilt för varje hovrätt. Det minskade utrymmet för intresseledamöternas medverkan i de nuvarande nämndärendena innebär enligt vår bedömning att det totala antalet intresseledamöter inte skulle behöva utökas nämnvärt.

6.2.6 Medlings- och skiljedomsärenden m.m.

Av bilaga 2 framgår att det under år 1986 handlades mer än 4 700 medlingsärenden vid hyres- och arrendenämnderna. Det är att märka att vad som i statistiken betecknas som medlingsärende i stor utsträckning endast avser frågor, beträffande vilka nämnderna inte har prövningsrätt enligt särskild bestämmelse i lag. Medling kan emellertid påkallas i alla slag av tvister som rör arrende, hyra eller bostadsrätt, således även i frågor där nämnderna har prövningsrätt. Det totala antalet ärenden som enbart rör medling torde därför vara större än vad som framgår av statistiken.

Medling utgör en mycket viktig del av nämndernas verksamhet. Den rena medlingsfunktionen bör dock hållas i sär från den förlikningsverksamhet som åligger nämnderna. Enligt 12 §

första stycket nämndlagen skall nämnderna sålunda i varje ärende angående arrende, hyra eller bostadsrätt söka förlika parterna, även om medling inte påkallats. Skillnaden mellan ett ärende som enbart rör medling och ett ärende där sökanden begär prövning i sak ligger i sättet att avsluta respektive ärende. I medlingsärendet skall nämnden avskriva ärendet om sökandens motpart inte inställer sig inför nämnden eller om förlikning inte kommer till stånd. I prövningsärendet skall nämnden i motsvarande situationer avgöra tvisten.

Mer än hälften av de i statistiken angivna medlingsärendena avsåg förlängnings- eller villkorstvister rörande lokaler. Hyresgästens ansökan om medling är i dessa fall en förutsättning för att han skall kunna få ersättning för förlust på grund av att hyresförhållandet upphör respektive att en av honom gjord uppsägning för villkorsändring skall gälla (57-58 a §§ hyreslagen). Om lagstiftningen var utformad på annat sätt skulle ärenden av detta slag sannolikt reduceras kraftigt.

Systemet med ett indirekt besittningsskydd för lokalhyresgäster undersöks och utvärderas för närvarande av den s.k. lokalhyreskommittén. Enligt direktiven (Dir. 1984:40) skall kommittén lämna förslag till sådana förbättringar av lokalhyresgästernas ställning som utvärderingen kan ge anledning till. I så fall torde kommittén också komma in på frågor som rör förfarandet i förlängnings- och villkorstvister beträffande lokaler.

I avsnitt 6.2.3 har vi uttalat att ärendelagen och RB enligt vår mening kan användas för handläggning av flertalet nämndärenden. Varken ärendelagen eller RB innehåller emellertid några bestämmelser om mål eller ärenden som enbart rör medling. Däremot innehåller RB bestämmelser om rättens förlikningsverksamhet i anhängiggjorda dispositiva tvistemål och om medling inför särskilt förordnad medlare i sådana mål.

Vi kan inte se något hinder mot att låta tingsrätterna ta upp också ärenden som enbart rör medling. Det kan inte uteslutas att en sådan ordning skulle vara lämplig även för andra tvister än sådana som avser hyra eller arrende.

Tvistemålsprocessen passar dock inte för handläggning av medlingsärenden. Det kan således inte komma i fråga att i ett medlingsärende utfärda stämning eller hålla huvudförhandling. Det enkla förfarandet enligt ärendelagen är däremot enligt vår mening väl lämpat för medling. Bestämmelser om ärenden som enbart rör medling skulle utan svårighet kunna införas i ärendelagen.

Nämnderna kan också vara skiljenämnd i tvister som rör arrende, hyra och bostadsrätt. Under år 1986 meddelades det vid nämnderna sammanlagt 40 skiljedomar, varav 23 i hyresnämndsärenden och 17 i arrendenämndsärenden. Möjligheten att utse hyresnämnd eller arrendenämnd till skiljenämnd medför för parterna den fördelen att de får sin tvist snabbt och sakkunnigt avgjord utan de dryga kostnader som är förenade med privat skiljemannaförfarande. Enligt vad vi erfarit innehåller också LRF:s standardavtal om upplåtelse av arrenderätt en skiljeklausul, enligt vilken vederbörande arrendenämnd skall vara skiljenämnd.

Enligt 49 kap. 1 § tredje stycket RB i dess nuvarande lydelse kan parterna i ett dispositivt tvistemål utfästa sig att inte fullfölja talan mot tingsrättens dom i målet. Utfästelsen gäller dock endast om den gjorts efter det att tvisten uppkommit. I vårt delbetänkande om HD och rättsbildningen har vi föreslagit att denna begränsning tas bort. Om det förslaget genomförs och nämndernas uppgifter överförs till tingsrätterna kan parter som ingår ett avtal rörande arrende, hyra eller bostadsrätt genom en utfästelse att inte fullfölja talan mot tingsrätts dom i tvist med anledning av avtalet få en motsvarighet till skiljemannaförfarandet vid nämnderna.

Av redogörelsen i avsnitt 6.1.2 framgår att nämnderna handlägger en rad olika typer av ärenden och att nämnderna har olika funktion i skilda ärendetyper. I åtskilliga fall fungerar nämnderna närmast som tillståndsmyndighet. I regel är ärenden av dessa slag väl lämpade att handläggas av ett organ som arbetar under domstolsliknande former eller av domstol. Det finns dock ärenden som lämpar sig mindre väl för sådan handläggning. Ett bra exempel är enligt vår mening ärenden enligt bristortslagen, s.k. kontoriseringsärenden.

Enligt 3 § första stycket bristortslagen får bostadslägenhet eller lägenhet, som är avsedd att helt eller till ej oväsentlig del nyttjas för hotell- eller pensionatrörelse, inte utan hyresnämndens tillstånd hyras ut eller tas i bruk av ägaren för väsentligen annat ändamål än det avsedda. Enligt andra stycket i paragrafen gäller dock tillståndsplikten inte för lägenhet som tas i anspråk för vissa speciella ändamål. Vid prövning av fråga om tillstånd som nu sagts tillmäts kommunens uppfattning stor vikt. Detta har sin grund i att uthyrningsförbudet i lagen enligt ett uttalande av bostadsdomstolen närmast bör betraktas som ett komplement till byggnadslagstiftningen (se Rättsfall från bostadsdomstolen 1978:8). Mot bakgrund härav skulle enligt vår mening prövningen av dessa tillståndsärenden kunna anförtros åt de kommunala byggnadsnämnderna. Företrädare för hyresnämnderna, bostadsdomstolen och partsorganisationerna på hyresmarknaden har uttryckt samma uppfattning.

6.2.7 Slutsatser och sammanfattning

Enligt vårt förslag i kapitel 5 skall systemet med särskilda fastighetsdomstolar slopas och fastighetsmålen tas upp av samtliga tingsrätter. Tingsrätterna kommer då att tillföras ett inte obetydligt antal mål angående arrende, hyra, bostadsrätt eller tvångsförvaltning av bostadsfastighet. I förevarande kapitel har vi undersökt möjligheterna att överföra även hyres- och arrendenämndernas uppgifter till

tingsrätterna. Härigenom skulle man kunna åstadkomma ett enhetligt system för prövning av samtliga hyres- och arrendetvister.

Om man vill överföra hyres- och arrendenämndernas uppgifter till tingsrätterna är det i första hand tre frågor som tilldrar sig uppmärksamhet. Den första frågan är om de intresseledamöter som nu medverkar vid nämnderna kan delta i handläggningen av hyres- och arrendemål vid tingsrätt. Den andra frågan är om de förfaranderegler som tingsrätterna har att tillämpa passar också för handläggning av nämndärendena eller om det behövs särskilda förfaranderegler för dessa ärenden. Den tredje frågan är vilka följder en handläggning av nämndärendena vid tingsrätt skulle få för instans- och fullföljdsordningen i dessa ärenden.

När det gäller medverkan av intresseledamöter i rättskipningen på hyres- och arrendeområdena har vi utgått från den inställning i frågan som lagstiftaren vid ett flertal tillfällen har uttryckt, nämligen att intresseledamöter skall medverka vid avgörandet av de mål eller ärenden som i dag handläggs vid hyres- och arrendenämnderna samt bostadsdomstolen. Intresseledamöternas anknytning till organisationerna har dock i vissa fall aktualiserat jävsfrågor, vilka enligt vår uppfattning inte kan lösas på ett tillfredsställande sätt inom ramen för det nuvarande systemet. Problemen är emellertid koncentrerade till vissa speciella typer av hyresärenden, vilka på ett påtagligt sätt berör organisationernas intressen. För undvikande av jävsinvändningar bör dessa ärenden vid tingsrätt handläggas i en sammansättning där intresseledamöter inte ingår. I övriga fall föreligger det enligt vår mening inte något hinder från principiell synpunkt mot att låta intresseledamöter delta i handläggningen av hyres- och arrendemål vid tingsrätt.

I fråga om förfarandet vid tingsrätterna står det nu klart att vårt förslag i 1982 års delbetänkande till en modernise-

ring av tingsrättsprocessen inte kommer att genomföras fullt ut. Bl.a. kommer ärendelagen att behållas. Enligt vår mening skulle en mycket stor del av nämndärendena, främst de som till övervägande del handläggs utan muntlig förhandling, passa väl in i ärendelagens system. Andra nämndärenden har utpräglad tvistemålskaraktär. Dessa ärenden bör utan egentliga svårigheter kunna handläggas enligt RB:s regler om förfarandet i tvistemål.

Instans- och fullföljdsordningen är i dag olika för skilda kategorier av hyres- och arrendetvister. Även om samtliga sådana tvister handläggs vid tingsrätt i första instans skulle det vara tänkbart att helt eller delvis behålla dessa skillnader. Vi anser det emellertid vara möjligt att på grundval av RB:s system utforma en instans- och fullföljdsordning som passar för både de hyres- och arrendemål som nu handläggs vid fastighetsdomstolarna och de ärenden som handläggs vid hyres- och arrendenämnderna. Därvid kan man också i allt väsentligt tillgodose önskemål från de berörda intresseorganisationerna om ett tvåinstanssystem, där prövningen i överinstansen äger rum under medverkan av intresseledamöter. Vi anser sålunda inte att det föreligger något hinder från principiell synpunkt mot att låta intresseledamöter delta i handläggningen av flertalet hyres- och arrendemål i hovrätt. Om både tingsrätterna och hovrätterna tillförs sakkunskap genom intresseledamöter bör det vara möjligt att i princip låta hovrätterna bli slutinstanser i samtliga hyres- och arrendemål. För att undvika att detta system leder till bristande enhetlighet i rättstillämpningen på de berörda områdena kan man ge hovrätt möjlighet att i prejudikatfall tillåta en part att överklaga till HD. Bostadsdomstolens uppgifter kan således övertas av hovrätterna och HD.

Utöver de nu berörda frågorna har vi diskuterat domstolarnas sammansättning i hyres- och arrendemål samt handläggningen av medlings- och skiljedomsärenden och vissa tillståndsärenden.

När det gäller domstolarnas sammansättning kan enligt vår mening tingsrätt vid handläggning av hyres- och arrendemål bestå av en lagfaren domare och två intresseledamöter. I de speciella måltyper, vilka enligt vår uppfattning bör handläggas utan intresseledamöter, kan tingsrätten bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. I mål där det förekommer svåra juridiska frågor bör två lagfarna domare kunna ingå i rätten. Vi ser inget principiellt hinder mot att den regel om obligatorisk endomarsammansättning i dispositiva tvistemål om mindre värden som föreslås bli införd i RB görs tillämplig också på hyres- och arrendemål. I mål som vid tingsrätt handlagts med intresseledamöter kan hovrätt vara domför med tre lagfarna ledamöter och två intresseledamöter. I hyresmål som vid tingsrätt handlagts med nämndemän kan hovrätt vara domför med tre lagfarna ledamöter och två nämndemän. I HD bör intresseledamöter inte medverka.

Vi kan inte se något hinder mot att låta tingsrätterna ta upp också medlingsärenden. Bestämmelser om sådana ärenden kan enligt vår mening utan svårighet tas in i ärendelagen. En motsvarighet till skiljemannaförfarandet vid nämnderna kan erhållas genom att parterna i ett hyres- eller arrendeförhållande utfäster sig att inte föra talan mot tingsrätts dom i en tvist med anledning av det nämnda förhållandet. I vårt delbetänkande om HD och rättsbildningen har vi föreslagit att sådan utfästelse, i motsats till vad som gäller i dag, skall gälla även om den gjorts innan tvist uppkommit mellan parterna. Prövningen av vissa tillståndsärenden skulle kunna överföras till andra myndigheter.

Vad vi nu anfört visar enligt vår mening att det är fullt möjligt att överföra hyres- och arrendenämndernas uppgifter till tingsrätterna och bostadsdomstolens uppgifter till hovrätterna och HD. En sådan åtgärd skulle som vi ser det ha flera fördelar framför den nuvarande ordningen och framför de förslag till en reform av hyres- och arrendeprocessen som har lagts fram av hyresrättsutredningen och arrendelagskommittén. Man skulle sålunda för det första slippa ifrån de olägenheter

som är förenade med att en del av den dömande verksamheten på de berörda rättsområdena sker vid sidan av de allmänna domstolarna. För det andra kommer alla mål som har samband med varandra att kunna tas upp av samma myndighet. För det tredje kan samtliga hyres- och arrendetvister, alltså även sådana som skall handläggas enligt lagsökningslagen och handräckningslagen, tas upp av samma domstol. För det fjärde kommer prövningen av dessa tvister att äga rum på eller i närheten av den ort där den berörda fastigheten finns. För det femte måste den av oss förordade ordningen medföra administrativa vinster och direkta ekonomiska besparingar.

Enligt vår mening talar det nu anförda med styrka för att man överför hyres- och arrendenämndernas samt bostadsdomstolens uppgifter till de allmänna domstolarna i enlighet med det av oss skisserade systemet. Som framgår av vad vi anfört i kapitel 1 utgör detta endast en modell för hur de nämnda rättskipningsuppgifterna skulle kunna integreras i de allmänna domstolarnas verksamhet. Vi lägger alltså inte fram något fullständigt förslag härom.

7 KONCENTRATION AV EKO-MÅL?

7.1 Bakgrund

De nuvarande bestämmelserna om handläggningen av "vidlyftiga eller annars särskilt krävande mål om allmänt åtal i vilka bedömningen av ekonomiska eller skatterättsliga förhållanden har väsentlig betydelse" (se 1 kap. 7 § RB), dvs. kvalificerade eko-mål, bygger som tidigare nämnts på förslag i betänkanden dels från oss, dels från den s.k. eko-kommissionen (Ds Ju 1984:1 resp. SOU 1984:3). Båda förslagen innebar att experter på ekonomiska och skatterättsliga förhållanden skulle kunna ingå i tingsrätterna och hovrätterna som särskilda ledamöter. Eko-kommissionen föreslog därjämte att eko-målen skulle koncentreras till vissa tingsrätter.

De båda betänkandena remissbehandlades gemensamt. En majoritet av remissinstanserna tillstyrkte förslaget om ekonomiska och skatterättsliga experter som särskilda ledamöter i domstolarna. Förslaget att koncentrera eko-målen till vissa tingsrätter avstyrktes däremot av en klar majoritet av remissinstanserna.

I ett till lagrådet remitterat förslag om domstolarna och eko-brotten m.m. föreslog regeringen att kvalificerade eko-mål företrädesvis skulle handläggas vid vissa tingsrätter som särskilt utsetts av regeringen. Dessa tingsrätter samt hovrätterna skulle få möjlighet att i de aktuella målen låta experter på ekonomiska och skatterättsliga frågor ingå i rätten. Det antal mål som skulle beröras av förslaget uppskattades till något eller några hundratal per år.

Som huvudskäl för att koncentrera handläggningen av eko-målen till ett begränsat antal tingsrätter anförde föredragande statsrådet:

Som jag tidigare har varit inne på, och som påpekas av både eko-kommissionen och rättegångsutredningen, är det till stor fördel för samspelet mellan en expertledamot och en lagfaren ledamot att även den senare har god erfarenhet och goda kunskaper i fråga om det aktuella ämnesområdet. Man kan därigenom i hög grad motverka risken för att en expertledamots uppfattning i en viss fråga inom hans specialområde alltför okritiskt godtas av övriga ledamöter i rätten. När expertledamöter f.n. deltar vid de svenska domstolarna sker detta också praktiskt taget alltid i en domstol som på något sätt är specialiserad på uppgiften i fråga. Detta gäller t.ex. i fråga om fastighetsmål, sjömål och patentmål. Det är en allmän erfarenhet från dessa domstolar att samarbetet gynnas av att även de lagfarna ledamöterna i domstolen har specialkunskaper på det aktuella området.

Redan det nu anförda talar enligt min mening starkt för att de mål där experter skall delta koncentreras till vissa tingsrätter. Härtill kommer att en sådan koncentration är i hög grad motiverad av önskemålet att experterna deltar i rätten relativt regelbundet. Om så är fallet kan experterna snabbare få erfarenhet av de frågor - inte bara inom det egna specialområdet - som brukar vara uppe till bedömning i brottmål. De kan därigenom utöva sin dömande funktion på ett bättre sätt. En ordning där endast vissa tingsrätter har möjlighet att anlita experter ökar givetvis garantierna för att varje enskild expert blir anlitad mer regelbundet.

Lagrådet fann förslaget om medverkan av ekonomiska experter vara grundat på goda skäl. Förslaget om medverkan av skatterättsliga experter i rätten föranledde inte heller någon erinran i sak från lagrådets sida. Däremot ansåg sig lagrådet inte kunna tillstyrka förslaget om koncentration av kvalificerade eko-mål till vissa tingsrätter. Denna inställning

grundades på att en uppdelning av mål mellan tingsrätterna efter hur omfattande eller svårt ett mål var innebar ett ingrepp i vår rättsordning av betydande principiell räckvidd. En klyvning av målen efter sådana kriterier kunde lätt leda till uppfattningen att somliga tingsrätter var av högre kvalitet än andra (A- och B-domstolar). En nackdel var också enligt lagrådet att tingsrättsdomare vid de icke specialiserade tingsrätterna, som också de har att avgöra ett stort antal ordinära eko-mål, skulle gå miste om de erfarenheter som handläggning med experter skulle ge. Vad beträffar den praktiska tillämpningen invände lagrådet att det var en vansklig och grannlaga uppgift att avgöra om ett mål är så krävande att det inte bör handläggas av den ordinarie tingsrätten. Lagrådet framhöll vidare att det fanns fog för att hävda att inte bara åklagaren utan också den tilltalade borde få påkalla att eko-målet skulle prövas av en specialiserad domstol. Sammanfattningsvis ansåg lagrådet att det, mot bakgrund främst av det ganska ringa antal mål som skulle komma att beröras av förslaget, inte var tillräckligt sakligt motiverat att göra sådana principiella avsteg från gällande rättsordning som den föreslagna koncentrationen av eko-mål skulle utgöra.

I proposition 1984/85:178 vidhöll departementschefen att de kvalificerade eko-målen i första hand borde handläggas av vissa särskilt utsedda tingsrätter. Han erinrade därvid bl.a. om att frågan om en allmän möjlighet för de allmänna domstolarna att anlita expertis inom olika ämnesområden behandlades av oss. Fram till dess att vi presenterat våra förslag var han inte beredd att i detta sammanhang förorda någon annan ordning än den som dittills varit bruklig när experter deltar, nämligen att endast vissa domstolar där särskild utbildning och erfarenhet finns representerad skall handlägga mål med expertmedverkan. Förslaget i propositionen avvek sålunda endast i detaljer från det förslag som remitterats till lagrådet för yttrande.

Vid riksdagsbehandlingen hemställde justitieutskottet att riksdagen skulle anta de genom propositionen framlagda förslagen. En minoritet inom utskottet yrkade i en reservation dock avslag på propositionen (JuU 1984/85:39).

Riksdagens majoritet biföll justitieutskottets hemställan och antog sålunda det i propositionen framlagda förslaget utan ändring (rskr 1984/85:360). Bestämmelserna trädde i kraft den 1 juli 1985.

Genom förordningen (1985:401) har regeringen beslutat att prövningen av sådana mål som avses i 1 kap. 7 § RB skall ankomma på följande tingsrätter: Stockholms, Västerås, Norrköpings, Jönköpings, Kalmar, Malmö, Göteborgs, Vänersborgs, Karlstads, Gävle, Sundsvalls, Umeå och Luleå. Domkretsarna framgår av förordningen.

När man undersöker hur den nya lagstiftningen kommit att tillämpas måste man för det första beakta att endast sådana vidlyftiga och eljest krävande mål om allmänt åtal som avses i 1 kap. 7 § RB skall prövas vid särskilt forum. Flertalet eko-mål, dvs. flertalet mål om skatte- och valutabrott, gäldenärsbrott, bedrägeri-, förskingrings-, trolöshets- och svindleribrott m.m., skall alltjämt prövas vid ordinarie brottmålsforum. För det andra måste man beakta att ordinarie brottmålsforum och specialforum enligt förevarande bestämmelser inte sällan sammanfaller. De av regeringen utvalda tingsrätterna är ju genomgående belägna i huvudorten i domkretsen. För det tredje måste man komma ihåg att det kan förekomma att ett eko-mål bedöms vara så kvalificerat att det bör handläggas av en specialiserad domstol men att det undantagsvis ändå inte anses nödvändigt med expertmedverkan.

Beträffande urvalet av mål till eko-domstolarna har riksåklagaren lämnat allmänna råd till åklagarna i Riksåklagarens cirkulär RÅC 1:110. I cirkuläret anmodas överåklagarna att halvårsvis lämna uppgifter till riksåklagaren om tillämpningen av lagstiftningen inom verksamhetsområdet.

Varken hos riksåklagaren eller i domstolsverket har man ännu upprättat någon fullständig statistik över de kvalificerade eko-målen och deras handläggning. Vi har dock från riksåklagarens kansli fått vissa uppgifter om hur de nu åsyftade bestämmelserna tillämpats under tiden den 1 juli 1985 - den 30 juni 1986. Av uppgifterna framgår att tillämpning av bestämmelserna aktualiserats i endast nio mål. Åtta av dessa skulle handläggas av åtta olika eko-domstolar, medan ett mål avgjorts av hovrätten över Skåne och Blekinge. Flera av målen befann sig alltjämt på ett förberedande stadium. I de flesta hade expert förordnats eller avsåg tingsrätten att förordna expert. Det bör tilläggas att domstolsverket nyligen har påbörjat ett projekt som syftar till att utvärdera eko-domstolsreformen.

7.2 Överväganden

Ordningen med koncentration av kvalificerade eko-mål till 13 tingsrätter, vilka vid behandlingen av målen kan förordna experter på ekonomiska och skatterättsliga förhållanden som särskilda ledamöter i domstolen, har nu varit i kraft i drygt ett och ett halvt år. Någon utvärdering av reformen har ännu inte skett. Så mycket står emellertid klart som att antalet mål där väckande av åtal vid specialforum och/eller expertmedverkan varit aktuellt blivit mycket mindre än statsmakterna antagit vid reformens beslutande. Medan departementschefen uppskattat det antal mål som skulle beröras till något eller några hundratal per år (prop. 1984/85:178 s. 15), har tillämpning av de nya bestämmelserna aktualiserats i endast nio mål under det första året. Tillgängliga uppgifter om utvecklingen på området tyder inte på någon egentlig ökning av antalet kvalificerade eko-mål under överskådlig tid.

Det har mot denna bakgrund synts oss både naturligt och följdriktigt att ta upp frågan om inte vårt förslag i kapitel 4 om expertmedverkan i allmän domstol kan tillämpas också i fråga om de eko-mål som avses i 1 kap. 7 § RB. De över-

väganden som vi har gjort angående behovet av en allmän regel om expertmedverkan menar vi stämma väl överens med önskemålet om förstärkning av de allmänna domstolarna i kvalificerade eko-mål. Det är endast beträffande koncentrationen av målen till ett begränsat antal tingsrätter som nuvarande ordning avviker från vårt förslag om expertmedverkan. Vi skall inte här upprepa de argument som utvecklats i kapitel 4 i fråga om nackdelarna av en specialisering av rättskipningen på de allmänna domstolarnas område utan nöjer oss med att i första hand hänvisa till vad vi anfört där. Vi vill tillägga följande.

När lagstiftaren år 1985 tog ställning för en koncentration av vidlyftiga och komplicerade eko-mål till ett mindre antal tingsrätter var det två huvudskäl som angavs härför, nämligen dels att den lagfarne ledamoten genom koncentrationen av målen blev kunnigare inom området för eko-mål, vilket gynnade samarbetet mellan juristdomaren och expertledamoten, dels att varje expertledamot kunde delta mer regelbundet i rätten och därigenom snabbt få erfarenhet av domstolsarbetet. Med hänsyn till det ringa antal kvalificerade eko-mål som förekommit och till spridningen av dessa har syftet med att koncentrera målen uppenbarligen inte uppnåtts. För att i någon mån åstadkomma det som åsyftades med koncentrationen hade man varit tvungen att pröva alla kvalificerade eko-mål vid en enda domstol. Inte ens då är det säkert att resultatet blivit det önskade. Dessutom torde det inte råda något tvivel om att en sådan ordning av åtskilliga skäl inte är önskvärd.

Med hänsyn till det anförda kan man konstatera, att de förutsättningar som ligger till grund för bestämmelserna om koncentration av kvalificerade eko-mål till vissa tingsrätter inte infriats. Vi föreslår därför att man redan nu i belysning av vunna erfarenheter omprövar frågan om en koncentration av de kvalificerade eko-målen och att man därvid beaktar vad vi i detta betänkande anför om nackdelar med specialisering och om möjligheter till expertmedverkan i allmän dom-

stol. Enligt vår mening bör resultatet av denna omprövning bli att målen inte längre koncentreras till vissa tingsrätter. Därmed kan 1 kap. 7 § RB liksom förordningen (1985:401) om handläggningen av mål som avses i detta lagrum upphävas.

8 FORTSATT SPECIALISERING INOM DOMSTOLSVÄSENDET?

I avsnitt 4.1 har vi diskuterat för- och nackdelarna med en specialisering av dömande verksamhet. Vår bedömning har blivit att nackdelarna i många fall är större än fördelarna. Enligt vår uppfattning bör man nu välja väg. Antingen skall man även fortsättningsvis låta olika målgrupper frångå de allmänna domstolarna för att handläggas i särskild ordning eller skall man försöka verka för en återgång till ett mera enhetligt domstolsväsende. Vi anser att starka skäl talar för att man skall välja den senare vägen. Vi har därför i kapitel 5-7 lagt fram flera förslag i syfte att underlätta en utveckling i denna riktning. En utgångspunkt har därvid varit det i kapitel 4 behandlade förslaget om generella regler om expertmedverkan i allmän domstol.

Vi har ägnat fastighetsmålen, hyres- och arrendetvisterna och eko-målen särskild uppmärksamhet. I dessa delar har våra överväganden mynnat ut i den bedömningen att det är både möjligt och lämpligt att dessa mål eller ärenden får prövas av allmän domstol enligt vanliga förfaranderegler. Vi har följaktligen funnit att det inte behövs några särskilda fastighetsdomstolar eller hyres- och arrendenämnder eller någon särskild bostadsdomstol. Inte heller behövs det några särskilt utsedda eko-domstolar.

I den i kapitel 2 redovisade översikten över nuvarande former för specialisering av dömande verksamhet har vi angivit en del ytterligare exempel på sådan prövning i särskild ordning som i dag förekommer beträffande vissa måltyper. Den specialisering det här är fråga om delade vi in i tre kategorier: 1) koncentration av mål till en eller flera tingsrätter såsom fallet är när det gäller patentmål och vissa upphovsrättsmål, sjörättsmål samt tryckfrihetsmål och vissa andra yttrandefrihetsmål; 2) handläggning av mål vid vissa särskilda domstolar, nämligen arbetsdomstolen, marknadsdom-

stolen samt vattendomstolarna; 3) handläggning av mål eller ärenden vid särskilda domstolsliknande nämnder, t.ex. va-nämnden, allmänna reklamationsnämnden och koncessionsnämnden för miljöskydd.

Det ingår visserligen inte i vårt uppdrag att gå in på alla de olika typer av specialisering som sålunda förekommer. Däremot har det synts oss lämpligt att mot bakgrund av våra överväganden i kap. 4-7 anlägga några synpunkter i fråga om de fortsatta reformmöjligheterna. Vi lämnar patentmålen samt målen vid arbetsdomstolen, marknadsdomstolen och vattendomstolarna åt sidan.

Vad gäller sådana mål som redan i dag handläggs vid de allmänna domstolarna men är koncentrerade till endast vissa tingsrätter finns det enligt vår uppfattning i flera fall goda skäl att fortsätta på den väg vi förordat beträffande fastighetsmålen och eko-målen. Vi tänker härvid på sjörättsmål, tryckfrihetsmål och andra yttrandefrihetsmål samt vissa mål rörande upphovsrätt. Som vi ser det gäller motsvarande bedömning för en av de målkategorier där prövningen i dag är förlagd till särskilda nämnder, nämligen va-mål.

En koncentration av sjörättsmål till vissa särskilt utsedda underrätter har lång hävd i vårt land. De vinster som står att göra med koncentrationen uppnås dock enligt vår uppfattning endast vid tingsrätterna i Stockholm och Göteborg, där sjörättsmålen dels är relativt många, dels lottas på speciella sjörättsavdelningar. Även utan en lagstadgad koncentration torde emellertid det helt övervägande antalet kvalificerade sjörättsmål komma att handläggas vid de nämnda tingsrätterna. Till detta bidrar att parter i sjörättsliga tvister ofta torde begagna möjligheten att med stöd av 10 kap. 16 § RB avtala att tvisten skall prövas just vid tingsrätterna i Stockholm eller Göteborg. Beträffande landet i övrigt ger nuvarande ordning upphov till olika processuella problem med därav följande merarbete för domstolarna.

Vi ser därför inget hinder mot att låta sjörättsmålen handläggas vid samtliga tingsrätter. Givetvis bör de av oss föreslagna reglerna om expertmedverkan gälla också i sjörättsmål.

Förutom vanliga sjörättsliga tvistemål och brottmål handlägger sjörättsdomstolarna dispaschmål och ärenden angående sjöförklaring. I sådana mål eller ärenden består domstolarna av lagfarna domare och särskilda ledamöter. De sistnämnda skall ha sådana fackkunskaper att de kan jämställas med experter (jfr avsnitt 2.1.1).

Enligt 339 § sjölagen skall talan mot dispasch föras genom klander hos tingsrätten för den ort där dispaschen är utgiven. Eftersom dispaschören har sitt kansli i Göteborg väcks klandertalan regelmässigt vid Göteborgs tingsrätt. Även när det gäller dispaschmål synes därför en lagstadgad koncentration kunna undvaras.

Antalet sjöförklaringar har successivt minskat under senare år och är numera mindre än 50 per år. Merparten av dessa äger rum vid tingsrätterna i Stockholm och Göteborg. Enligt vår mening gäller de synpunkter vi anlagt beträffande behovet av koncentration av vanliga sjörättsmål också ärenden angående sjöförklaring. Det kan tilläggas att utredningen angående organisationsform för undersökning av sjö- och luftfartsolyckor i det nyligen framlagda betänkandet (Ds K 1986:2) Haveriutredningar har föreslagit att sjöförklaring skall slopas som utredningsform för den säkerhetsmässiga undersökningen av en sjöolycka. Sjöförklaring skall dock behållas som en - fakultativ - väg att få utredning angående andra förhållanden kring en sjöolycka än sådana som har betydelse för sjösäkerheten. Enligt utredningen kommer institutet med den nya inriktningen att förlora ytterligare i betydelse, varför det är troligt att minskningen av antalet sjöförklaringar kommer att fortsätta. Utredningen har därför föreslagit att regeringen skall få inskränka antalet domstolar

som är behöriga att handlägga ärenden angående sjöförklaring. Enligt vår mening innebär ett minskat antal sjöförklaringar i stället att det blir än mindre motiverat med en lagstadgad koncentration av sådana ärenden.

Under senare år har ett omfattande arbete lagts ned på att stärka grundlagsskyddet för de grundläggande fri- och rättigheterna. I fråga om yttrandefrihetsregleringen har yttrandefrihetsutredningen i sitt huvudbetänkande (SOU 1983:70) Värna yttrandefriheten lagt fram förslag till en särskild, fristående yttrandefrihetsgrundlag att gälla vid sidan av tryckfrihetsförordningen.

Rättegångsordningen för tryckfrihetsmål lämnades i förslaget i huvudsak oförändrad. Utredningen utgick från att yttrandefrihetsmål skulle handläggas vid de tingsrätter som i dag handlägger tryckfrihetsmål, dvs. målen skulle koncentreras till i princip en tingsrätt i varje län [jfr utredningens slutbetänkande (Ds Ju 1986:4) Förslag om följdlagstiftning till en grundlagsreform angående yttrandefriheten].

Efter remissbehandling av yttrandefrihetsutredningens huvudbetänkande har inom justitiedepartementet utarbetats ett förslag om förstärkt grundlagsskydd för yttrandefriheten m.m. Förslaget, över vilket lagrådet efter remiss nyligen har yttrat sig, innebär att tryckfrihetsförordningen utvidgas till att gälla även yttranden som framförs offentligt i radio och television samt vissa andra medier. Rättegångsordningen för tryckfrihetsmål skall tillämpas också för de nya kategorierna av yttrandefrihetsmål.

Det enda egentliga skäl som kan anföras för att över huvud taget koncentrera yttrandefrihetsmålen är - bortsett från skäl som främst är av historisk eller traditionell art - att de lagfarna domarna vid de särskilt utsedda tingsrätterna skall få erfarenhet av den aktuella måltypen. Antalet tryckfrihetsmål är emellertid litet. Enligt domstolsverkets

statistik var sålunda antalet brottmål som prövats med jury endast 12 år 1985 och 24 år 1986. Visserligen kan antalet yttrandefrihetsmål komma att öka något om förslaget om förstärkt grundlagsskydd för yttrandefriheten genomförs. Enligt vår bedömning kommer dock antalet sådana mål även i framtiden att vara mycket begränsat. Man kan därför inte göra gällande att en koncentration av yttrandefrihetsmålen till de tingsrätter som i dag handlägger tryckfrihetsmål - bortsett från Stockholms tingsrätt - ger några garantier eller ens nämnvärt ökar förutsättningarna för att de lagfarna domarna i yttrandefrihetsmål har tidigare erfarenhet av likartade mål. Vi anser inte heller att målen är så särpräglade att en sådan erfarenhet är nödvändig. Däremot väger skälen för en lokal förankring av rättskipningen särskilt tungt i dessa mål.

Det anförda motiverar enligt vår mening att man ytterligare överväger om den hittillsvarande koncentrationen av tryckfrihetsmålen bör bestå.

Frågor om intrång i upphovsrätt prövas i regel av de allmänna domstolarna. I vissa typer av mål gäller dock särskilda forumregler. Sålunda har - som vi tidigare redogjort för - Stockholms tingsrätt exklusiv behörighet att i första instans pröva bl.a. mål om ljudradio- eller televisionsutsändning i strid mot lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk samt mål om televisionsutsändning i strid mot lagen (1960:730) om rätt till fotografisk bild. Vid handläggning av dessa mål gäller vanliga sammansättnings- och förfaranderegler.

Det främsta skälet för att koncentrera dessa mål till en enda domstol är att målen har bedömts innefatta så speciella frågor att det är befogat med en koncentration för att garantera att domstolen har tillräcklig sakkunskap och erfarenhet.

I en nyligen avlämnad proposition (1986/87:49) om skydd för

kretsmönster i halvledarprodukter (s.k. datachips) konstaterade föredragande statsrådet att också mål om intrång i rätten till kretsmönster kan komma att innefatta tekniska och andra frågor av komplicerat och speciellt slag och att detta naturligtvis talar för att man genomför en motsvarande koncentration av dessa mål. Han framhöll emellertid att en sådan koncentration också kan medföra nackdelar från såväl principiell som praktisk synpunkt. Med hänsyn härtill och till att vi förväntas att i detta betänkande från mera generella utgångspunkter belysa frågorna om koncentration av mål och om expertmedverkan ansåg föredragande statsrådet övervägande skäl tala för att i det föreliggande sammanhanget inte frångå principen om tingsrätternas lika behörighet.

Enligt vår mening kan det knappast med fog hävdas att mål om intrång i upphovsrätt genom ljudradio- eller televisionsutsändning generellt är svårare än andra upphovsrättsmål, t.ex. mål om intrång i rätten till kretsmönster. Målen är inte heller så frekventa att berörda domare vid Stockholms tingsrätt kan sägas förvärva särskild erfarenhet av dessa målkategorier.

Också den möjlighet till expertmedverkan som vi föreslagit i detta betänkande har betydelse när det gäller att ta ställning till behovet av fortsatt specialisering av den dömande verksamheten i de nu åsyftade målen. Som vi konstaterat i andra fall utgör sålunda möjligheten till expertmedverkan en omständighet som talar mot en fortsatt koncentration.

Med hänsyn till vad som sagts nu anser vi att det skulle vara både möjligt och lämpligt att låta de upphovsrättsmål, som nu koncentrerats till Stockholms tingsrätt, i fortsättningen prövas av allmän domstol enligt vanliga forumregler.

Den nuvarande ordningen för prövning av va-mål utgör en god illustration till de olägenheter som följer av att specialdomstolar inrättats. Problem förekommer exempelvis när det

gäller den summariska processen med krav på va-avgifter. En ansökan om betalningsföreläggande beträffande sådana avgifter innehåller nämligen ofta krav beträffande även andra kommunala avgifter. Om ansökningen bestrids måste ärendet därvid delas så att kravet på va-avgifter överlämnas till va-nämnden medan återstoden av ärendet prövas av tingsrätten. Vidare uppstår i vissa va-mål - särskilt skadeståndsmål - problem för en kärande som behöver åberopa alternativa grunder för sitt yrkande.

Enligt vår mening föreligger ett uttalat reformbehov beträffande va-målen. Även principiella skäl talar för att man omprövar den nuvarande specialiseringen av va-mål. Dessa mål kan inte anses vara så speciella att de kräver en handläggning i en särskild för hela riket gemensam nämnd. Tvärtom synes målen utan svårighet kunna anförtros allmän domstol. Det finns stora likheter mellan va-mål och fastighetsmål eller mål enligt anläggningslagen. Det stora flertalet va-mål är tämligen okomplicerade kravmål. Rättsområdet är dessutom numera ganska väl genomarbetat och det finns en fast etablerad praxis i de flesta frågor.

Vårt förslag om expertmedverkan torde möjliggöra att va-målen överflyttas till de allmänna domstolarna. I dessa mål bör det vara möjligt att i viss utsträckning anlita fastighetsråden som experter.

9 SPECIALMOTIVERING

9.1 Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken

Vårt förslag om expertmedverkan i de allmänna domstolarna innebär att samtliga tingsrätter och hovrätter får möjlighet att i komplicerade mål av alla slag låta en eller två experter ingå i rätten som särskilda ledamöter. Regeln om expertmedverkan i tingsrätt har placerats i omedelbar anslutning till den allmänna regeln om tingsrätts sammansättning.

Den nya regeln är tillämplig även i kvalificerade eko-mål. Prövningen av sådana mål skall enligt 1 kap. 7 § företrädesvis äga rum vid vissa särskilt utsedda tingsrätter. I avsnitt 7.2 har vi konstaterat att de förutsättningar som ligger till grund för koncentrationen inte infriats. Enligt förslaget skall därför 1 kap. 7 § upphävas. Till följd härav kan även förordningen (1985:401) om handläggningen av mål som avses i sistnämnda lagrum upphävas.

Vid prövningen i eko-domstol av kvalificerade eko-mål får enligt 1 kap. 8 § en ekonomisk expert och en förvaltningsdomare ingå i tingsrätten såsom särskilda ledamöter. Vårt förslag medför att även denna paragraf kan upphävas. I förslaget avses visserligen med uttrycket expert enbart en person med särskild fackkunskap i annat än juridiska ämnen. Detta innebär inte att vi har för avsikt att avskaffa möjligheten för de allmänna domstolarna att anlita en förvaltningsdomare. Frågan om förvaltningsdomares medverkan i de allmänna domstolarna har emellertid sådant samband med frågor som rör dessa domstolars sammansättning i allmänhet att vi kommer att behandla sådan medverkan i vårt slutbetänkande sommaren 1987. Där kommer vi att ta upp också den närliggande frågan om det finns anledning att utvidga möjligheterna för de allmänna domstolarna att anlita förvaltningsdomare. Som vi ser det finns det därför inte något hinder att redan nu föreslå att 1 kap. 8 § skall upphävas.

1 kap. 3 a §

Paragrafen, som är ny, tar upp bestämmelser om medverkan av experter i tingsrätt. Förslaget har behandlats främst i avsnitt 4.2-3 och 4.6 i den allmänna motiveringen.

Vi är medvetna om att också förslaget om ett reformerat tingsrättsförfarande innehåller en ny paragraf med beteckningen 1 kap. 3 a § RB. Eftersom det för närvarande är osäkert om den paragrafen kommer att införas i RB på den angivna platsen har vi valt att låta beteckningen på den av oss föreslagna 1 kap. 3 a § bestå.

Enligt första stycket i paragrafen står möjligheten att anlita en expert, dvs. en särskild ledamot med ekonomisk, medicinsk, teknisk eller annan särskild fackkunskap, öppen för samtliga tingsrätter i alla typer av mål, såväl tvistemål som brottmål, och avser experter på alla förekommande fackområden. Som förutsättning för att tingsrätten skall få anlita experthjälp gäller att prövningen av målet väsentligt främjas genom att en expert ingår i rätten.

Med uttrycket expert avses, som nyss nämnts, enbart en person med särskild fackkunskap i annat än juridiska ämnen. En utgångspunkt för våra överväganden har nämligen varit att varje lagfaren domare i tingsrätt är kompetent att tillämpa de rättsregler som är aktuella i varje enskilt mål. Medverkan i rätten av en förvaltningsdomare, dvs. en person med specialkunnande på de juridiska specialområden som berörs av verksamheten vid de allmänna förvaltningsdomstolarna, kommer vi att ta upp i vårt slutbetänkande i samband med att vi där behandlar frågor som rör de allmänna domstolarnas sammansättning. Med uttrycket särskild fackkunskap avses specialkunnande av samma slag som åsyftas i 40 kap. 1 § (jfr även under 4 kap. 10 a §).

Kravet på att expertens medverkan skall medföra att prövningen av målet väsentligt främjas innebär att expertmedverkan blir aktuell främst i mål där processmaterialet är så svårförståeligt, att det är till klar fördel för rättens möjligheter att bedöma materialet att man har hjälp av en expert. Också i mål där processmaterialet visserligen är något mindre svårt att förstå men i gengäld mycket omfattande kan förutsättningarna för expertmedverkan vara uppfyllda. Som framhållits i den allmänna motiveringen är expertens främsta uppgift att hjälpa rättens övriga ledamöter att sätta sig in i och förstå det förebringade processmaterialet. Experten kan också inom ramen för vad som är tillåtet enligt reglerna om domstolens materiella processledning ta initiativet till att avhjälpa otydligheter eller ofullständigheter i utredningen. Det bör därvid understrykas att experten har samma skyldighet som rättens övriga ledamöter att hålla sig till det material som förebringas. Om rättens behov av särskild fackkunskap avser att berika detta material är rätten därför liksom hittills hänvisad till att förordna sakkunnig enligt 40 kap. Detta alternativ bör också väljas om behovet av experthjälp hänför sig till en så liten del av målet att det av processekonomiska skäl framstår som olämpligt att anlita en expert.

Den omständigheten att parterna åberopar sakkunnigbevisning är inte nödvändigtvis ett tecken på att processmaterialet är så svårförståeligt att det finns behov av en expert inom rätten. Det kan bl.a. tänkas att sakkunnigbevisningen gör en expertmedverkan överflödig.

I praktiken torde förutsättningar för expertmedverkan föreligga främst i mål som rör invecklade ekonomiska, medicinska eller tekniska förhållanden. Som exempel på mål där sådana förhållanden kan tänkas förekomma kan nämnas eko-mål, mål angående fel i fastighet enligt 4 kap. 19 § JB, mål inom ADB- och miljöområdena, mål som rör felbehandling inom sjukvården samt mål angående entreprenad. En annan måltyp av detta slag är mål om intrång i rätten till kretsmönster i halvledarprodukter (s.k. datachips; jfr kapitel 8).

För tydlighetens skull vill vi anmärka, att vår avsikt med förslaget om expertmedverkan inte har varit att ta ställning till den viktiga frågan om behovet av att i allmän domstol ha tillgång till exempelvis vittnespsykologisk expertis vid prövningen av mål med ömtåliga bevisfrågor. Vi menar att vårt lagförslag inte annat än i rena undantagsfall ger utrymme för att en vittnespsykolog medverkar som expert inom rätten. Exempel härpå lämnar fall då parterna åberopat sakkunnigbevisning i ämnet och förståelsen av de sakkunnigas utsagor väsentligt underlättas om det även inom rätten finns en expert på området.

Beslut om expertmedverkan fattas av rätten. Förfarandet i samband med sådant beslut behandlar vi under 4 kap. 10 a §.

En expert medverkar i rätten under beteckningen särskild ledamot. Detta innebär främst att experten inte kan ersätta övriga ledamöter vid förfall för någon av dessa.

För en expert gäller vanliga regler om domare, bl.a. reglerna i 4 kap. 13 § om domarjäv. Som framhållits i avsnitt 4.5 i den allmänna motiveringen medför den omständigheten, att en expert i regel är yrkesverksam utanför domstolen och tillika på det område som är aktuellt i det mål där experten skall tjänstgöra, att jävsfrågan måste ägnas stor uppmärksamhet. Frågan bör därför på ett tidigt stadium tas upp med parterna och med den person som avses skola tjänstgöra som expert. Vidare måste en expert alltid före huvudförhandlingen få del av tillräckliga uppgifter om målet för att själv kunna bedöma jävsfrågan.

Innan en expert börjar tjänstgöra i domstolen skall han ha avlagt domared enligt 4 kap. 11 §.

Vi förutsätter att behovet av särskild fackkunskap inom rätten i nästan alla fall blir tillgodosett genom att rätten anlitar <u>en</u> expert. I mål som rör skilda fackområden kan det

dock tänkas uppkomma behov av expertis på mer än ett område. I ett komplicerat skadeståndsmål kan det exempelvis vara önskvärt att rätten har tillgång till både teknisk och medicinsk expertis. I sådana fall har rätten möjlighet att anlita experter på två skilda fackområden. Denna möjlighet bör dock utnyttjas restriktivt. Vi erinrar om att behov av särskild fackkunskap som avser endast en liten del av ett mål bör tillgodoses genom att rätten förordnar en sakkunnig enligt 40 kap. Flera än två experter får inte ingå i rätten samtidigt.

När en expert medverkar vid huvudförhandling deltar han liksom rättens övriga ledamöter i avgörandet av alla förekommande frågor. Om i en brottmålsrättegång flera åtal skall bedömas vid samma huvudförhandling kan det därför förekomma att experten får delta i avgörandet av även andra åtal än de som har föranlett att han anlitats. Om ett enskilt anspråk handläggs gemensamt med ett åtal kommer experten att delta också i prövningen av det enskilda anspråket. På motsvarande sätt kan en expert i en tvistemålsrättegång komma att delta i avgörandet av även andra frågor eller käromål än de för vilka han anlitats. Som framgår av vad som nyss sagts är en förutsättning för att rätten skall få anlita experthjälp dock att behovet därav inte avser endast en mindre del av det material som skall prövas i rättegången.

För att undvika att en expertmedverkan blir onödigt omfattande bör rätten vara uppmärksam på att det i vissa fall är möjligt att dela upp processen. Om det i en brottmålsrättegång handläggs flera åtal finns det sålunda under vissa förutsättningar möjlighet att avgöra något av åtalen för sig (se 30 kap. 4 § samt 45 kap. 3 och 14 §§). Vidare kan rätten enligt reglerna i 22 kap. i vissa fall avstå från att pröva ett enskilt anspråk i samband med åtal för brottet. I sådant fall kommer en i brottmålet anlitad expert att medverka endast vid prövningen av åtalet. I en tvistemålsrättegång finns det möjlighet att meddela deldom beträffande ett av

flera käromål och mellandom bl.a. i fall då viss del av ett käromål kan avgöras för sig (se 17 kap. 4 och 5 §§ samt 42 kap. 20 §).

Det möter inget hinder att rätten anlitar en expert på ett så tidigt stadium av rättegången att experten kan medverka även i förberedelsearbetet. Särskilt i tvistemål kan det finnas behov härav, t.ex. för att underlätta rättens materiella processledning i målet. Även i fall då en expert medverkar vid t.ex. ett förberedelsesammanträde deltar han såsom särskild ledamot av rätten. Till skillnad från ett fastighetsråd har han ingen behörighet att självständigt vidta någon åtgärd i målet.

Vid annan därefter följande förberedande åtgärd kan rätten åter bestå av enbart en lagfaren domare.

Också i omröstningshänseende gäller vanliga regler. I tvistemål bör detta regelmässigt medföra att experten kommer att rösta efter den lagfarne ledamot som har berett målet (se 16 kap. 1 § andra stycket). I brottmål skall experten rösta efter ordföranden, eftersom denne får förutsättas ha svarat för beredningen av målet, men alltid före nämndemännen (se 29 kap. 1 § andra stycket). Vid överläggningen - vilken inte är lagreglerad - kan experten givetvis yttra sig när det är lämpligt.

Andra stycket i paragrafen motsvarar, bortsett från några redaktionella justeringar, 1 kap. 8 § andra stycket i dess nuvarande lydelse.

Tredje stycket i paragrafen har oförändrat överförts från nuvarande 1 kap. 8 § tredje stycket.

2 kap. 4 a §

Paragrafen, som innehåller bestämmelser om expertmedverkan i hovrätt, har samma konstruktion som 1 kap. 3 a § första stycket.

Förfarandet i samband med beslut om expertmedverkan i hovrätt behandlar vi under 4 kap. 10 a §.

Om en expert har medverkat i ett mål vid tingsrätt bör det vid ett överklagande ofta finnas anledning att också i hovrätten överväga att anlita en expert.

Av 4 kap. 13 § sjunde punkten följer att en expert som medverkat i ett mål vid tingsrätt inte får delta i handläggningen av samma mål i hovrätten.

4 kap. 10 a §

Paragrafen innehåller bestämmelser om de personer som skall tjänstgöra som experter i tingsrätt och hovrätt enligt 1 kap. 3 a § och 2 kap. 4 a §. Förslaget har behandlats i avsnitt 4.3 - 4 i den allmänna motiveringen.

Av första stycket framgår vilka krav som ställs på den som skall tjänstgöra som expert. Först och främst gäller att vederbörande genom utbildning eller yrkeserfarenhet skall ha förvärvat särskild fackkunskap på det område där rätten behöver ha tillgång till specialkunnande. Några formella kompetensvillkor har emellertid inte ställts upp. Som vi anfört i den allmänna motiveringen skall en expert ha tillräckliga kunskaper för att kunna förklara invecklade sakförhållanden inom sitt fackområde utan att vara så specialiserad på detta område att hans kunskaper bäst tillgodoförs målet genom att han hörs som sakkunnig enligt 40 kap.

Utöver tillräckliga kunskaper inom sitt fackområde skall den

som kan komma i fråga som expert ha sådana personliga egenskaper att han kan sägas vara skickad att tjänstgöra som särskild ledamot i tingsrätt eller hovrätt. Vi förutsätter att upplysningar i detta hänseende kan lämnas av myndighet, organisation eller annan som föreslår att en viss person skall anlitas för ett expertuppdrag.

Enligt andra stycket ankommer det på rätten att förordna expert. Frågan om expertmedverkan bör självfallet tas upp i god tid före huvudförhandlingen. Därvid bör parterna - i brottmål även målsägande som för egen talan eller biträder åtalet - underrättas och beredas tillfälle att yttra sig i frågan. Även om parterna inte har något bestämmande inflytande över rättens sammansättning finns det, särskilt i dispositiva tvistemål, anledning för rätten att vara lyhörd för parternas inställning. Detta gäller både i fråga om behovet av expertmedverkan och valet av expert. Parterna bör givetvis underrättas om rättens beslut i frågan.

Vid förberedande handläggning är en tingsrätt enligt 1 kap. 3 § femte stycket domför med en lagfaren domare. Som framhållits i den allmänna motiveringen förutsätter vi att en tingsnotarie som förordnats att utföra domargöromål inte tilldelas mål eller ärenden som är av sådan omfattning eller svårighetsgrad att det kan bli aktuellt med expertmedverkan. I regel torde inte heller en tingsfiskal böra tilldelas sådana mål eller ärenden.

Beslut att förordna expert eller annat beslut angående expertmedverkan bör om möjligt fattas av den domare som skall vara ordförande vid det tillfälle då målet avgörs. Ingenting hindrar att beslutet i tveksamma fall fattas av fullsutten rätt.

I hovrätt torde beslut under det förberedande stadiet av ett måls handläggning angående expertmedverkan enligt huvudregeln i 2 kap. 4 § normalt fattas av tre lagfarna domare.

Beslut att förordna expert skall avse visst mål.

Särskild talan mot rättens beslut angående expertmedverkan får i princip inte föras. En part som menar att målet onödigt uppehålls genom beslut av tingsrätt får emellertid enligt 49 kap. 6 § föra särskild talan mot beslutet. Särskild talan kan också tillåtas mot beslut varigenom tingsrätt eller hovrätt ogillat en invändning om jäv mot en expert (49 kap. 3 § respektive 54 kap. 3 §).

Tredje stycket motsvarar, bortsett från några redaktionella justeringar, det nuvarande andra stycket i paragrafen. Det finns visserligen anledning att ifrågasätta om krav på att inte vara i konkurstillstånd bör uppställas i fråga om den som skall tjänstgöra som expert. Sådant tillstånd utgör sålunda sedan år 1971 inte längre ett lagstadgat hinder för valbarhet till nämndeman. Vi har emellertid inte funnit anledning att i detta sammanhang föreslå någon ändring av de krav som i dag uppställs i fråga om den som skall tjänstgöra som ekonomisk expert.

Övergångsbestämmelserna

Med stöd av 4 kap. 10 a § första stycket i dess nuvarande lydelse har regeringen i beslut den 27 juni 1985 förordnat ett antal personer att vara ekonomiska experter i tingsrätterna respektive hovrätterna fr.o.m. den 1 juli 1985 t.o.m. den 30 juni 1988. Det kan vara lämpligt att låta de nya bestämmelserna träda i kraft den 1 juli 1988. Kvalificerade eko-mål som före ikraftträdandet anhängiggjorts vid en tingsrätt som särskilt utsetts att pröva sådana mål bör handläggas enligt äldre föreskrifter.

9.2 Förslaget till lag om ändring i lagen (1946:807) om handläggning av domstolsärenden

7 §

Paragrafen, som är ny, innehåller en bestämmelse om expertmedverkan i domstolsärenden. Sådana ärenden är ofta av enkel beskaffenhet. Det kan dock inte uteslutas att det i enstaka ärenden kan finnas behov av expertmedverkan. I paragrafen har därför angivits att vad som i 1 kap. 3 a § första stycket RB är föreskrivet om expertmedverkan gäller vid handläggning av ärende.

Enligt 6 § ärendelagen är tingsrätt vid handläggning av ärende som huvudregel domför med en lagfaren domare. I vissa fall skall ärende dock avgöras av fullsutten rätt, nämligen om ärendet är tvistigt, om eljest särskild anledning förekommer därtill eller om ärendet angår vissa i lagen angivna förhållanden. Vidare får regeringen föreskriva att vissa typer av enkla förmynderskapsärenden får handläggas av en tjänsteman som inte är lagfaren. En försöksverksamhet med sådan handläggning har inletts.

Enligt 7 § står möjligheten till expertmedverkan öppen i samtliga ärenden. Behov av sådan medverkan torde dock uppkomma endast i sådana ärenden som skall handläggas av fullsutten rätt. Förordnande för tjänsteman som inte är lagfaren att handlägga vissa ärenden skall enligt förordningen (1985:35) om försöksverksamhet med handläggningen av förmynderskapsärenden avse endast mycket enkla ärenden. Förutsättningar för expertmedverkan föreligger inte i sådana ärenden.

9.3 Förslaget till lag om ändring i giftermålsbalken

15 kap. 29 a §

Enligt 15 kap. 29 § gäller särskilda regler om tingsrätts sammansättning vid handläggning av äktenskapsmål och vissa andra mål som avses i balken. Även i sådana mål bör tingsrätt ha möjlighet att anlita expert. I den nu ifrågavarande paragrafen, som är ny, har tagits upp en bestämmelse härom. Liksom i fråga om domstolsärenden har paragrafen utformats som en hänvisning till 1 kap. 3 a § första stycket RB.

15 kap. 30 §

Paragrafen innehåller vissa särregler i fråga om överläggning och omröstning i mål där nämndemän enligt 29 § skall ingå i tingsrätten.

Genom en mindre ändring av tredje stycket i paragrafen har texten anpassats till möjligheten att även en expert kan ingå i tingsrätten.

15 kap. 30 b §

I 15 kap. 30 a § finns särskilda bestämmelser om hovrätts domförhet i mål som avses i 29 §.

I den nu ifrågavarande paragrafen, som är ny, har genom en hänvisning till 2 kap. 4 a § RB angivits att även hovrätten får anlita expert i de nu åsyftade målen.

9.4 Förslaget till lag om ändring i föräldrabalken

20 kap. 1 §

I paragrafen anges i dag att 15 kap. 29, 30 och 30 a §§ giftermålsbalken äger motsvarande tillämpning i mål om faderskap och vissa andra mål enligt föräldrabalken. Genom att till de uppräknade lagrummen lägga 15 kap. 29 a och 30 b §§ giftermålsbalken öppnas möjlighet till expertmedverkan i familjerättsliga mål av de slag som anges i förevarande paragraf.

Härutöver har i paragrafen gjorts några redaktionella justeringar.

RESERVATION

av Lars Laurin

Utredningen lägger med detta betänkande fram ett förslag till expertmedverkan vid allmän domstol i alla mål. Möjligheten att i särskilt komplicerade mål kunna till domstolen knyta en expert, ser jag som ett sätt att stärka rättskipningen och domstolarnas ställning.

Förslaget innebär en risk för att expertkunnande delges rättens övriga ledamöter utan att parterna får kännedom om vad experten uttalar. För att eliminera denna risk har utredningen mycket tydligt understrukit att experten icke får tillföra målet egna kunskaper eller erfarenhetssatser. Han skall fungera som en tolk och underlätta för rättens övriga ledamöter att förstå parternas och deras sakkunnigas utsagor.

Bland annat med hänsyn till det nu sagda är ett beslut att expert skall medverka i rätten och beslut om personvalet ett viktigt avgörande, som kan få stor betydelse för utgången i målet. Med hänsyn härtill har utredningen förutsatt, att parterna måste ha ett stort inflytande i frågan och förutsatt, att som regel enhällighet bör föreligga mellan parterna och rätten om utseende av expert (här och i det följande bortses från den typ av expert som ingår i rätten efter förordnande av regeringen eller domstolsverket).

Det kan emellertid knappast anses lämpligt att ställa upp ett krav på samtycke från parterna för att utse expert. Ett sådant krav är inte lämpligt när det gäller brottmål och knappast heller när det gäller indispositiva tvistemål. Möjligen skulle ett sådant krav kunna uppställas när det gäller dispositiva tvistemål. Utredningen har emellertid valt att inte i något fall ställa upp ett krav på samtycke från

parterna för att förordna expert. Så långt är jag ense med utredningen.

Det sagda innebär emellertid att det kan förekomma fall då domstolen förordnar att expert skall ingå i rätten eller beslutar om personvalet i strid med ena partens - eller bådas - uppfattning. Fråga uppstår då om ett sådant beslut skall kunna överklagas och i sådant fall om särskild talan skall föras mot beslutet eller om talan skall föras i samband med överklagande av domen.

Utredningen har inte ansett att man bör få föra särskild talan mot beslut att expert skall ingå i rätten eller att expert förordnas. Utredningen har inte heller ansett att man bör införa ett fullföljdsförbud. Konsekvensen av detta torde vara att ett sådant beslut kan överklagas i samband med att man för talan mot domen. Den situationen kan då uppstå, att hovrätten i efterhand måste upphäva beslutet och kanske återförvisa målet. Detta kan inte vara en lämplig ordning.

Enligt min uppfattning är beslut att expert skall ingå i rätten och förordnande av expert av så genomgripande betydelse för parterna, att särskild talan bör få föras mot beslutet efter missnöjesanmälan i huvudsak i överensstämmelse med vad som stadgas i 49 kap. 4 § RB. Frågan om medverkan av expert kan då aldrig bli föremål för prövning i högre rätt efter det att hela målet har handlagts.

Bilaga 1

Tingsrätter som är fastighetsdomstol; domsområden och målantal

Tingsrätt som är fastighetsdomstol	Domsområde, län	Inkomna fastighetsmål 1985[3]	1986[6]
Stockholms[4][5]	Stockholms	3 045	2 841
Uppsala	Uppsala	322	184
Eskilstuna[1]	Södermanlands	200	287
Nyköpings[2]	"	47	93
Gotlands	Gotlands	28	21
Örebro[5]	Örebro	99	240
Västerås[5]	Västmanlands	368	324
Falu	Kopparbergs	339	207
Linköpings[5]	Östergötlands	145	196
Jönköpings[5]	Jönköpings	94	126
Växjö[4][5]	Kronobergs	154	142
Kalmar	Kalmar	122	125
Mariestads	Skaraborgs	169	191
Karlskrona	Blekinge	83	102
Kristianstads	Kristianstads	264	264
Malmö[5]	Malmöhus	784	1 109
Halmstads	Hallands	150	146
Göteborgs[5]	Göteb:s o Bohus	610	580
Borås[1]	Älvsborgs	120	152
Vänersborgs[2][4]	"	36	52
Karlstads	Värmlands	167	144
Härnösands[2]	Västernorrlands	39	33
Sundsvalls[1][5]	"	80	81
Östersunds[4]	Jämtlands	73	88
Gävle[5]	Gävleborgs	189	225
Umeå[4][5]	Västerbottens	108	89
Luleå[4][5]	Norrbottens	301	229
	Totalt	8 136	8 271

1) Handlägger endast fastighetsmål som rör arrende, hyra, bostadsrätt eller tvångsförvaltning av bostadsfastighet.
2) Handlägger fastighetsmål av annat slag än sådana som räknats upp under 1.
3) Källa: Domstolsverkets statistiksystem för de allmänna domstolarna, tabell F, 1986-01-21.
4) Tingsrätten är också vattendomstol.
5) Hyresnämnd/Arrendenämnd finns i kommunen.
6) Källa: Domstolsverkets statistiksystem för de allmänna domstolarna, tabell F, 1987-01-21.

Bilaga 2

TABELL C AVGJORDA ÄRENDEN
HYRES- OCH ARRENDENÄMNDEN I SAMTLIGA NÄMNDER
REDOVISNINGSPERIOD: 1986-01-01--1986-12-31

	HYRESNÄMND ANTAL	HYRESNÄMND ANDEL (%)	ARRENDENÄMND ANTAL	ARRENDENÄMND ANDEL (%)	TOTALT ANTAL	TOTALT ANDEL (%)
AVGJORDA ÄRENDEN	37222	100,0	3486	100,0	40708	100,0
DÄRAV AVSEENDE						
MEDLING ELLER SKILJEDOM I HYRESTVIST (01)	1415	3,8	1	0,0	1416	3,5
ÅTGÄRDSFÖRELÄGGANDE/FÖRLÄNGD TID FÖR ÅTGÄRD (02)	1116	3,0	0	0,0	1116	2,7
ÖVERLÅTELSE AV BOSTAD TILL SAMBOENDE (03)	134	0,4	0	0,0	134	0,3
LÄGENHETSBYTE (04)	464	1,2	0	0,0	464	1,1
ÖVERLÅTELSE AV LOKAL (05)	51	0,1	0	0,0	51	0,1
UPPLÅTELSE I ANDRA HAND (06)	274	0,7	0	0,0	274	0,7
AVSTÅENDE FRÅN BESITTNINGSSKYDD BETRÄFFANDE BOSTAD (07)	16156	43,4	0	0,0	16156	39,7
FÖRLÄNGNING AV HYRESAVTAL (08)	3943	10,6	0	0,0	3943	9,7
ÄNDRING AV HYRESVILLKOR (09)	2120	5,7	0	0,0	2120	5,2
AVSTÅENDE FRÅN BESITTNINGSSKYDD BETRÄFFANDE LOKAL (10)	934	2,5	1	0,0	935	2,3
MEDLING BETRÄFFANDE LOKALHYRES-GÄSTS BESITTNINGSSKYDD (11)	2849	7,7	1	0,0	2850	7,0
UPPSKOV MED AVFLYTTNING FRÅN LOKAL	48	0,1	0	0,0	48	0,1
SKADESTÅND FÖR MINSKAT BRUKSVÄRDE (	7	0,0	0	0,0	7	0,0
FÖRELÄGGANDE ATT LÄMNA UT UPPGIFTER OM HYRA (15)	4	0,0	0	0,0	4	0,0
ÖVRIGA ÄRENDEN ENLIGT 12 KAP JORDABALKEN (20)	54	0,1	0	0,0	54	0,1
MEDLING ELLER SKILJEDOM I BOSTADS-RÄTTSTVIST (21)	41	0,1	0	0,0	41	0,1
ÖVRIGA ÄRENDEN ENLIGT BOSTADSRÄTTS-LAGEN (24)	355	1,0	0	0,0	355	0,9
ANSÖKAN OM SÄRSKILD FÖRVALTNING (26	33	0,1	0	0,0	33	0,1
ÖVRIGA ÄRENDEN ENLIGT BOSTADS-FÖRVALTNINGSLAGEN (28)	22	0,1	0	0,0	22	0,1

DOMSTOLSVERKET STATISTIKSYSTEM FÖR BOSTADSDOMSTOLEN
SAMT HYRES- OCH ARRENDESNÄMNDERNA 1987-03-03 SID 92

TABELL C AVGJORDA ÄRENDEN
HYRES- OCH ARRENDENÄMNDEN I SAMTLIGA NÄMNDER
REDOVISNINGSPERIOD: 1986-01-01--1986-12-31

	HYRESNÄMND ANTAL	HYRESNÄMND ANDEL (%)	ARRENDENÄMND ANTAL	ARRENDENÄMND ANDEL (%)	TOTALT ANTAL	TOTALT ANDEL (%)
UPPRUSTNINGSÅLÄGGANDE / ANVÄNDNINGSFÖRBUD (30)	3	0,0	0	0,0	3	0,0
FÖRBUD MOT/MEDGIVANDE TILL FÖRBÄTTRINGSARBETEN (31)	22	0,1	0	0,0	22	0,1
ÖVRIGA ÄRENDEN ENLIGT BOSTADS-SANERINGSLAGEN (34)	6	0,0	0	0,0	6	0,0
TILLSTÅND ATT FÖRVÄRVA HYRES-FASTIGHET (35)	129	0,3	0	0,0	129	0,3
TILLSTÅND ATT FÖRVÄRVA AKTIE ELLER ANDEL I HANDELSBOLAG (36)	13	0,0	0	0,0	13	0,0
ÖVRIGA ÄRENDEN ENLIGT FÖRVÄRVSLAGEN	14	0,0	0	0,0	14	0,0
SAMTLIGA UNDER LAGEN HÄNFÖRLIGA ÄRENDEN (42)	284	0,8	0	0,0	284	0,7
HEMBUDSSKYLDIGHET (43)	18	0,0	0	0,0	18	0,0
ÖVERLÅTELSETILLSTÅND (44)	1	0,0	0	0,0	1	0,0
ÖVRIGA FRÅGOR ENL OMBILDNINGSLAGEN	80	0,2	0	0,0	80	0,2
FRÅGA OM FÖRHANDLINGSORDNING/ FÖRHANDLINGSKLAUSUL (47)	731	2,0	1	0,0	732	1,8
PRÖVNING AV FÖRHANDLINGSÖVERENS-KOMMELSE (48)	1084	2,9	0	0,0	1084	2,7
ÄNDRING AV HYRESVILLKOR ENLIGT 24 PARAGRAFEN (49)	4783	12,8	0	0,0	4783	11,7
ÖVRIGA FRÅGOR ENLIGT HYRESFÖRHAND-LINGSLAGEN (50)	32	0,1	0	0,0	32	0,1
ÖVRIGA ÄRENDEN SOM HANDLÄGGS AV HYRESNÄMND (65)	1	0,0	0	0,0	1	0,0
MEDLING ELLER SKILJEDOM I ARRENDETVIST (70)	0	0,0	399	11,4	399	1,0
FÖRLÄNGNING AV ARRENDEAVTAL OCH/ ELLER ÄNDRING AV ARRENDEVILLKOR BETRÄFFANDE JORDBRUKSARRENDE (71)	0	0,0	199	5,7	199	0,5
BYGGNADSSKYLDIGHET ELLER NY TÄCKDIKNING (73)	0	0,0	20	0,6	20	0,0
DISPENSÄRENDEN (JORDBRUKSARRENDEN)	0	0,0	295	8,5	295	0,7

DOMSTOLSVERKET STATISTIKSYSTEM FÖR BOSTADSDOMSTOLEN
SAMT HYRES- OCH ARRENDESNÄMNDERNA 1987-03-03 SID 93

TABELL C AVGJORDA ÄRENDEN
HYRES- OCH ARRENDENÄMNDEN I SAMTLIGA NÄMNDER
REDOVISNINGSPERIOD: 1986-01-01--1986-12-31

	HYRESNÄMND ANTAL	HYRESNÄMND ANDEL (%)	ARRENDENÄMND ANTAL	ARRENDENÄMND ANDEL (%)	TOTALT ANTAL	TOTALT ANDEL (%)
ÖVERLÅTELSE AV ARRENDERÄTT (76)	0	0,0	3	0,1	3	0,0
FÖRLÄNGNING AV ARRENDEAVTAL OCH/ ELLER ÄNDRING AV ARRENDEVILLKOR BETRÄFFANDE BOSTADSARRENDE (78)	0	0,0	591	17,0	591	1,5
DISPENSÄRENDEN (BOSTADSARRENDEN) (7	0	0,0	1889	54,2	1889	4,6
MEDLING BETRÄFFANDE ARRENDATORS BESITTNINGSSKYDD (83)	1	0,0	40	1,1	41	0,1
DISPENSÄRENDEN (ANLÄGGNINGS- ARRENDEN) (84)	0	0,0	12	0,3	12	0,0
UPPSKOV MED AVTRÄDET (85)	0	0,0	3	0,1	3	0,0
FÖRLÄNGNING AV ARRENDEAVTAL OCH/ ELLER ÄNDRING AV ARRRENDEVILLKOR BETRÄFFANDE FISKEARRENDE (87)	0	0,0	7	0,2	7	0,0
DISPENSÄRENDEN (FISKEARRENDEN) (88)	0	0,0	10	0,3	10	0,0
SAMTLIGA TILL LAGEN HÄNFÖRLIGA ÄREN BETRÄFFANDE JORDBRUKSARRENDE (92)	0	0,0	6	0,2	6	0,0
ÖVRIGA ÄRENDEN SOM HANDLÄGGS AV ARRENDENÄMND (99)	0	0,0	8	0,2	8	0,0
AVGÖRANDETS ART						
PRÖVNING I SAK	20294	54,5	2402	68,9	22696	55,8
SKILJEDOM	23	0,1	17	0,5	40	0,1
AVSKRIVNING EFTER FÖRLIKNING	2983	8,0	256	7,3	3239	8,0
ANNAT BESLUT	13922	37,4	811	23,3	14733	36,2
AVGJORDA INFÖR						
- FULLSUTTEN NÄMND	8118	21,8	576	16,5	8694	21,4
- ORDFÖRANDEN	29104	78,2	2910	83,5	32014	78,6
MÅL SOM AVGJORTS EFTER MUNTLIG FÖRHANDLING	12127	32,6	905	26,0	13032	32,0
MÅL SOM AVGJORTS UTAN MUNTLIG FÖRHANDLING	25095	67,4	2581	74,0	27676	68,0
SAMMANLAGD TID FÖR MUNTLIG FÖRHANDLING/BESIKTNING	4089		776		4865	

DOMSTOLSVERKET STATISTIKSYSTEM FÖR BOSTADSDOMSTOLEN
SAMT HYRES- OCH ARRENDESNÄMNDERNA 1987-03-03 SID 94

Statens offentliga utredningar 1987

Kronologisk förteckning

1. Otillbörlig efterbildning. Ju.
2. Dödsboägande och samägande av jordbruksfastighet m.m. Ju.
3. Långtidsutredningen '87. Fi.
4. En ny kyrkolag m.m. del 1. C.
5. En ny kyrkolag m.m. del 2. C.
6. Folkstyrelsens villkor. Ju.
7. Barnets rätt. Ju.
8. Svenska försvarsindustrins utlandsverksamhet. Ud.
9. Det svenska totalförsvaret inför 90-talet. Fö.
10. Indrivningslag. Fi.
11. Skydd för det väntade barnet. Ju.
12. Legitimation för vissa kiropraktorer. S.
13. Översyn av rättegångsbalken 3. Ju.

Statens offentliga utredningar 1987

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Otillbörlig efterbildning. [1]
Dödsboägande och samägande av jordbruksfastighet m.m. [2]
Folkstyrelsens villkor. [6]
Barnets rätt. [7]
Skydd för det väntade barnet. [11]
Översyn av rättegångsbalken 3. [13]

Utrikesdepartementet

Svenska försvarsindustrins utlandsverksamhet. [8]

Försvarsdepartementet

Det svenska totalförsvaret inför 90-talet. [9]

Socialdepartementet

Legitimation för vissa kiropraktorer. [12]

Finansdepartementet

Långtidsutredningen '87. [3]
Indrivningslag. [10]

Civildepartementet

En ny kyrkolag m.m. Del 1. [4]
En ny kyrkolag m.m. Del 2. [5]

KUNGL. BIBL.
1987-09-07
STOCKHOLM

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningens nummer i den kronologiska förteckningen.

Statens offentliga utredningar 1987

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Otillbörlig efterbildning. [1]
Dödsboägande och samägande av jordbruksfastighet m.m. [2]
Folkstyrelsens villkor. [6]
Barnets rätt. [7]
Skydd för det väntade barnet. [11]
Översyn av rättegångsbalken 3. [13]

Utrikesdepartementet

Svenska försvarsindustrins utlandsverksamhet. [8]

Försvarsdepartementet

Det svenska totalförsvaret inför 90-talet. [9]

Socialdepartementet

Legitimation för vissa kiropraktorer. [12]

Finansdepartementet

Långtidsutredningen '87. [3]
Indrivningslag. [10]

Civildepartementet

En ny kyrkolag m.m. Del 1. [4]
En ny kyrkolag m.m. Del 2. [5]

KUNGL. BIBL.
1987-09-07
STOCKHOLM

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningens nummer i den kronologiska förteckningen.

ALLMÄNNA FÖRLAGET

ISBN 91 38 09805 9
ISSN 0375 250X